

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамзаў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*:
 3 юбілеем!, Віншuem з юбілеем!, Метадыст прапануе,
 Актуальная тэма, Дыктант на ўроку, Малады даследчык прапануе,
 Рыхтуемца да алімпіяды),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Пошукі і знаходкі,
 Водсветы, Беларуская літаратура XXI стагоддзя,
 Старажытная літаратура, Скарбніца паэзіі,
 На кніжную паліцу, In memoіam;
 Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён;
 Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*:
 Асобы, Наш каляндар, Вяртаючыся да надрукаванага,
 Актуальная тэма, Малады даследчык прапануе,
 Моўныя сувязі, Прафесійная лексіка, Новыя выданні,
 Крытыка і бібліяграфія; *Методыка і вопыт*:
 Віншuem юбіляра!),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*:
 З архіваў часу, Вяртанне да вытокаў, Народныя абрады і звычаі,
 Малады даследчык прапануе, Музейны квартал,
 3 гісторыі выяўленчага мастацтва),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Вольга Крукоўская,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

2014/3

(315)

сакавік

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мышкавец Ірына. Невядомы фельетон Максіма Багдановіча	3
Эхо [Багдановіч Максім]. Міжнародны чемпионат і Ярославцы	6
Бельскі Алесь. “Ён любіў чытаць...”: Роля кнігі і чытання ў станаўленні творчай асобы Максіма Багдановіча ...	7
Дубоўская Таццяна. “Каб дождж дагаджаў <i>вершаказу</i> , а <i>regen</i> гутарыў <i>gerst</i> з <i>вершасловам</i> ...”: Гутарка з Алем Разанавым	10
Міхальчук Ганна. Літаратурная інтэрпрэтацыя родавай гісторыі Гаштольдаў у “Хроніцы Быхаўца”	13
Шаўчэнка Ганна. Праблема захавання бацькоўскай спадчыны і паэма “Палац у Сёмкаве...” Міхала Дудзінскага	17

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Іўчанкаў Віктар. Быць беларусам...: Да 85-годдзя з дня нараджэння Аркадзя Наркевіча	24
Міхайлаў Павел. Вячаслаў Вярэніч – даследчык “пальшчызны крэсвай”	26
Лепешаў Іван. Яшчэ пра размяшчэнне фразеалагізмаў у слоўніках	28
Генчэль Герд, Цэлер Патрык. Змешанае маўленне, змешаны дыскурсы, тыпы моўцаў: Беларуская і руская мовы і змешанае маўленне ў беларускіх сем’ях. <i>Заканчэнне</i>	30
Галуза Ірына. Язэп Драздовіч – лексікограф. <i>Заканчэнне</i>	34
Шарэц Юлія. Дэрывацыйная катэгорыя фазавасці ў беларускай мове	38
Арцёмава Вольга. Семантычны патэнцыял лексемсаматызмаў у беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмах	41
Бунько Наталля. Спецыяльная лексіка, звязаная з дзейнасцю выратавальнікаў	44

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новік-Шчарбенка Надзея. Мовазнаўчыя здабыткі Аляксея Солахава	49
Ляшук Вера. У творчых пошуках: Да 50-годдзя Міколы Жуковіча	50
Бабашка Рыма. Выдатны вучоны, метадыст Вольга Праскаловіч	52
Праскаловіч Вольга. Метадычная сістэма сродкаў культуратворчага развіцця вучняў у працэсе навучання літаратуры	53
Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. Канструкцыі, паводле формы падобныя да намінатывых сказаў	58

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Кантрольны дыктант	61
Мотрэнка Таццяна. Фарміраванне ўяўленняў пра тэкст як пасрэдніка інфармацыі ў сістэме <i>журналіст – тэкст – аўдыторыя</i>	65
Зелянко Вольга, Праскаловіч Вольга, Радзевіч Аляксандр, Якуба Святлана. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXX рэспубліканскай алімпіяды. 2013/14 навучальны год	67

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Ялатамцава Ірына. Святло душы паэта: Успаміны пра Пятра Глебу	71
Шумкоў Андрэй, Вахрамееў Георгій, Неелаў Уладзімір, Статкевіч-Чабаганаў Анатоль, Шчаглоў Гардзей. З гісторыі дваранскага роду Вахрамеевых: Да 100-годдзя роду і 35-годдзя служэння на Беларусі Высокапраасвяшчэннейшага Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, ганаровага Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі Філарэта	76
Казаква Ірына. Вясельныя абрады беларусаў і кітайцаў: Вяселле і дзіехун. <i>Заканчэнне</i>	81
Царэвіч Юрый. Месца <i>homo militans</i> у паратэатральных дзействах Вялікага Княства Літоўскага	85
Трус Мікола. Музей Паўла Тычыны, або Украінскі вопыт крэатыўнасці	89
Налівайка Людміла. Мастацтва беларускага экслібрыса 1920-х гг.	92

Крытыка і бібліяграфія. Іваноў В. “Урокі Аляксея Пысіна”: Пра зборнік <i>В. Арцём’ева</i> (22). Прыгодзіч М. Не толькі аўтографы далёкіх нашых продкаў: Пра кнігу “Эпіграфіка Беларусі X – XIV стст. <i>І. Калечыц</i> (47). Кавальчук А. Іншамоўная лексіка на беларускай глебе: Пра манаграфію “Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны” <i>С. Масленікавай</i> (48).
In memoriam. Рыгор Барадулін: “Дзень чалавечы – як помах крыла” (23).
Паэтычная старонка. Дудзінскі М. “Палац у Сёмкаве...” (пер. <i>Г. Шаўчэнкі</i>) (20). Барадулін Р. Мальба, “Век чалавечы...”, “Пакуль жывеш, развітайся з жыццём...” (23). Грачанікаў А. Слова (66).
Календар памятных датаў і юбілейных дзён. Май (37, 84). Да ўвагі аўтараў (91).
Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

НЕВЯДОМЫ ФЕЛЬЕТОН МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Максім Багдановіч – класік беларускай літаратуры, паэт, празаік, публіцыст, крытык. Вось ужо амаль стагоддзе вывучэннем яго жыцця і творчасці займаюцца навукоўцы-даследчыкі, у ліку якіх філолагі, гісторыкі, культурологі, архівісты, музейныя супрацоўнікі і г. д.

Найбольш актыўны збор творчай спадчыны М. Багдановіча пачаўся ў 1920-я гг., калі Інстытутам беларускай культуры рыхтаваўся да выпуску першы збор твораў. Актыўную ролю ў гэтым адыграў Адам Ягоравіч Багдановіч, бацька паэта. Ён перадаў на радзіму рукапісы Максіма Багдановіча, арыгінальныя зборнікі вершаў “Вянок” 1913 года выдання, публікацыі, выяўленыя ў расійскім перыядычным друку. Другі ўзлёт цікавасці да творчасці М. Багдановіча назіраецца пасля Вялікай Айчыннай вайны. Вялікі ўнёсак у справу пошуку і захавання спадчыны паэта зрабіла Ніна Барысаўна Ватацы: яна знайшла невядомыя дагэтуль аўтографы М. Багдановіча і яго публікацыі ў беларускім і рускім друку. Сваю лепту ў багдановічазнаўства ўнеслі М. Смолкін, І. Саламевіч, В. Рагойша, А. Бачыла, В. Скалабан, невядомыя аўтографы і публікацыі пісьменніка ўдалося знайсці ў архівах Мінска, Масквы, Вільнюса, Санкт-Пецярбурга (тады Ленінграда).

Пошукамі творчай спадчыны М. Багдановіча займаліся і супрацоўнікі Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, якія вялі працу па падрыхтоўцы чарговага выдання збору твораў пісьменніка. Супрацоўнікам Інстытута літаратуры І. Гарэцкім пры ўдзеле Сяргея Сцяпанавіча Каныгіна, былога супрацоўніка газеты “Голос” (выходзіла ў Яраслаўлі; 1909 – 1917), быў прагледжаны архіў газеты, адзначаны тэксты з крыптанімам М. Б. і некаторымі псеўданімамі. «С. С. Каныгін пацвердзіў, што М. Багдановіч з’яўляецца аўтарам наступных твораў: “Жду я...” “Весеннее”, “Из испанских мотивов”, “Не сердись на меня, тихий друг”, “После концерта Яна Кубелика”, “Несчастный случай”, “Цензурные мытарства Некрасова» [1, с. 556]. Тэксты апублікаваны ў другім томе выдання ў раздзеле “Творы, якія прыпісваюцца М. Багдановічу”.

Адзначым твор “После концерта Яна Кубелика”, апублікаваны ў дадатку да яраслаўскай газеты “Голос” (1909, № 230, 6 / 19 снеж.) у рубрыцы “Маленький фельетон”. Пад тэкстам пазначаны подпіс Эхо.

У 1990-я гг. актыўную працу па выяўленні твораў пісьменніка вялі супрацоўнікі Літаратурнага музея Максіма Багдановіча і супрацоўнікі Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы. Матэрыялы, якія яны выявілі, увайшлі ў Поўны збор твораў Максіма Багдановіча (1992 – 1995). Большую частку гэтых публікацый складалі творы пісьменніка, падпісаныя крыптанімамі *Ив. Ф.*, *Ив. Ф-лев*, *Ив Февр.*, псеўданімамі *Эхо*, *Иван Февралев* [2, с. 481].

Заўважым, што тэкст “После концерта Яна Кубелика” пераведзены ў асноўны корпус другога тома Поўнага збору твораў (Мінск, 1993), раздзел “Маленькія фельетоны”. Удалося атрыбутаваць гэты фельетон на падставе тыпалагічнага аналізу – параўнання з новавыяўленымі творамі. Як адзначала Л. Мазанік, малодшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы, «і асаблівасцямі бачання свету, і праблемна-тэматычным зрэзам, і моўна-стыльвым увасабленнем задумы твор “После концерта Яна Кубелика” падобны да замалёўкі з натуры “Около театра миниатюр” (падпісаны “Ив. Ф.”)» [4, с. 33].

Такім чынам, у Поўны збор твораў Максіма Багдановіча (1992 – 1995) уключаны наступныя творы пісьменніка за подпісам Эхо: у раздзел “Маленькія фельетоны” – “После концерта Яна Кубелика” (“Голос”, 1909), “Калейдоскоп жизни” (“Голос”, 1913), у раздзел “Мастацкая проза” – “Колька” (“Голос”, 1913), “Преступление” (“Голос”, 1913), “Именинница” (“Северная газета”, 1914), “Чудо маленького Петрика” (“Голос”, 1915), казка “Башня мира” (“Заря”, 1915).

І вось новая знаходка! У газеце “Голос” за 1909 г. выяўлены яшчэ адзін празаічны твор за подпісам Эхо. Навуковымі супрацоўнікамі Дзяржаўнага архіва Яраслаўскай вобласці праведзена праца па алічбоўцы яраслаўскіх перыядычных выданняў сярэдзіны XIX – пачатку

XX ст. (газеты “Голос”, “Ярославские губернские ведомости”, “Ярославские епархиальные ведомости” і інш.). Сёння многія з іх даступныя на сайце архіва ў раздзеле “Электронная бібліятэка”.

Вывучаючы падшыўку газеты “Голос” за 1909 г., мы выявілі твор “Международный чемпионат и ярославцы”, апублікаваны ў рубрыцы “Маленький фельетон” (1909, № 189, 17 / 30 кастр.) і падпісаны Эхо.

На нашу думку, гэта яшчэ адзін праявіны твор Максіма Багдановіча, дагэтуль неведомы беларускім даследчыкам і шырокай аўдыторыі. Фельетон падпісаны псеўданімам Эхо, як і іншыя матэрыялы, апублікаваныя ў яраслаўскай прэсе ў 1909 – 1915 гг., а цяпер уключаныя ў Поўны збор твораў Максіма Багдановіча. Акрамя таго, аналіз мовы і стылю паказвае падабенства твора “Международный чемпионат и ярославцы” з фельетонам “После концерта Яна Кубелика”. Тая ж замалёўка з натуры, па-майстэрску перададзеныя дыялогі і развагі, тонкі гумар. Твор размешчаны ў рубрыцы “Маленький фельетон”, таму можна адзначыць і палітычны падтэкст, і гумарыстычныя выпадкі ў бок некаторых расійскіх дзеячаў і ўвогуле дзяржаўнага ладу.

У фельетоне ўгадваецца Міжнародны чэмпіянат па французскай барацьбе, які праходзіў у той час у Яраслаўлі ў цырку Рудольфа Тру-

цы, прадстаўніка сусветна вядомай цыркавой дынастыі. На пачатку XX ст. у горадзе культурных падзей і відовішчаў для шырокай публікі арганізавалася не так многа. Знакаміты тэатр імя Ф. Волкава яшчэ толькі праектаваўся, яраслаўцы маглі наведаць некалькі электратэатраў, а таксама канцэрты, што актыўна ладзіліся ў зале класічнай мужчынскай гімназіі (дарэчы, менавіта ў ёй вучыўся Максім Багдановіч).

Гастролі цырка Рудольфа Труцы сапраўды сталі вялікай падзеяй для жыхароў горада, гэта можна прасачыць па газетных публікацыях. Задойга да прыезду цырка ў Яраслаўль у газеце з’явіліся паведамленні пра гастролі цырка ў суседнім Рыбінску, пра піяр-кампаніі і латарэі, якія праводзіць адміністрацыя, пра кур’ёзныя і недарэчныя выпадкі. Таксама амаль штонумар у рубрыцы “Яраслаўскае жыццё” паведамлялася пра падрыхтоўку горада да сустрэчы з дрэсіроўшчыкамі, наезнікамі і “барцамі-атлетами, што, як паказаў мінулы вопыт, асабліва дападобы многім з нашых абывацеляў” (“Голос”, 1909, № 20, 14 / 27 сакав.).

22 ліпеня 1909 г. у Яраслаўлі пачаліся гастролі цырка Рудольфа Труцы. Для прадстаўленняў на Сянной плошчы быў пабудаваны спецыяльны крыты летні павільён. У першых прадстаўленнях бралі ўдзел гімнасты, эквілібрысты, акрабаты, клоўны і, вядома, наезнікі на конях, менавіта гэтымі нумарамі праславілася цыркавая дынастыя Труцы. Рэпарцёр газеты “Голос” пісаў у нататцы, што ў Расіі назіраецца зніжэнне інтарэсу да цыркавога мастацтва, што публіка чакае толькі выступленняў барцоў, аднак у Яраслаўлі на першых прадстаўленнях быў поўны аншлаг. Яркая пастаянная рэклама, разнастайныя бонусы, прызы і падарункі, абяцаныя адміністрацыяй цырка, штодня прываблівалі яраслаўскую публіку. Міжнародны чэмпіянат па французскай барацьбе, які праводзіўся ў межах цыркавых прадстаўленняў, стаў своеасаблівай кульмінацыяй, лагічным завяршэннем яраслаўскіх гастролей.

У нататцы “Международный чемпионат и ярославцы”, апублікаванай у газеце “Голос” (1909, № 189, 17 / 30 кастр.), яскрава асвятляюцца менавіта гэтыя падзеі. Аўтар высмейвае саму сістэму цыркавых чэмпіянатаў, дзе кожны спартсмен можа назваць сябе чэмпіёнам якога-небудзь горада, мясцовасці альбо краіны, хоць насамрэч ім не з’яўляецца. Фельетаніст з лёгкай іроніяй надае барцам выдуманая прозвішчы, ведаючы, што ў артыстаў часцей за ўсё гучныя імёны. Але падтэкст нататкі ўсё ж шырэйшы за простую кпіну з цыркавога жыцця. На дум-

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЧЕМПИОНАТ И ЯРОСЛАВЦЫ

С каждым годом интерес публики к цирку рос все сильнее и больше.

Все – от мала до велика – знали по именам борцов-чемпионов, знали еще, сколько каждый из них весит, какого роста борец, крепок ли у него лоб и какого размера шея.

Всюду – и на бульваре, и в семейных домах, и на службе, и в уютных салонах – только и говорили о том, как один чемпион ловко “ущемил” другого и как этот второй ударил третьего по уху, которое лопнуло...

Мало кого стали интересовать другие увеселения. Одно название “литературно-музыкальный вечер” звучало как-то странно.

Пробовали было отвлечь внимание публики устройством вечера с участием литераторов; но и тут не повезло...

Все слышали о том, что Е. Н. Чириков писатель, но никто не хотел верить, что он умеет бороться...

Так и не пошли.

А о театре и говорить нечего... Театр пустовал и завидовал цирку.

Подобное отношение Ярославцев к гладиаторским зрелищам захватило и нас, и мы отправились – счастливые – смотреть борьбу.

Мы пришли как раз к тому моменту, когда на ковре уже валялись две полуобнаженные фигуры... Борцы возились, обращая ноль внимания на зрителей, и тяжело кряхтели.

Вдруг из толпы раздалось:

– Ногу отдай!

Галерка зашикала, в рядах застучали...

Оказалось, что чемпион Петербурга “Ату его” схватил неправильным приемом чемпиона Финляндии “Я не поддамся”. Но последний успел как то вывернуться и очутился “в партере”.

Публика завывала, захопала браво... Из первых рядов послышался сытый хохот и громкий отзыв.

– Молодец!

– Уж не гучковский ли? – подумали мы нена роком, но тут же опомнились, что присутствуем лишь на борьбе физической и ни о какой политике здесь речи быть не может... Мало ли что бывает в Думе, где один оратор схватится с другим; например, Родичев с Бобринским. Вообразить все можно!..

Но не успели мы закончить своей мысли; как нашим взорам предстало странное зрелище:

Чемпион Петербурга лежал под чемпионом Финляндии по всем правилам искусства французской борьбы.

Публика неистовствовала, вызывая чемпиона “Я не поддамся”. Его противник ругался и махал кулаками. Жюри, в числе которого заседали два фертика-студента, горячо обсуждало скандальный номер. Председатель звонил. Цирк стал походить на Новгородское вече...

– Так вот где свобода собраний! – подумали мы и очутились разом в общем водовороте разыгравшихся страстей... Нам стало понятным, почему все кричат и рады;

– Цирк оказался местом в городе, где был доступен свободный обмен мнений! Для всех без различия возрастов и положений. В особо приподнятом настроении были дамочки...

Но вот борьба окончилась, и мы вышли на улицу.

Не успели отойти и квартала, как нас догнали бежавшие сзади мальчишки и с вытянутыми физиономиями любопытно справлялись:

– Скажите, дядя, кто кого положил?..

Мы удивились детскому любопытству и рассказали.

У самых ворот дома нас предупредительно остановил сторож с большой медной бляхой, похожей на луну, и просил:

– Барин, вы из цирка?

– Да!

– Кто с кем боролся? Кто же кого поборол.

Подошел другой сторож.

Опасаясь навлечь на себя гнев ночных сторожей, мы любезно им рассказали все, что видели и едва успокоенные пришли домой...

ЭХО

Голос. – 1909. – № 189. – С. 3.

КАМЕНТАРЫ

Е. Н. Чириков – Яўген Мікалаевіч Чырыкаў (1864 – 1932), рускі празаік, драматург, публіцыст. ІІ кастрычніка 1909 г. удзельнічаў у яраслаўскай літаратурна-музычнай вечарыне на карысьць Пушкінскай бібліятэкі.

Уж не гучковский ли? – адсылка да прыхільнікаў Аляксандра Іванавіча Гучкова (1862 – 1936), расійскага палітычнага дзеяча, лідара партыі “Союз 17 октября”, дэпутата Дзяржаўнай думы.

Родичев с Бобринским – Фёдар Ізмайлавіч Родзічаў (1854 – 1933), расійскі палітычны дзеяч, член Дзяржаўнай думы, кандэт; Уладзімір Аляксеевіч Бобрынскі (1867 – 1927), расійскі палітычны дзеяч, член Дзяржаўнай думы, манархіст.

Два фертика-студента – ферцік (ад *ферт*) – франт, францік, фарсун.

Новгородское вече – агульны сход ноўгарадцаў з нагоды надзвычайных падзей агульнадзяржаўнага маштабу.

С большой медной бляхой, похожей на луну – у царскай Расіі дворнік займаўся не толькі прыборкай тэрыторыі, але і назраннем за грамадскім парадкам. На шыі дворнікі насілі на ланцугу медную авальную бляху, на якой быў надпіс па коле з назвай вуліцы і нумарам дома.

Алесь БЕЛЬСКИ

“ЁН ЛЮБІЎ ЧЫТАЦЬ...”

РОЛЯ КНІГІ І ЧЫТАННЯ Ў СТАНАЎЛЕННІ ТВОРЧАЙ АСОБЫ МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

Максім Багдановіч нарадзіўся на памежжы эпох, у той час, калі кніга лічылася ці не самай галоўнай каштоўнасцю – духоўнай і матэрыяльнай, – была асноўнай крыніцай ведаў і спазнання жыцця, мела выключнае значэнне ў адукацыі і развіцці асобы, фарміраванні яе эстэтычнай і маральнай культуры.

Цяга да кніг у М. Багдановіча з’явілася ў раннім дзяцінстве. За ім трывала замацаваўся імідж вялікага кніжніка, а пасля і кніжнага паэта, гэта значыць, яго светапогляд і літаратурны густ складваліся пад уплывам кніг, засваення іх зместу. Ролю кніжнага фактару як першаснага і самага важнага ў выхаванні будучага паэта адзначаў бацька Максіма Адам Багдановіч, які зрабіў дастаткова падрабязны пералік кніг, прачытаных сынам у дзяцінстве – пачынаючы ад шасці гадоў і да сярэдніх класаў гімназіі. Пра ўласны кніжны збор ён пісаў: “У маёй бібліятэцы было ўсё, што было лепшага ў свеце...” [9, с. 24]. Аднак Адам Ягоравіч не назваў кніг, з якімі Максім пазнаёміўся пазней у старэйшых класах гімназіі і ў ліцэйскія гады, зрабіў агаворку, што далей на яго навучанне і чытацкія зацікаўленні ўплывалі выкладчыкі. М. Агурцоў, А. Залатароў, Х. Імшэнік, сябры і таварышы Максіма па гадах вучобы, сведчаць пра яго незвычайную захопленасць кнігамі. Максім Багдановіч так апавядаў яраслаўскаму сябру Мікалаю Агурцову пра бацькаву бібліятэку: «У ёй ёсць усё істотнае, што паявілася калі б там ні было ў літаратуры ўсяго свету. Мы з дзяцінства праходзілі гэтую сусветную школу. Бацька пачынаў, з чаго пачынае кожны народ у сваёй творчасці, з эпасу. Мы ўжо ў дзяцінстве ведалі “Рустэма і Зараба”, “Іліяду”, “Калевалу”, *быліны і інш.*» [9, с. 65]. Кола чытання Максіма сапраўды ўражвае – ад рускіх і беларускіх казак да шэдэўраў рускай і сусветнай класікі, ад Закона Богага да кніг па географіі, гісторыі, заалогіі, псіхалогіі, ад народных песень да паэзіі Г. Гейнэ, П. Верлена, Э. Верхарна, А. Блока, А. Белыя і інш. І. Замоцін дакладна заўважыў, што створаны літаратурны вобраз Максіма Кніжніка ў апавяданні “Апокрыф” сімвалізуе самога аўтара М. Багдановіча, і далей адзначаў: “Апрача бібліятэкі бацькі, Максім Багдановіч шырака карыстаўся і Ліцэйскаю бібліятэкаю, дзеля якой ён уласна і наведваў Ліцэй, які параўнаўча мала цікавіў яго сваёй лекцыйнай часткай. Ці даставаў кнігі Максім яшчэ і з другіх крыніц, сказаць

цяжка, аднак бясспрэчна тое, што кола чытання ў яго было вельмі шырокае...” [3, с. XXXI]. Сёння вядома, што М. Багдановіч чытаў не толькі фальклорныя зборнікі, мастацкую літаратуру, слоўнікі, але і кнігі, публікацыі самай разнастайнай тэматыкі, у тым ліку са сферы палітыкі, гісторыі, музыкі, мастацтва, тэалогіі, філасофіі, пра што асабліва яскрава сведчыць ягоная публіцыстыка і крытыка. У сувязі з гэтым Ю. Пацюпа слушна адзначае, што “матэрыял для сваіх паэтычных метафар Багдановіч знаходзіў нават у сацыялагічных даследаваннях” [7, с. 77].

У якасці крыніц яго творчасці хацелася б вылучыць некалькі тагачасных кніжных выданняў, якія, думаецца, далі і штуршок, і матэрыял да напісання некаторых паэтычных тэкстаў. Вытокі пачуцця прыроды ў паэзіі М. Багдановіча трэба шукаць у кнігах “Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў” яго бацькі [8], “З жыцця рускай прыроды” М. Багданава [2], “З Зялёнага Царства” Д. Кайгародава [4], “Прыгажосць прыроды і дзівосы свету, у якім мы жывём” Д. Лебока [6]. Не толькі рэальныя краявіды, але і кніжныя апаведы ды апісанні прыроды мелі несумненны ўплыў на пачуцці Максіма.

Багдановічаўскае пакланенне красе мае ў сваёй аснове не толькі антычны ідэал, арыентацыю на рэнесансавую эстэтыку. Захапленне М. Багдановіча характвам прыроды, адчуванне чароўнага і цудоўнага пераклікаецца са старонкамі шэрагу тагачасных кніг, дзе раскрываецца прыгажосць і непаўторнасць навакольнага свету. М. Багданаў (1841 – 1888) завабліваў юнага чытача ў цудоўны свет зямнога характава, імкнуўся абудзіць у дзіцячай душы пачуццё прыгожага: “Весна – лучшая пора в году для всего живого. Весной лес наряжается в новую листву, яркую, зеленую. Весной душистые цветы чудным узором пестрят полянки... В одно и то же время слышатся звуки счастья, чудные музыкальные звуки... В траве лужаек, листве деревьев, на земле, в воздухе и водной пучине идет кипучее движение, энергичная деятельность. И это нимало не удивительно: весна – пора счастья для всего живого, от травки до птички и зверя, пора великого акта обновления...” [2, с. 44 – 45]. З першых старонак зборніка “З Зялёнага Царства” Д. Кайгародаў ачунае чытача ў дзівосны свет прыроды: “Еще вчера деревья стояли во всей красе своего разноцветного осеннего наряда... Живая краса уступила место мертвой: через час проглянуло солнце и осветило

Алесь Іванавіч Бельскі – літаратуразнаўца, крытык, педагог. Доктар філалагічных навук (1998), прафесар кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2002).

Аўтар кніг “Пакуль баліць душа” (1995), “Жывая мова краявідаў” (1997), “Сучасная беларуская літаратура” (1997), “Свет ад травы да зор” (1998), “Краса і смутак” (2000), “Сучасная літаратура Беларусі” (2000), “Экалогія душы” (2003), “Класікі і сучаснікі ў школе” (2005), “Галасы і вобразы” (2008), больш як 500 публікацый у друку. Адзін з аўтараў “Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя” (2003, т. 4, кн. 2), вучэбных дапаможнікаў “Беларуская літаратура: XI – XX стст.” (1999; 2-е выд. – 2001), “Беларуская літаратура. 5 клас” (2002, 2003), “Беларуская дзіцячая літаратура” (2008), “Беларуская літаратура. 10 клас” (2009), “Беларуская літаратура. 11 клас” (2009) і інш.

Пад псеўданімам Алесь Ветах выступае як празаік. Выдаў кнігі “Ружовая знічка” (1994), “Хроніка смутку” (1999, Літаратурная прэмія імя Івана Мележа), адзін з аўтараў калектыўных зборнікаў “Карані” (1994), “Вальс пад журлівымі таполямі” (2008), “У Храме зямнога кахання” (2009), “Самая чароўная кветка” (2010), “Пакуль б’ецца сэрца...” (2013).

первый зимний ландшафт. Он был красив...” [4, с. 1]. Аўтар адзначаў, што меў вялікае жаданне “зароніць і в сердца других хоть зерно этой любви, – любви, открывающей новые пути к наслаждению, чистому и возвышенному” [4, с. VII]. Д. Кайгародаў (1846 – 1924) – вядомы вучоны-натураліст і пісьменнік беларускага паходжання, ён нарадзіўся ў Полацку, з дзяцінства захапляўся прыродай і стаў адным з тонкіх, глыбокіх знаўцаў яе жыцця і таемніц. Працывуем пачатак згаданай вышэй кнігі Д. Лебока (1834 – 1913): “Мир, в котором мы живем, есть волшебная страна необычайной красоты; самое наше существование чудесно само по себе. Между тем немногие из нас наслаждаются, как могли бы, и никто не ценит вполне красот и чудес нас окружающих” [6, с. 3]. І далей гаворыцца пра любоў да прыроды, якая “озаряет жизнь таким светом, что она кажется волшебной сказкой” [6, с. 5].

Ці не пад уплывам чытання кніг пісьменнікаў-натуралістаў, дзе адмыслова апісваюцца прыродныя з’явы і вобразы, акурат і з’явілася жаданне юнага паэта ўславіць красу зямнога свету, стварыць беларускую чароўную казку прыроды, выказаць пры гэтым пачуцці ў вершаваных радках. Сувязь з папулярнымі тагачаснымі прыродазнаўчымі кнігамі выяўляецца праз матыўнае поле вершаў М. Багдановіча “Прыйдзе вясна”, “Па-над белым пухам вішняў...”, “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...”, “Ноч” і некаторых іншых паэтычных пейзажаў, дзе відавочнае імкненне аўтара вобразна адкрыць характэрнае наваколля, перадаць яго дзівосныя мелодыі і галасы. Чытаеш Багдановічавы радкі пра тое, як “сонца прагляне, зазелене траўка”, “ясныя зоркі блішчалі”, як паэт захапляецца “красой наводкі”, дынамікай, музыкай абуджанай прыроды і складае ўзнёслы “гімн вясне”, – міжволі з’яўляюцца аналогіі з натхнёнымі паэтычнымі прыродаапісаннямі ў кнігах канца XIX – пачатку XX ст. Больш за тое, выказаныя пісьменнікамі думкі рэалізаваліся ў мастацка-эстэтычнай сістэме і творчай практыцы паэта. Напрыклад, з яго пейзажнымі малюнкамі арганічна стасуецца наступны ацэначны момант: “Впечатление красоты природы увеличи-

вает чувствительность, усиливает меланхолию, а также вызывает подъем духа” [6, с. 4].

Асобныя міфалагічныя і фларыстычныя вобразы ў ранняй лірыцы М. Багдановіча, яго зборніку “Вянок” (1913) навеяны старонкамі менавіта названых і некаторых іншых кніг. Дарэчы, кнігі М. Багданова, Д. Кайгародава, Д. Лебока, што выйшлі ў канцы XIX – пачатку XX ст., вытрымалі некалькі выданняў, прысутнічалі ў народных і тагачасных школьных бібліятэках, былі надзвычай запатрабаваныя дзецьмі і навучэнцамі гімназій. У кнізе “З Зялёнага Царства” Д. Кайгародава ёсць цэлы раздзел пра васілёк. Расліна падрабязна апісваецца, не толькі разглядаецца яе будова, але і падаецца паэтычнае ўспрыманне кветкі, замілаванае захапленне ёю: “Передо мной стоит букет первых васильков. Он вызвал в моей душе дорогие воспоминания... Я с наслаждением вдыхаю свежий, слегка миндальный запах лазоревых цветов и не могу на них налюбоваться!.. Голубые васильки, голубые глазки ребенка, голубое небо – вами можно любоваться вечно!..” [4, с. 75, 80]. Не выключана, што такія апісанні дапамагалі паэту адчуць выразней і глыбей “цвяткок радзімы васілька” [1, с. 65].

У тагачасных кнігах М. Багдановіч чытаў пра чароўны, фантастычны свет лясоў, азёр і балот, іх міфічных насельнікаў – духаў, прывідаў, страшыдлаў, дэманаў. У кнізе “Прыгажосць прыроды і дзівосы свету, у якім мы жывём” Д. Лебока беларускі юнак, хутчэй за ўсё, прачытаў наступнае: “Леса и дубравы были для наших предков преимущественно областью волшебного... Из всех богов и богинь классической мифологии или народных легенд никто так не очаровывает нас, как духи природы – эльфы и феи, никсы и кельпы, пиксы и уфы, сирены, ундины, водяные духи и весь этот резвый мир” [6, с. 91]. Пра міфалагічных персанажаў славянскага свету ён чэрпаў уражанні з кніг “З жыцця рускай прыроды” М. Багданова, “Перажыткі старажытнага светасузірання ў беларусаў” А. Багдановіча і іншых кніг па этнаграфіі ды фальклору. Каб зацікавіць аповедам пра незвычайнага ляснога духа, М. Багданаў пытаўся: “Скажите мне, слышали ли вы про лешего? Про того самого, который жи-

вет в дремучем лесу и от нечего делать глумится над запоздалым путником: то загогочет в лесной труппе так, что мурашки по спине пробегают, то застонет, как человек, то ухнет над самым ухом?" [2, с. 24]. Пра беларускага гаспадара лесу А. Багдановіч, бацька паэта, пісаў: "Над лесамі і всім, што в них, властвує леший. Это, кажется, наиболее величественный образ, созданный фантазией белоруса. Оно и понятно: в природе его страны, за исключением грозowych явлений, дремучие леса были наиболее величественны, таинственны, более всего поражали воображение своим заунывным шумом при легком ветре и треском ломающихся деревьев..." [8, с. 77 – 78]. З бацькавай кнігі Максім даведаўся і пра іншых дзівосных істот, якія абудзілі яго паэтычную фантазію, напрыклад пра Падвья: "Это тот дух, который кружится в вихре" [8, с. 78]. Міфалагічна-казачныя вобразы (найперш лесуна і вадзяніка) знайшлі адметнае ўвасабленне ў вершаваных цыклах "Лясун" і "У зачарованым царстве" М. Багдановіча. Такім чынам, міфалагізаванае мастацка-вобразнае мысленне паэта – вынік яго інтэлектуальна-духоўнай далучанасці да кніжных крыніц. Суадносячы іншакультурны міфалагічны вопыт і свет фантазіі, уяўленняў свайго народа, чужое і нацыянальна-адметнае, М. Багдановіч прыйшоў да думкі, што беларусам "трэба стварыць паэзію лесу, паэзію дрыгвы" [5, с. 195]. Ён акурат і стварыў дзівосна-казачную, надзвычай каларытную міфапаэзію балотна-лясной стыхіі нашага беларускага краю.

Важкім і красамоўным фактам на карысць таго, што М. Багдановіч быў знаёмы з пералічанымі вышэй кнігамі і зборнікамі, гаворыць наступная цытата з Д. Лебока: "Наша маленькая Земля движется вокруг величественного солнца; само солнце и вся солнечная система движется с непостижимой быстротой к некоторой точке в созвездии Геркулеса; оно вместе со всеми ближайшими звездами образует в небесном пространстве звездное скопление, которое расстилается перед нашими взорами в виде млечного пути; а за пределами нашего звездного скопления существует неисчислимое множество других звездных скоплений..." [6, с. 226]. Гэты фактычна-інфармацыйны матэрыял пра светабудову аформіўся ў вершы "Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы..." М. Багдановіча наступным чынам:

*Бачыце гэтыя буйныя зоркі,
Ясныя зоркі Геркулеса?
Да іх ляціць наша сонца,
І нясецца за сонцам зямля.
Хто мы такія?
Толькі падарожныя, – папутнікі сярод нябёс...*
[1, с. 155].

У верлібры "Я хацеў бы спаткацца з Вамі на вуліцы..." паэт пайшоў у развіцці думкі далей, надаў

радкам філасофскае гучанне, увасобіў гуманістычную ідэю пра сэнс чалавечага быцця: "Нашто ж на зямлі / Сваркі і звадкі, боль і горыч, / Калі ўсе мы разам ляцім / Да зор?" [1, с. 155]. Беларускага паэта, як і філосафа І. Канта, вабіла зорнае неба над галавой як люстэрка маральнай чысціні і высокага ідэалу для чалавецтва. Цяжка сказаць, ці займаўся М. Багдановіч штудыямі І. Канта (а так мяркуюць асобныя даследчыкі), наколькі глыбока спазнаў яго працы, але відавочна тое, што яго захапіў касмізм думкі Д. Лебока ў кнізе "Прыгажосць прыроды і дзівосы свету, у якім мы жывём". Англіійскі этнограф, археолаг і біёлаг здолеў акумуляваць у сваёй працы значны вопыт сусветнай навукі, філасофіі, літаратуры і культуры. Апрача іншага, ён, думаецца, улічваў і філосафскі досвед І. Канта.

Такім чынам, асоба Максіма Багдановіча – культурны феномен эпохі кніга- і літаратурацэнтрызму. Кніга адыграла выключную інтэлектуальна-духоўную ролю ў развіцці яго светапогляду, эстэтычных пачуццяў, таленту і творчага патэнцыялу. Яго паэзія – у значнай ступені сінтэз кніжнай думкі і арыгінальнага аўтарскага мыслення. Кніжныя альянсы і рэмінісцэнцыі маюць у шэрагу вершаў экспліцытны характар, набываюць адметную трактоўку і сэнсавае напаўненне ў вобразна-мастацкім кантэксце твора. Духоўны досвед і прыклад Максіма Кніжніка асабліва каштоўны сёння ва ўмовах актуалізацыі праблемы чытання, выхавання культурнага чытача і творчай асобы, найперш будучага пісьменніка, а таксама любога іншага прадстаўніка інтэлектуальнай эліты грамадства.

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Выбраныя творы / М. Багдановіч; уклад. С. Забродскай [і інш.]. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1996. – 494 с.
2. **Богданов, М.** Изъ жизни русской природы: зоологические очерки и рассказы / М. Богданов. – М.: Литография Т-ва И. Д. Сытина, 1914. – 361 с.
3. **Замоцін, І. І.** М. Багдановіч: крытычна-біяграфічны нарыс / І. І. Замоцін // Творы / М. Багдановіч; пад рэд. І. І. Замоціна. – Менск: Кошгам Ін-ту беларус. культуры, 1928. – Т. 2. – С. I – LXL.
4. **Кайгородов, Д.** Изъ Зеленого Царства: популярные очерки изъ міра растений / Д. Кайгородов. – 6-е изд. – СПб.: Издание А. С. Суворина, 1905. – 294 с.
5. **Ластоўскі, В.** Выбраныя творы / В. Ластоўскі; уклад., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 1997. – 512 с.
6. **Леббок, Д.** Красоты природы и чудеса мира, в котором мы живемъ / Д. Леббок; пер. съ англ.; подъ ред. проф. А. П. Павлова. – 2-е изд., доп. – М.: Типо-литография В. Рихтеръ, 1912. – 226 с.
7. **Пацюпа, Ю.** Невядомы санет Максіма Багдановіча / Ю. Пацюпа // Маладосць. – 2012. – № 3. – С. 75 – 79.
8. **Пережитки древняго міросозерцанія у бѣлорусовъ:** этнографическій очеркъ А. Е. Богдановича. – Гродна: Губерн. Типография, 1895. – 186 с. – (Факсімільн. выд.)
9. **Шлях паэта:** зб. успамінаў і біяграфічных матэрыялаў пра М. Багдановіча / склад. Н. Б. Ватацы. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 332 с.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“КАБ ДОЖДЖ ДАГАДЖАЎ ВЕРШАКАЗУ,
А REGEN ГУТАРЫЎ GERN З ВЕРШАСЛОВАМ...”

ГУТАРКА З АЛЕСЕМ РАЗАНАВЫМ

– Алесь Сцяпанавіч, кола стасункаў з нямецкім мастацкім словам у Вас вельмі шырокае. Вашы кнігі неаднойчы перастваралі на нямецкую мову вядомыя перакладчыкі Германіі Эльке Эрб і Оскар Анзуль, а таксама Беларусі – Уладзімір Чапега і Галіна Скакун. У асяродку нямецкіх чытачоў вялікую цікавасць выклікалі паэтычныя зборнікі “Zeichen vertikaler Zeit” (“Знакі вертыкальнага часу”) і “Tanz mit den Schlangen” (“Танец з вужакамі”). Творы названых кніг добра вядомыя нашаму чытачу. Вы і самі перакладалі з нямецкай на беларускую вершы такіх творцаў, як Эльке Эрб, Норберт Гумэльт, Сара Кірш. У 2001 г. Вы атрымалі спецыяльную стыпендыю імя Ханы Арэнт і магчымасць жыць і працаваць два гады ў Гановеры. У выніку ў 2002 г. была напісана і апублікавана кніга-білінгва “Hannoversche Punktierungen” (“Гановерскія пункціры”), а ў 2007 г. у Швейцарыі – “Das dritte Auge” (“Трэцяе вока”). Апошнім часам Вы пішаце па-нямецку, пра што сведчаць “Wortdichte” (“Вершасловы”) і “Der Zweig zeigt dem Baum wohin er wachsen soll” (“Галінка паказвае дрэву, куды яно павінна расці”), апублікаваныя адпаведна ў Аўстрыі (2003) і Германіі (2006).

Параўнальна нядаўна ў Беларусі выйшаў у свет паэтычны зборнік “Der Mond denkt, die Sonne sinnt: Wortdichte” (“Месяц думае, сонца разважае: Вершасловы”). А ў 2013 г. у выдавецтве “Логвінаў” апублікавана Ваша кніга-білінгва “Lehm Stein Eisen” (“Гліна Камень Жалеза”). Можна сцвярджаць, што ўся нямецкамоўная творчасць сведчыць пра Ваша плённае супрацоўніцтва з літаратурным светам Германіі. А якія сёння ў Вас стасункі з нямецкамоўным літаратурным асяродкам? І як Вы ацэньваеце актуальнасць сваёй нямецкамоўнай паэзіі для нямецкай і беларускай культурнай прасторы?

– Калі быў там, у нямецкамоўнай рэчаіснасці – Нямецчыне, Аўстрыі ды Швейцарыі, – сувязі з тамтэйшымі літаратурнымі асяродкамі былі, натуральна, шчыльнейшымі: я для тых творцаў і слухачоў быў у навіну, яны для мяне таксама. Набыўся, вярнуўся нанова дамоў, аддыхаўся і, як да літараў палімпсеста, што сціраліся і не хацелі дарэшты сцерціся, зноў нахіліўся да нямецкага наробку – да “Wortdichte”, а Ігар Логвінаў выдаў іх кніжкай – наступнай. І калі я трымаў яе ў руках, калі адбываліся прэзентацыі, а яна знаходзіла чытачоў, узнікала адчуванне, што літаратурны нямецкамоўны асяродак ёсць гэтаксама тут. Дзе дзейсніцца творчасць, дзе людзі далучаны да яе і да яе скіраваны, там і ёсць творчы асяродак, у нашым выпадку нямецкамоўны і літаратурны. У Беларусі нямала людзей, для каго нямецкая мова не чужая, вось і Уладзімір Папковіч, які, нібы гуляючы ў немагчымае, перакладаў для вас “Wortdichte” з нямецкай на беларускую і які сам складае вершы па-нямецку, можа дапоўніць гэтую маю тэзу сваім досведам і ім падзяліцца. У Лангэбройху, сядзібе Генрыха Бёля, да мяне, калі быў там, неяк падышла дзяўчына і запыталася, ці не згадзіўся б я папрысутнічаць на пасяджэнні іхняга краёвага літаратурнага гуртка, а калі я пацікавіўся, хто што з гурткоўцаў піша, трохі сумелася майму недасведчанаму пытанню і адказала, што яны не пішуць, а чытаюць і тады разам абмяркоўваюць прачытанае. Літаратурныя асяродкі розныя, у іх розныя статусы, у нас ён, хутчэй, асабовы: дзе асоба, там і асяродак, і акрэсліваецца, калі кліча нагода.

Як ацэньваюцца “Wortdichte” ў нямецкамоўнай культурнай прасторы, не мне меркаваць. Але ацэньваюцца. Былі водгукі і ў прэсе, і непасрэдня – калі выступаў з імі на пэтычных чытаньнях. Тыя, хто іх чуў ці чытаў, наогул былі ў здзіраванні: ну, не беларускамоўны, а нямецкамоўны творца мусіў бы здабываць з нямецкіх слоў утоеныя там зместы. “Wortdichte” яшчэ вымаўляюцца і пакуль дарэшты не вымавіліся, пра іхняе значэнне для маёй творчасці і пра іхняе месца ў айчынай літаратуры нічога не магу сказаць. Спрабуйце зрабіць гэта самі.

– **Наколькі складана Вам было ў нямецкамоўным асяродку асвойваць нямецкае слова?**

– Мова паэзіі і ўжытковая мова – розныя мовы, і хоць словы тыя самыя, яны адрозніваюцца паміж сабою, як глыбіня і паверхня: адна невядомая, і яе належыць асвойваць, другая вядомая, і ад яе належыць адсвойвацца (адасабляцца). Калі з “Wortdichte” я апынаўся ў грамадзе нямецкамоўных творцаў, узнікала своеасаблівая, у нечым парадаксальная, сітуацыя. Яны мелі сваю перавагу ў тым, што нямецкая мова ім была вядомая і яны ёй валодалі, я сваю ў тым, што нямецкая мова была для мяне невядомаю і я ёю не валодаў.

У Гановеры, калі асвойваў нямецкую мову, а яна была для мяне замкнёнай на невядома колькі ключоў, вершасловы пачалі аб’яўляць аб сабе і набываць кшталты, а ў аўстрыйскім Грацы паклаліся на паперу і выйшлі кніжкай, наступнай – у Берліне.

– **Кажуць, дзе чалавек ні знаходзіўся б, яго заўжды цягне (хай і падсвядома) на Радзіму, дадому. Ці не сумавалі Вы за мяжой па сваім, родным? І ці ёсць у Вас вершы, народжаныя настальгіяй?**

– Дадому я пастаянна прыезджаў і не паспеў ад яго аддالیцца і адасобіцца. Ну так, калі-нікалі наплывалі хвалі настальгіі, пра якую Вы гаворыце, і тады выходзіў на сувязь са знаёмымі і блізкімі – тэлефанаваў ім, і з далечыні яны станавіліся яшчэ больш знаёмымі і блізкімі. Чаго я найбольш тады хацеў – ці ў Гановеры, калі прабіваўся і пачыналі залацець першыя дзьмухаўцы, а я спыняўся каля іх з адчуваннем, што яны пасланцы з Айчыны, ці ў музейным Варпсвэдэ (ён непадалёку ад Брэмена), калі ў краявід уваходзілі, заставаліся ў ім і станавіліся сваімі стагоддзі, ці ў населеным старажытнымі вежамі швейцарскім Цугу, калі ззяў і перайначваў тамтэйшы ландшафт таямнічы месяц, – дык гэта каб яны, знаёмыя і блізкія, апыналіся тут, са мною. Не я з імі, а яны са мной. І вось такой настальгіяй апраменены, мабыць, ледзь не ўсе

пункціры, якія там адшукваліся і натаваліся. Я іх шукаў як сустрэчу з тым, што мне знаёма адпачатку, – і яны знаходзіліся. Твораў іншых жанраў гэта таксама тычыцца, але інакш, яны вымалёўваюцца не з субстанцыі настальгіі, а з самой субстанцыі сустрэчы, як версэты “Дубы Заходняга краю”, “Узвышша”, “Рэчы”. Творы – сустрэчы з Айчынай, а Айчына не адно толькі край, упісаны ў зямныя каардынаты, але і ў іх не ўпісаны.

– **У незнаёмай часава-прасторавай і культурнай сітуацыі Вы звярнуліся да такой жанравай формы, як пункціры. Па фармальных і зместавых прыкметах (пяцірадкавая і трохрадкавая монастрофы, сезонная архітэктоніка, глыбіня думкі і перажывання) яны набліжаюцца да ўсходніх танкі, хоку. Пункціры з “Hannoversche Punktierungen” і “Das dritte Auge” – своеасаблівая малюнка-імпрэсія, што пакідаюць уражанне непаўторнасці і асацыятыўнай дасканаласці. Чытаючы іх, мы бачым і адчуваем, якія змены адбываюцца ў прыродзе і жыцці чалавека, “пранікаем” у таямніцы горада і яго ваколліц. Гэта ўрыўкі, выхапленыя з гарадской паўсядзённасці, але (выкарыстаем аксюмаран) урыўкі цэласныя па вобразнай і эмацыйнай напоўненасці. Чаму ў Германіі і Швейцарыі ў якасці асноўнага жанру Вы абралі менавіта пункцір, а не звычайны верлібр ці версэт, да прыкладу, якія па фармальных паказчыках большыя за пункцір і змаглі б шырэй адлюстраваць апісаную Вамі рэчаіснасць?**

– Пункціры – іх і чытаць не трэба: зірнуў – і прачыталіся; пункціры – іх і пісаць не трэба: яны адшукваюцца самі. Блукаў па неведомых раней мясцінах, заглыбляўся ў раней неведомыя краявіды, апынаўся сам-насам з выпадкам і імгненнем, і калі раптам нешта звяртала на сябе ўвагу – гэта звяртаў на сябе ўвагу пункцір. Ён тварыўся з уражанняў ды назіранняў і ў тых акалічнасцях апынаўся самым пільным і чуйным спадарожнікам і самым адпаведным жанрам.

– **Выхад у свет пэтычных кніг “Wortdichte” і “Der Zweig zeigt dem Baum wohin er wachsen soll” азначыў сабой з’яўленне зусім новай жанравай формы Wortdichte. Калі літаральна перакласці гэтае слова, то атрымліваецца наступнае: Wortdichte = das Wort (‘слова’) + die Dichte (‘гушчыня, шчыльнасць’) = ‘гушчыня слова’, ‘шчыльнасць слова’?.. Ці другая частка Wortdichte інтуітыўна звязана са словам der Dichter (‘паэт’, ‘пісьменнік’)?**

– Усё слушна. Пра першы кампанент слова Вы сказалі, і пра другі таксама: у ім і гушчыня

(*Dichte*), і верш (*Gedicht*), карані якога ў лацінскім *казаць*.

– Як Вы ставіцеся да перакладу *Wortdichte* як ‘вершасловы’, прапанаванага айчыннымі даследчыкамі Е. Лявонавай, А. Івашчанкам? Ці змог пераклад адлюстраваць увесь сэнсавы патэнцыял *Wortdichte*?

– Думаю, гэта дакладны адпаведнік. Праўда, узнік быў і адпаведнік *сіцласловы*, ён вынікае з *Dichte* і таксама мае права на існаванне. Ніводнае перакладнае слова ніколі цалкам не перадае сэнсагукавы патэнцыял арыгінала, але яно яго можа знайсці нанова, вынайсці, дапоўніць. Вершасловы “ловяць” верш і нагадваюць, што яны збліжаныя (зродненыя) з тым кшталтам вершаў, які я назваў вершаказамі.

– *Wortdichte* – абсалютна наватарская жанравая форма? Ці яна мае сэнсава-фармальныя судакрананні з вядомымі ўжо чытачу разнаўскімі жанрамі, напрыклад беларускамоўнымі вершаказамі? Бо ў абодвух названых жанрах ключавая роля належыць гуку, слову, іх патэнцыялу. Некаторыя *Wortdichte*, думаецца мне, уяўляюць сабой перастварэнні напісаных Вамі раней вершаказаў: адна і тая думка, толькі рознымі сродкамі рэалізаваная, выказаная ў нямецкамоўным і беларускамоўным творах.

– *Wortdichte* і ўзніклі таму, што ўжо былі вершаказы. Па сутнасці, гэта і ёсць вершаказы, перасаджаныя з беларускай глебы ў нямецкую. Але таму што глеба аказалася іншай, яны і самі пачалі змяняцца, набываць асаблівасці, якіх не было ў беларускіх папярэднікаў. У абодвух выпадках яны маюць справу з усёй глебай, і ў кожным асобным выпадку я ім спрыяў выявіцца напоўніцу, каб *дождж* дагаджаў *вершаказу*, а *Regen* гутарыў *гера* з *вершасловам*. Я звярнуўся да *Wortdichte* тады, калі звярнуўся да нямецкай мовы, яны вынікаюць з майго звароту. Нібы зайшоў у лес і там (сям-там) заўважыў грыб, другі, трэці, а калі заўважыў, то зразумеў, што яны неад’емныя ад лесу, і тады мэтанакіравана пачаў шукаць і знаходзіць. Як і грыбы, *Wortdichte* не раўнацэнныя: маслякі, сыраежкі, лісічкі, абабкі, але сярод іх трапляюцца і чырвонагаловікі, і баравікі. Так, Пётра Садоўскі на прэзентацыі кніжкі ў Мінску запрыкмеціў у ёй сем “баравікоў” – “геніяльных”, па яго словах, *Wortdichte*.

Вось што яшчэ цікава і на што хацелася б звярнуць увагу: *Wortdichte* больш, чым любыя іншыя аўтарскія творы, знаходзяцца ў станаўленні і развіцці. Вы мелі магчымасць азнаёміцца з дзвюма іхнімі новымі вязанкамі: тое, што на беларускім полі (ці ў лесе) ёсць відавочнымі

пункцірамі, на (у) нямецкім можа станавіцца (і становіцца) *Wortdichte*.

– Вядома, што беларускаму народу ўласцівы такія рысы характару, як талерантнасць, гасціннасць, памяркоўнасць. Немцы вызначаюцца пунктуальнасцю, акуратнасцю, грунтоўнасцю. А якія самыя істотныя адрозненні Вы бачыце ў ментальнасці немцаў і беларусаў?

– Нічога не магу дадаць да азначаных Вамі ўласцівасцяў, яны могуць тасавацца, але колькі б іх, азначаных, ні было, іх заўсёды недастаткова, яны ўпісваюцца ў наяўную рэчаіснасць, а творчасць выходзіць за ейныя межы. І тут, і там мяне прывабліваюць найбольш не азначаныя, а незначальныя ўласцівасці, калі ў людзях праступае і вымаўляецца наступнае вымярэнне. Гэта найбольшае, што чалавек можа асягаць і мець, і творчасць да гэтага мае чыннае дачыненне. Творчасць – трансмутацыя, пераўтварэнне часовага ў вечнае, яна дзейнічае не адно толькі ў мастацтве, але і ў самім жыцці, і калі дзейнічае, жыццё набывае сэнс і мэту.

– Знаходжанне ў незнаёмым асяроддзі, знаёмства з чужым народам, яго мовай і культурай – усё гэта мо і інтуітыўна, але выклікае параўнанне з родным. Ці было штосьці асабліва – нечакана – блізкае там?

– Калі апынаешся ў невядомай мясціне, міжволі становішся для некага апазнавальным знакам. Так і ў часе маіх замежных вандровак – то тут, то там аб’яўляліся і ўваходзілі ў размову людзі, для якіх Беларусь нешта азначала (і азначае) у жыцці, і часам дужа істотнае.

– У 2011 г. у Мінску выйшла Ваша чарговая нямецкамоўная кніга “*Der Mond denkt, die Sonne sinnt: Wortdichte*” (“Месяц думае, сонца разважае: Вершасловы”). Назва адпавядае першым радкам *Wortdichte* “*Mond und Sonne*” названай кнігі. Які сэнс яна ўтрымлівае?

– Які сэнс утрымлівае назва згаданай Вамі кнігі, пра гэта месяц думае, а сонца разважае, альбо – мысліць. Яны разасобленыя велічыні, а зямля і зямное з’яднання з імі абодвума. Не я першы ў айчынным прыгожым пісьменстве ўводжу іх у размову, звернемся да кніг Францыска Скарыны – на ягонай гравюры сонца і месяц апынаюцца разам і разам знаходзяць нейкае, утоенае ад нас, параўменне.

– Паэзія – гэта...

– Кожны верш па-свойму фармулюе, што такое паэзія, а яна ўсё адно застаецца дарэшты не сфармуляванай, і таму, што яна застаецца дарэшты не сфармуляванай, творацца вершы.

Гутарыла Таццяна ДУБОЎСКАЯ.

ЛІТАРАТУРНАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ РОДАВАЙ ГІСТОРЫІ ГАШТОЛЬДАЎ У “ХРОНІЦЫ БЫХАЎЦА”

УДК 821.161.3.09'04(092)ГАШТОЛЬДЫ

У артыкуле аналізуецца спецыфіка літаратурнай інтэрпрэтацыі родавай гісторыі Гаштольдаў у “Хроніцы Быхаўца” – ідэйна-канцэптualaьныя задачы прадстаўленых у летапісным помніку родавых звестак і літаратурныя прыёмы іх рэалізацыі. На падставе аналізу даводзіцца, што інфармацыя пра Гаштольдаў у “Хроніцы Быхаўца” ўяўляе з сябе літаратурную легенду, створаную ў адпаведнасці з канкрэтнымі ідэйна-канцэптualaьнымі ўстаноўкамі.

Ключавыя словы: *родавая гісторыя, Гаштольды, “Хроніка Быхаўца”, беларуска-літоўскае летапісанне*

This article analyzes the specifics of literary interpretation of Gaštold's genealogical stories in the “Bykhavets Chronicle” – the ideological and conceptual problems presented in the chronicles of the genealogical information and literary methods of their implementation. Based on the analysis it is proved that the information of Gaštoldy in the “Bykhavets Chronicle” is a literary legend, created in accordance with the specific ideological and conceptual installations.

Адна з ключавых тэм “Хронікі Быхаўца” – гісторыя магнацкага роду Гаштольдаў, знатнага і ўплывовага ў дзяржаўна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага XV – 1-й паловы XVI ст. Паслядоўнасць, з якой у тэксце хронікі фіксуецца прысутнасць Гаштольдаў у самых важных і нават этапных падзеях гісторыі ВКЛ, сведчыць пра непасрэднае дачыненне прадстаўнікоў роду да стварэння летапіснага зводу, захаванага ў адзіным вядомым на сёння спісе – “Хроніцы Быхаўца”*.

Інфармацыя пра Гаштольдаў у тэксце “Хронікі Быхаўца” пададзена як шэраг сюжэтных разбудавааных канцэптualaьных аповедаў і прынагодных звестак, якія ў сукупнасці складаюць родавую гісторыю – ад легендарнага Грумпія да пачатку XVI ст. І гэта ўнікальны выпадак для дзяржаўнага летапісання, калі ў тэксце летапісу аднолькава моцныя акцэнтывы робяцца як на дынастычную, так і родавую гісторыю, а значная частка этапных дзяржаўна-палітычных падзей пададзена з родавай перспектывы. У выніку такой акцэнтацыі шматлікія ўчынкі Гаштольдаў у хроніцы паказаны вызначальнымі для дынастычнай і дзяржаўна-палітычнай гісторыі ВКЛ, а здабытыя перамогі абмаляваны як набытак не толькі вялікіх князёў, але і іх верных васалаў – Гаштольдаў.

Сярод чыннікаў, што абумовілі саму магчымасць выкарыстання родавай перспектывы ў абмалёўцы агульнадзяржаўнай гісторыі, адным з найбольш важных з’яўляецца спецыфіка дзяржаўна-палітычнага жыцця ВКЛ першай трэці XVI ст. Працяглыя перыяды адсутнасці вялікага князя на вялікакняскім двары ў Віль-

ні стварылі сітуацыю, калі фактычнае кіраванне дзяржаўнымі справамі знаходзілася ў руках велікакняскай канцылярыі і набліжаных да яе магнацкіх родаў. У 1522 г. пасаду вялікага канцлера літоўскага заняў віленскі ваявода Альбрэхт Гаштольд, чалавек выразна незалежніцкіх, патрыятычных поглядаў адносна дзяржаўна-палітычнага шляху ВКЛ. Натуральна, такое высокае дзяржаўна-палітычнае становішча давала Гаштольду ўсе магчымасці, каб звязаць гісторыю свайго роду з агульнадзяржаўнай і тым самым не толькі праславіць продкаў, але і легітымізаваць уласнае права на ўладу.

Асаблівую ўвагу звяртае на сябе абмежаванасць у хроніцы звестак пра род Радзівілаў – адзін з самых уплывовых у XVI ст. Адсутнічаюць генеалагічныя звесткі пра Радзівілаў і ў міфалагічнай гісторыі (легендарных частках “Хронікі Вялікага Княства Літоўскага і Жамойцкага” і “Хронікі Быхаўца”). Тлумачыцца дадзенай акалічнасцю найперш абвостранымі стасункамі Альбрэхта Гаштольда з некаторымі арыстакратычнымі родамі, і ў тым ліку з Радзівіламі, на той час ці не галоўнымі яго палітычнымі супернікамі. Маючы дачыненне да стварэння агульнадзяржаўнай гісторыі, яе зместавага, ідэйна-канцэптualaьнага напаўнення, Альбрэхт Гаштольд, як бачым, паклапаціўся не толькі пра тое, каб увесці гісторыю ўласнага роду ў кантэкст агульнадзяржаўнай, але і пра тое, каб прыбраць з апошняй ад звескі пра продкаў сваіх палітычных ворагаў.

Што ж уяўляе з сябе родавая гісторыя Гаштольдаў у літаратурным плане? Найперш варта адзначыць яе ідэйна-канцэптualaьную цэласнасць, а таксама прадуманасць і паслядоўнасць, з якой факты, датычныя Гаштольдаў, уключаны ў летапісны звод. У тэксце няма выпадковай інфармацыі – кожная згадка пра Гаштольдаў падпарадкавана вырашэнню канкрэтнай задачы (даказаць прыналежнасць да дынастычна-

* Падсумаваўшы меркаванні даследчыкаў, можна вызначыць прынамсі асяродкі, якія мелі дачыненне да стварэння летапіснага зводу, прадстаўленага ў “Хроніцы Быхаўца”, – магнаты Гаштольды, князі Гальшанскія і Амелькавічы (В. Чамярыцкі [6], Е. Ахманьскі [14], М. Ючас [7], Б. Флора [4], Я. Якубоўскі [10], Н. Марозава [13], Л. Цітко [8] і інш.).

га герба; зафіксаваць, што першым віленскім ваяводам быў продак Гаштольдаў, што Пётр Гаштольд першым з велікакняскай эліты прыняў хрысціянства заходняга абраду і пабудаваў першыя каталіцкія кляштары ў Вільні, што перамога ў Грунвальдскай бітве – агульная заслуга вялікага князя Вітаўта і гетмана Яна Гаштольда, што Ян Гаштольд не проста апекаваўся вялікім князем Казімірам Ягелончыкам, але на пэўным гістарычным этапе вырашаў усе ўнутры- і знешнепалітычныя канфлікты ВКЛ і інш.).

Асноўныя канцэптуальныя моманты, датычныя паходжання Гаштольдаў, адлюстраваны ў легендарнай частцы “Хронікі Быхаўца” (таксама як і “Хронікі Вялікага Княства Літоўскага”). У прыватнасці, пазначана імя родапачынальніка – Грумпій; яго сацыяльнае становішча (“радны пан”) і гербавая прыналежнасць (“Калюмны”); указаны родавыя зямельныя надзелы Гаштольдаў (Ашмяны і Ашмянскі павет) і гісторыя іх атрымання (у дарунак ад князя Эрдзівіла). Гетман Гаштольд (сын легендарнага Грумпія) згадваецца ў сувязі з прыходам да ўлады роду Калюмнаў. Менавіта ён, паводле хронікі, становіцца першым ваяводам у заснаванай Гедымінавічам Вільні. Прыналежнасць Гаштольда да герба “Калюмны” падкрэсліваецца ў гэксце шматразова, што, у сваю чаргу, не толькі актуалізуе, але і абгрунтоўвае скразную для хронікі ідэю геральдычнай роўнасці Гаштольдаў з Гедымінавічамі. Варта таксама зазначыць, што ў рэальнасці Гаштольды карысталіся гербам “Габданк” (прыняты Янам Гаштольдам падчас Гарадзельскай уніі 1413 г. [15, с. 297]). Звесткі пра гэты герб таксама пададзены ў хроніцы (геральдычная легенда “Дубна”), аднак прыналежнасць Гаштольдаў да “Габданка” ў гэксце не актуалізуецца.

Ідэю роўнасці Гаштольдаў і Гедымінавічаў знаходзім таксама ў гістарычнай частцы “Хронікі Быхаўца”. Гаштольдавічы ў ёй пазіцыянуюцца не толькі як правая рука вялікага князя, але і як тыя, хто ў выпадку неабходнасці можа “замяніць” князя, стаць выканаўцам ягоных функцый. Так, напрыклад, хрысціянізацыя дзяржавы – функцыя, што традыцыйна ў летапісанні прыпісваецца дынастыям, – у трэцім летапісным зводзе звязваецца з асобай Гаштольда Гаштольдавіча (у хрышчэнні Пятра). Менавіта Пётр Гаштольд, паводле хронікі, першым з велікакняскай дзяржаўнай эліты прыняў хрысціянства ў яго каталіцкім варыянце, першым прывёў у краіну манахаў-францішканаў і пабудаваў першыя кляштары. Хрост Гаштольда Гаштольдавіча апісаны па традыцыйнай для

летапісання сюжэтнай схеме – князь-паганец дзеля шлюбу з князёўнай-хрысціянкай прымае хрост. Па сутнасці, гэта – сітуацыйны топас, пад чым мы разумеем “падобныя па выбары фактаў і кампазіцыі апісанні, фрагменты характарыстык і да т. п.” [2, с. 32], у аснове якіх – апісанне рэальных жыццёвых і цырыманіяльных практык, сітуацый. Паказальна, аднак, што хрост Пятра Гаштольдавіча, у адрозненне ад праваслаўнага хросту вялікага князя Альгерда, апісаны ў хроніцы з дапамогай сюжэтна разбудаванага апаведу, а не лаканічнай згадкі. Сюжэтнасць выкладу, як і супрацьпастаўленне па сутнасці ідэнтычных учынкаў вялікага князя і яго васала, узмацняе канцэптуальнасць апавядання пра Пятра Гаштольдавіча, чый хрост, у адрозненне ад хросту дынаста Альгерда, пазіцыянуецца ў хроніцы як этапная дзяржаўна-палітычная падзея. Такая інтэрпрэтацыя родавай гісторыі аўтаматычна ставіць продка Гаштольдаў у адзін шэраг з вялікімі князямі літоўскімі Ягайламі, які, пасля атрымання польскай кароны, спрычыняецца да распаўсюджвання каталіцызму ў велікакняскіх землях, і Вітаўтам – паводле хронікі, хрысціцелем Жамойці.

Не менш значная канцэптуальная ідэя летапіснай гісторыі Гаштольдаў – паказаць, што на пэўных гістарычных этапах менавіта іх продкі вызначалі дынастычны і гістарычны шляхі ВКЛ. Набольш яскрава гэта прасочваецца ў апаведах пра Яна Гаштольда, дзейнасць якога ў хроніцы паказана на фоне ключавых для дзяржавы падзеяў: перамога ў бітве пад Дуброўнай (Грунвальдская бітва 1410 г.); стан безуладдзя пасля забойства вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча (1440 г.); узвядзенне на сталец Казіміра Ягайлавіча (Ягелончыка) у 1440 г.; замах на вялікага князя Казіміра Ягелончыка; здрадніцкая змова польскай шляхты супраць літоўскай на Парчаўскім сейме і інш. Менавіта Яну Гаштольду, паводле хронікі, паны-рада аддаюць пад апеку малога па ўзросце Казіміра Ягелончыка, у сувязі з чым Гаштольда называюць “дзядзькам вялікага князя”. Гэтае азначэнне неаднаразова актуалізуецца ў гэксце [2, с. 157 – 159]. Такім чынам у хроніцы праводзіцца ідэя, што на пэўным гістарычным этапе менавіта ў руках Гаштольдаў знаходзілася фактычнае кіраванне дзяржавай. Разам з тым “парадненне” Гаштольда з вялікім князем з’яўляецца чарговым пунктам перасячэння дынастычнай і родавай гісторый хронікі.

Літаратурная гісторыя Гаштольдаў, пададзеная ў агульнадзяржаўным летапісе, багатая на падзеі і факты, канцэптуальныя па сваёй скіра-

ванасці. Варта, аднак, зазначыць, што пераважная большасць змешчаных у хроніцы звестак пра Гаштольдаў не мае дакументальнага пацверджання, а сама хроніка – адзіны вядомы на сёння пісьмовы помнік, створаны пры жыцці Гаштольдаў (да 1542 г.), дзе прапануецца падрабязная, літаратурна апрацаваная гісторыя роду. Звесткі пра род Гаштольдаў прысутнічаюць таксама ў лісце вялікага канцлера літоўскага і ваяводы віленскага Альбрэхта Гаштольда да каралевы Боны Сфорцы (1525 г.), дзе яны ўяўляюць з сябе кароткі пералік дзяржаўна-палітычных і ваенных заслуг Гаштольдаў перад дынастамі:

“Бацька мой, Гаштольд Марцін, ваявода трокскі і кіеўскі (а дагэтуль, як вядома, уся зямля тая квітнела ды празывалася другой часткай Грэцыі), у самых розных справах больш за сорак гадоў карыстаўся нязменным даверам і меў такі <вялікі> аўтарытэт у богападобнага Казіміра, што кароль з-за гэтых цнотаў ва ўсіх нарадах і паходах набліжаў яго да сябе.

Дзед мой Ян, ваявода віленскі, насуперак усім, самога маладзенькага караля Казіміра (калі мноства прэтэндэнтаў супернічала) на трон Вялікага Княства пасадзіў і захаваў тады цёмную і нязначную фамілію ворага майго (маецца на ўвазе Канстанцін Астрожскі. – Г. М.).

Прадзед мой Пётр, таксама ваявода віленскі, шмат зрабіў для найяснейшага ваяўнічага караля Уладзіслава Ягайлы і вялікага князя Аляксандра Вітаўта, пра што слаўныя гісторыі аб вялікай бітве з прусамі сведчаць, у якой ён быў палкаводзец і муж вельмі адважны.

Зрэшты, я не лічу вартым яшчэ больш пералічваць цяпер справы маіх продкаў” [9, с. 265] (пераклад Я. Глінскага, Г. Міхальчук).

Натуральна, што характар і спосаб падачы родавых звестак у лісце абумоўлены як жанрам помніка, так і пастаўленымі мэтамі – давесці, што, у адрозненне ад палітычных супернікаў (Канстанціна Астрожскага і роду Радзівілаў), Альбрэхт Гаштольд мае права на давер і ўладу не па прычыне наяўнасці тытула, але праз успадкаваная ад продкаў заслугі і цноты. Як бачым, звесткі сягаюць не далей за XV ст. і не закранаюць пытаньня старажытнасці роду. З аднаго боку, гэта тлумачыцца тым, што інфармацыя пра легендарных продкаў, у тым ліку родапачынальніка Грумпія з “Калюмнаў” (дынастычнага герба Ягелонаў), у лісце да каралевы выглядала б яўна недарэчнай і не адпавядала яго ідэйнай задуме. З іншага – мяркуем, недастатковасць звестак звязана з абмежаванасцю гістарычна дакладнай інфармацыі пра род. Не выключана, што і сам Альбрэхт Гаштольд даволі цьмяна ўяўляў

сапраўдную гісторыю сваіх продкаў да XV ст. і таму быў вымушаны абарваць пералік на дзях прадзеда.

“Хроніка Быхаўца”, у сваю чаргу, вылучаецца не толькі наяўнасцю найбольш поўнай інфармацыі пра род Гаштольдаў, але і белетрыстычным характарам выкладу гэтай інфармацыі: пераважная большасць родавых звестак уяўляе з сябе сюжэтна разбудаваныя аповеды, у якіх падзеі апісаны вельмі тэндэнцыйна. Абапіраючыся на ўласныя літаратурныя ўменні, храніст будзе прычынна-выніковы ланцужок здарэнняў, прадумвае кампазіцыю, звязкі, уводзіць у аповед дэталі, простую мову – словам, выкарыстоўвае самыя розныя прыёмы сюжэтакладання, дзякуючы чаму апісанне набывае паслядоўнасць, дынамізм, напружанасць, страчвае традыцыйную для летапісаў шаблоннасць і фрагментарнасць выкладу. Так, напрыклад, храніст не абмяжоўваецца згадкай пра ўдзел Яна Гаштольда ў Грунвальдскай бітве, а засяроджваецца на ягонай функцыі ў гэтай падзеі, тлумачыць прычыны, па якіх Яну Гаштольду давялося кіраваць літоўскім і польскім войскамі. У аповедзе пра бунт Жамойці супроць Казіміра Ягелончыка словы Яна Гаштольда, прамоўленыя да вялікага князя акурат у той момант, калі два войскі былі ўжо гатовыя рынуцца ў бой, з’яўляюцца кульмінацыйнымі. Апісанне няўдалага замаху на Казіміра Ягелончыка дынамізмам увогуле нагадвае ўрывак з вострасюжэтнай прыгодніцкай аповесці: Міхайлушка Жыгімонтавіч змаўляецца з Сухтамі (валожынскімі князямі) забіць вялікага князя падчас ловаў (якія той вельмі любіў); адпраўляе на забойства 500 узброеных коннікаў; збройных людзей заўважаюць асочнікі (служы, што глядзелі за лесам і арганізоўвалі лова); асочнікі паведамляюць пра пабачанае дворнаму маршалку Андушку Гаштольдавічу; той “ухопіў” малага князя, пабег з ім у Трокі да свайго бацькі Яна Гаштольда; арганізуецца пагоня за злачынцамі; між Крэвам і Ашмянаў (рэчка) здраднікаў (пяцярных князёў) і ўзброеных коннікаў наганяюць, палоняць і караюць.

Як бачым, апавяданне характарызуецца не толькі дынамічнасцю выкладу, але і ярка выражанай дэталізацыяй – дакладная колькасць воінаў і злоўленых князёў-здраднікаў; канкрэтныя месцы здарэнняў – Мерыч, за Старымі Трокамі, паміж Крэвам і Ашмянаў. Падрабязна прапісана паслядоўнасць падзей, іх прычынна-выніковыя сувязі, акрэслена матывацыя забойства. Нягледзячы на тое, што моманты ўзрушанасці герояў перадаюцца па-летапіснаму формульна (“*и жалость себе розмыслит, и проплакаю нарекает*

и жалуеть”; “и жаловал того вельми”), гэтыя формулы надаюць аповеду эмацыйнасць.

Такі характар апісання сведчыць пра арыентацыю храніста на белетрыстычны выклад гістарыяграфічнага матэрыялу, калі галоўнай робіцца не проста фіксацыя здарэння, але і паказ яго перадумоваў, акалічнасцяў, наступстваў, што надае аповеду сюжэтнасць. Нягледзячы на значны часавы адрэзак паміж апісанымі здарэннямі і ўкладаннем трэцяга летапіснага зводу, абмежаванасць пісьмовых крыніц (адкуль можна было б узяць дакладную інфармацыю), пераважная большасць звестак пра Гаштольдаў (у прыватнасці, Пятра і Яна) падаецца ў хроніцы менавіта сюжэтна. Апісваючы падзеі амаль стагадовай даўніны, храніст не проста занатоўвае паслядоўнасць здарэнняў, але ўводзіць у тэкст дыялогі, прамовы, пэўныя звесткі (нярэдка відавочна перабольшаныя), трапную дэталю. Усё гэта ажыўляе тэкст, робіць запамінальным, цікавым для працытанна, і разам з тым – дакладным, праўдзівым, “дакументалізуе” яго. Ствараецца ўражанне, што звесткі (тэндэнцыйныя па сваім характары) запісаныя па гарачых слядах. Такі спосаб падачы матэрыялу спрыяе эмацыйна-вобразнаму ўспрымання інфармацыі, прымушае чытача верыць напісанаму. Варта, аднак, заўважыць, што тэндэнцыйнасць, стварэнне сюжэта ў адпаведнасці з пэўнымі ідэйна-канцэптуальнымі ўстаноўкамі характэрныя для апісання больш далёкіх па часе падзей – згадкі пра Марціна і Альбрэхта Гаштольда пазбаўлены ідэйна-канцэптуальнай накіраванасці на ўзвышэнне роду.

Разам з тым звяртае на сябе ўвагу арыентацыя храніста на стварэнне тэкстава і сюжэтна звязнага аповеду: не парушаючы логікі падзей і ідэйна-стылёвай маналітнасці тэксту, аўтар уплятае родавыя звесткі Гаштольдаў у агульнадзяржаўную і дынастычную гісторыю, звязвае іх з папярэднім і наступным кантэкстамі – робіць аповед зместава і ідэйна цэласным. Гэта, у сваю чаргу, сведчыць пра разбурэнне сярэднявечнага летапіснага сінкрэтызму, а таксама пра якасна новы падыход да стварэння летапіснага тэксту.

Спецыфіка літаратурнай інтэрпрэтацыі родавай гісторыі Гаштольдаў у “Хроніцы Быхаўца”, такім чынам, заключаецца ў тым, што прадстаўлення ў ёй родавыя звесткі – гэта не паасобныя прынагодныя запісы, якія патрапілі ў тэкст разам з апісаннем пэўнага гістарычнага здарэння, а цэласная, змадэляваная паводле канкрэтных ідэйна-канцэптуальных устаноўкаў родавая легенда Гаштольдаў. Шматлікія літаратурныя

сродкі – выбар сцэн і паслядоўнасць іх увядзення, характар адабранай інфармацыі, дэталі, дыялогі – усё ў тэксце працуе на тое, каб паказаць Гаштольдаў у найбольш выгадным становішчы, зафіксаваць ідэю іх гербайвай роўнасці з Гедымінавічамі і тым самым абгрунтаваць і забяспечыць права на ўладу і палітычны ўплыў.

Спіс літаратуры

1. **Глінскі, Я.** Успрыняцце мінулага ў XVI ст. : гісторыя ВКЛ як гісторыя роду / Я. Глінскі // Першы міжнародны кангрэс даследчыкаў Беларусі : працоўныя матэрыялы. – Kaunas : Vitautas Magnus University Press, 2012. – Т. 1. – С. 25 – 29.
2. **Полное собрание русских летописей.** – М. : Наука, 1975. – Т. 32. – 234 с.
3. **Творогов, О.** Задачи изучения устойчивых литературных формул Древней Руси / О. Творогов // Труды Отдела древнерусской литературы : Актуальные задачи изучения русской литературы XI – XVII вв. – М. – Л. : Наука, 1964. – Т. 20. – С. 29 – 40.
4. **Флоря, Б.** О “Летописце Быховца” / Б. Флоря // Источники и историография славянского средневековья : сборн. ст. и мат. – М. : Наука, 1967. – С. 135 – 144.
5. **Хроника Быховца** / редкол. Т. В. Тихомиров (гл. ред.) [и др.]; предисл., пер. и коммент. М. М. Улащика. – М. : Наука, 1966. – 154 с.
6. **Чамярыцкі, В.** Да гісторыі фарміравання трэцяга беларуска-літоўскага летапіснага зводу – “Хронікі Быхаўца” / В. Чамярыцкі // Беларуская пісьмовая спадчына ў кантэксце еўрапейскага культурна-гістарычнага працэсу XI – XIX стст. : вытокі, традыцыі, уплывы / рэдкал. А. Бразгуноў і інш. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 51 – 60.
7. **Ючас, М.** Хроника Быховца / М. Ючас // Летописи и хроники. – М. : Наука, 1974. – С. 220 – 231.
8. **Ćitko, L.** “Kronika Bychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego / L. Ćitko. – Białystok : Uniwersytet w Białymstoku, 2006. – 503 s.
9. **Gastold Albertus Palatinus Vilnesis, Bone Sphortie, Regine Polonie.** Contra ducem Constantinum de Ostrogk et contra Radivillones // Acta Tomiciana. – Т. 7. – 1857. – С. 258 – 269.
10. **Jakubowski, J.** Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską / J. Jakubowski. – Warszawa, 1912. – 104 s.
11. **Kuźmińska, M.** Olbracht Marcinowicz Gasztold / M. Kuźmińska // Ateneum wileńskie. – 127. – R. IV. – С. 349 – 391.
12. **Kuźmińska, M.** Olbracht Marcinowicz Gasztold / M. Kuźmińska // Ateneum wileńskie. – 128. – R. V. – Z. 15 – S. 120 – 174.
13. **Morozowa, N.** Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių Kalbos ir tekstologijos problemos: Bychovco kronika / Daktaro disertacijos santrauka Humanitariniai mokslai, filologija, baltų ir slavų kalbos ir literatūra / N. Morozowa. – Vilnius, 2001. – 22 s.
14. **Ochmański, J.** Nad Kroniką Bychowca / J. Ochmański // Studia Źródłoznawcze. – Т. XII – 1967. – С. 155 – 163.
15. **Polski Słownik Bibliograficzny.** – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1948 – 1958. – Т. 7. – С. 295 – 303.

Ганна МІХАЛЬЧУК,
аспірант Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 24.07.2013 г.

ПРАБЛЕМА ЗАХАВАННЯ БАЦЬКОЎСКАЙ СПАДЧЫНЫ І ПАЭМА “ПАЛАЦ У СЁМКАВЕ...” МІХАЛА ДУДЗІНСКАГА

Лёс паэмы “Палац у Сёмкаве...” Міхала Дудзінскага ў нечым падобны да лёсу яе цэнтральнага “персанажа” – раскошнага будынка 70 – 80-х гг. XVIII ст., узведзенага апошнім мінскім ваяводам Адамам Хмарам у маляўнічым мястэчку недалёка ад Мінска. Само паселішча вядомае з XVI ст. З таго часу неаднаразова змяняліся яго ўладальнікі (першым, паводле гістарычных крыніц, быў Сенька Гедыголдавіч, віленскі кашталян вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча, – ад яго і пайшла назва мясцовасці). У іншым месцы знаходзілася і першая сядзіба, пабудаваная гаспадарамі Сёмкава. Час, рэвалюцыя і войны пакінулі знішчальныя сляды таксама на помніку архітэктуры XVIII ст. – палацава-парковым ансамблі, які належаў роду Хмараў. Перажыўшы час бурнага росквіту, сёмкаўскі палац прыйшоў у моцнае заняўдбанне, пацярпеў ад сур’ёзных разбурэнняў і цяпер патрабуе грунтоўнай рэстаўрацыі.

Падобна і з помнікам слоўнага мастацтва. Хоць ён не падлягае ў такой ступені знішчэнню ад рабавання ці неспрыяльных кліматычных умоў, аднак ён фактычна сцёрты з “мапы” гісторыі айчыннай літаратуры. У літаратуразнаўстве дагэтуль няма даследаванняў ні пра саму паэму, ні пра яе аўтара.

Некалькі згадак пра Міхала Дудзінскага сустракаецца ў працах польскіх навукоўцаў у сувязі з вывучэннем мовазнаўства эпохі Асветніцтва, паколькі жыццё і літаратурная дзейнасць паэта звязаны таксама з даследаваннем лексікі і стылістыкі. Аднак менавіта напісанне і лепшае разуменне паэтычных твораў былі для М. Дудзінскага мэтай удасканалвання мовазнаўчых ведаў.

Сціслыя бібліяграфічныя і энцыклапедычныя крыніцы падаюць, што М. Дудзінскі нарадзіўся 24 кастрычніка 1747 г. у Каралеўстве Польскім, на ломжынскай зямлі. Аднак жыццё паэта было цесна звязана з дзейнасцю ў Вялікім Княстве Літоўскім і вялікая яго частка праходзіла на тэрыторыі цяперашняй Беларусі. 1 верасня 1762 г. ён уступіў у ордэн езуітаў, навіцыят (пачатковы этап падрыхтоўкі да манаскага жыцця) праходзіў у Полацку. У 1764 – 1765 гг. вучыўся ў Полацкім езуіцкім калегіуме, на працягу трох наступных гадоў там жа вывучаў філасофію. У 1768 – 1769 гг. М. Дудзінскі працаваў настаўнікам у Варшаве, затым – у Плоцку. У 1771 – 1772 гг. вярнуўся ў Варшаву, дзе выкладаў паэтыку, а ў наступныя гады быў настаўні-

кам рыторыкі і гісторыі ў Ломжы. Там жа адначасова вёў хроніку езуіцкага кляштара. Верагодна, менавіта ў Ломжы М. Дудзінскага заспела скасаванне ордэна езуітаў, пасля чаго ён выехаў у Вільню, дзе вывучаў тэалогію і атрымаў святарскае пасвячэнне. Вядома, што з 1780-х гг. ён выкладаў паэтыку ў школах Мінска [3, s. 443]. Як адзначыў А. Мальдзіс у даследаванні “На скрыжаванні славянскіх традыцый”, М. Дудзінскі “заахвочваў да літаратурнай дзейнасці сваіх вучняў, сабраў і выдаў іх вершаваныя спробы (у іх ліку ёсць творы, смелыя ў грамадскіх адносінах) асобным зборам” [1, с. 262]. Зборнік меў назву “Zabawki poetyckie młodzi w szkołach mińskich wydziałowych ćwiczącej się” (“Паэтычныя забавы моладзі, якая навучаецца ў мінскіх акруговых школах”) і ўключаў байкі, эпіграмы, песні, складзеныя навучэнцамі.

Відавочна, з выкладчыцкай працаю ў Мінску звязана вялікая і важная частка жыцця М. Дудзінскага, паколькі ў энцыклапедычных крыніцах асвятляецца толькі гэтая сфера яго дзейнасці [6, s. 359; 7, s. 520].

З 1775 г. Міхал Дудзінскі супрацоўнічаў з часопісам “Zabawy przyjemne i pożyteczne” (“Забавы прыемныя і карысныя”), рэдактарам якога на той час быў пісьменнік, таксама прадстаўнік ордэна езуітаў, ураджэнец Літвы-Беларусі Адам Нарушэвіч. Можна меркаваць, што М. Дудзінскі меў шматлікія творчыя кантакты з гэтым творцам, як і з іншымі польскамоўнымі літаратарамі, жыццёвым і творчым шляхам звязанымі з Беларуссю і згуртаванымі вакол “Забаваў...” (Францішак Дыянізіў Князьнін, Францішак Багамалец). У адным з нумароў часопіса апублікавана філасофская праца “Дысертацыя пра смех” М. Дудзінскага [4, s. 257 – 292]. Нягледзячы на тое, што назва твора падаецца гумарыстычнай, сама праца цалкам сур’ёзная. Аўтар паказвае сябе як даследчык, што імкнецца да асвятлення кожнай асобнай праявы і ўласцінасці прадмета ці з’явы, у дадзеным выпадку, смеху – праз супастаўленні і параўнанні з рознымі іншымі схільнасцямі, страсцямі і рэакцыямі чалавека, праз вывятленне прычын розных відаў смеху, праз выяўленне яго эмацыйных адценняў. Як пісьменнік-асветнік, М. Дудзінскі паказвае прамую залежнасць усіх праяваў смеху ад розуму і амаль з кожнага разважання высноўвае канкрэтныя парады для чытачоў: як захоўваць

асцярожнасць, каб смехам не раніць іншага чалавека; як распавядаць пра штосьці смешнае, каб выклікаць у слухачоў большы эфект; як прытрымлівацца меры ў імкненні пасмяяцца з нейкай з’явы або рэчы.

У “Дысертацыі пра смех” выразна праявіўся асабісты стыль М. Дудзінскага, многія рысы гэтага стылю прасочваюцца таксама ў панегірычнай паэме “Палац у Сёмкаве, пабудаваны за сродкі Яснавяльможнага Ягамосці пана Адама Хмары, мінскага кашталяна, і апісаны ў вершах адным з яго найзвычайнейшых слугаў”. Твор быў надрукаваны асобным выданнем у Вільні, без указання аўтарства і часу публікацыі. Пра тое, што паэма належыць менавіта п’яру М. Дудзінскага, засведчана ў знакамітай шматтомнай “Бібліяграфіі польскай” Эстрайхераў [6, s. 359]. Прыкладным часам напісання тэксту трэба лічыць перыяд з 1779 да 1784 г., калі Адам Хмара і з’яўляўся мінскім кашталянам.

Апісанне самога палаца ў паэме М. Дудзінскага вельмі ўмоўнае, хоць твор фармальна прысвечаны палацу. Толькі ў першым раздзеле васьмічасткавай паэмы аўтар дае просты паэтычны эскіз дзівоснага будынка і працэсу яго ўзвядзення, не ўдаючыся ў канкрэтыку і падрабязнасці. Такі падыход становіцца зразумелым, калі ўлічыць ідэю ўсяго твора – праслаўленне чалавечага розуму і мудрага распараджэння матэрыяльнымі сродкамі, укладзенымі ў “мур каменны”. Асноўная думка выказваецца паэтам адразу ж пасля ўводнай часткі з апісаннем палаца:

*У срэбры справа ўся! Але не кожны здатны
Манетай дзынкнуць так – разумна й акуратна.
Прыгожы гмах паўстаў... Бо срэбру з гэтай
працай
Ваш розум залаты памог ва ўсім спраўляцца*.*

З гэтага моманту ключавым у паэме становіцца паняцце *розуму* і ўяўленне пра тое, што “не кожны здатны” прымяніць свае магчымасці на карысць сабе і іншым. Нібы даказваючы асноўную думку, М. Дудзінскі ў наступных чатырох раздзелах малюе тыпы людзей, якія распараджаюцца маёмасцю іншымі спосабамі – і ў выніку прайграюць, застаўшыся з пустымі рукамі. У аснову аўтарскіх разважанняў леглі ўяўленні пра рэчы доўгатрывалыя, надзейныя – і прамінальныя, хуткаплынныя. Гэта дало паэту магчымасць пашырыць праблематыку твора і па-мастацку паказаць некаторыя заганныя норавы і звычаі таго часу: п’янства, азартныя гульні, захапленне чужаземшчынай. І калі першыя дзве з’явы заўсёды прыводзяць чалавека

да банкруцтва і дэградацыі, то апошняя яшчэ і разарае духоўна. М. Дудзінскі пазбягае ў разважаннях прамога дыдактызму, неаднаразова падкрэслівае, што ён выказвае ўсяго толькі ўласныя назіранні і меркаванні і прапануе чытачу самому расставіць прыярытэты ў выкарыстанні матэрыяльных каштоўнасцяў, як, напрыклад, ва ўрыўку пра захапленне італьянскімі танцамі:

*Ёсць іншы від затрат, апроч уцехаў вінных,
Мяркуй пра гэта сам – заганны ці нявінны.
Да прыкладу, тэатр... Дзе спрытны італьянец
Дукатаў сто бярэ за свой увінны танец...*

Справа не ў самім тэатры, як далей падкрэслівае М. Дудзінскі, а ў тым, што з-за празмернага пакланення перад чужаземшчынай даходзіць “за спрытным італьянцам пойдучь на чужыну, / Пакінуўшы ў фальварках бацькаўскіх руіны”. Апошняя фраза надае паэме новае вымярэнне. Дагэтуль аўтар няспынна распрацоўваў у творы папулярны ў літаратуры матыў дому (сядзібы), па-класіцысцку паказваючы яго як нязменную, непрамінальную каштоўнасць для чалавека ва ўсе часы. Аднак тут дадаецца яшчэ ўяўленне пра дом як пра Айчыну, спадчыну бацькоў і ўздымаецца праблема беражлівага стаўлення, пашаны да *свайго, роднага*, якое супрацьпастаўляецца *чужому*. У гэтым можна бачыць фарміраванне традыцыі, працягнутае пасля А. Міцкевічам у паэме “Пан Тадэвуш” (саркастычны вобраз Падчашыча “на французскай брычцы”, а таксама людзей, якія “мянялі мову, веру, звычаі, уборы”), Я. Баршчэўскім у творы “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” (вобразы чужынцаў, што прыносяць зло на нашу зямлю, – Белай Сарокі, Чарнакніжніка), В. Дуніным-Марцінкевічам у оперы “Ідылія” (постаць памешчыка Караля Лятальскага, захварэлага на франкаманію).

Вобраз мураванага палаца М. Дудзінскі дастасоўвае да ідэі вернага захавання бацькоўскай спадчыны: пасаджаныя ў клетку з муроў “срэбныя арлы” застануцца ў гаспадарцы. А ідылію хатняга быту, сімвалізаванага ў вобразе райскага саду вакол замка, захавае цнота і розум гаспадыні:

*У гэтым па-майстэрску высаджаным гаі
Сапраўдны бачу рай, Адама бачу ў раі.
Не будзе наш Адам адсюль ужо прагнаны,
З кабетаю сваёй, падкупленай падманам.
Абранніца яго не стане здраджваць мужу
Ды слухаць нагавор пранырлівага вужа.
Яна вужову хітрасць розумам пазнае
І цнотаю трыумф над ёю атрымае.*

Культываванне спадчыны бацькоў, пашаны да продкаў і сямейнага дому як матэрыяльнай і духоўнай апоры чалавека было ўласціва роду

* Тут і далей пераклад з польскай мовы аўтара артыкула Ганны Шаўчэнкі.

Хмараў, якому і належаў апісаны ў паэме сёмкаўскі палац. Пра гэта сведчыць адшуканая ў Сёмкаве мемарыяльная пліта, зробленая братамі Адамам і Ёахімам Хмарамі ў памяць пра бацькоў. Тэкст пліты, складзены на лацінскай мове, у перакладзе А. Жлуткі гучыць наступным чынам: “Найлепшаму і Найвялікшаму Богу. Мінаюць каралеўствы, мяняюцца ўлады, але ў нябёсах адвечная айчына несмяротных духаў дзякуючы веры ў Бога застаецца бяспечнаю. У гэтым помніку – любоў да найдаражэйшых бацькоў, пашана ўдзячных нашчадкаў да іх і плынная ды мінулая зменлівасць чалавечага лёсу.

Няхай будзе вядома, што яго са слязамі і з вялікай любоўю, на вечную памяць сваім умілаваным бацькам Антонію Хмару, менскаму скарбніку, найлепшаму бацьку, памерламу 11 мая 1757 г., і Кацярыне з Вяжэвіцкіх Хмары, наймілейшай маці, памерлай 25 жніўня 1765 г., пахаваным у старым касцёле дамініканаў у Ракаве, ставяць сыны Адам Станіслаў Міхал Хмара, менскі ваявода, таемны дарадца Расійскай імперыі, стараста гіжэнскі, кавалер расійскага ордэна св. Аляксандра Неўскага і ордэнаў у Польшчы Белага Арла і св. Станіслава, а таксама Ёахім Хмара, войскі Менскага ваяводства, кавалер ордэна св. Станіслава ў даўняй Польшчы, пабожна ўшаноўваючы Даўцу ўсіх дароў, атрыманых імі ад Бога пры ўзвядзенні на трывалым падмурку новага санктуарыя і храма ў Дуброве. Гэты камень, смуткуючы, родныя браты, сыны найлепшых бацькоў паставілі ў 1804 г.

Цяпер ведай і памятай: хто б ты ні быў, прачытай гэта і падумай, якім пераменам падлягае ўсё ў свеце. Бо і саміх грамадзянаў і іх айчыны захоплівае імклівы вір знікнення”.

Як бачым, у мемарыяльным надпісе вялікае значэнне надаецца сям’і і пашане да бацькоў, а паняцце айчыны пашыраецца да Айчыны Нябеснай, дзе ўсе мы бяспечна будзем сябе адчуваць у Доме Нябеснага Айца.

Пераход да вобраза Дому Богажа можна назіраць таксама ў паэме М. Дудзінскага. Твор заканчваецца трыма эпіграмамі: “Надпіс на Палацы”, “Сёмкаўскаму саду”, “На ордэн Яснавяльможнага кашталяна”. У першай акурат ухваляюцца цноты і дабрадзействы Адама Хмары, дзякуючы якім кашталян заслужыў сабе спадчыну ў Нябеснай Айчыне. Гэтая і наступная эпіграма (“Сёмкаўскаму саду”) маюць асветніцка-дыдактычнае значэнне, у той час як трэцяя – “На ордэн Яснавяльможнага кашталяна” – па сутнасці з’яўляецца эмблематычным творам (паводле класіфікацыі эпіграм, прапанаванай У. Кароткім [2, с. 8]), таму што прысвечана апісанню ордэна магната і праслаўленню яго заслуг, як гэта характэрна для эпіграм, што ўключаліся ў літа-

ратурныя творы ў якасці элемента прадмоўна-пасляслоўнага комплексу.

Услед за характарыстыкай ідэйных і кампазіцыйных асаблівасцей паэмы “Палац у Сёмкаве...” варта згадаць яе стылістычную адметнасць. Як гэта ўласціва многім творам літаратуры Беларусі другой паловы XVIII – XIX ст., у паэме назіраецца стылёвы сінкрэтызм. Класіцызм не выступае тут у чыстым выглядзе. Панегірычная паэма, якую паводле класіцыстычных канонаў належала б цалкам вытрымаць у “высокім” стылі, уключае элементы “нізкіх” стыляў. Напрыклад, апісваючы тып людзей, што растрачваюць капіталы ў п’янстве, М. Дудзінскі выкарыстоўвае трапныя сатырычныя сродкі:

*Як герб, шануюць збан, а Бахуса – як брата,
Ці лета, ці зіма, у бочцы іхняй свята.
Не дзіва, што й вясной там пуста не бывае.
У горле ў іх патап – а розум высыхае.
Там непагадзь заўжды: галовы іх пад хмарай
Агідных памыслот, пакрыты цемрай шарай.*

Паэт неаднаразова выкарыстоўвае ў творы нечаканыя барочныя параўнанні, кантрасты, ускладненыя метафары. Адна з асаблівасцей паэтыкі М. Дудзінскага заключаецца ў тым, што для больш эфектыўнага ўздзеяння на чытача ён нярэдка падбірае да апісанай з’явы пэўны аманімічны выраз, які дазваляе метафарызаваць з’яву з самага нечаканага пункту гледжання. Напрыклад, разважаючы над марнатраўствам аматараў азартных гульняў, паэт характарызуе наступствы гульні “фараон” з дапамогаю вобраза біблейнага фараона, што імкнуўся са сваімі сугамі дагнаць ізраільцянаў праз Чырвонае мора:

*У моры фараон Чырвоным захлынаўся,
Другі ўжо сам тапіць “чырвоненькія” ўзяўся.
А іх гаспадароў у пройгрышы й адчай
Халоднаю вадой ён часта аблівае.*

Шырыня асацыятыўнага мыслення аўтара, вытанчанасць мовы і выкарыстаных ім паэтычных сродкаў, майстэрскае стварэнне вобразаў – дзякуючы ўсяму гэтаму паэма “Палац у Сёмкаве...” істотна ўзбагачае скарбонку шматмоўнай літаратуры Беларусі XVIII ст.

Падводзячы вынікі, адзначым, што паэма “Палац у Сёмкаве...”, напісаная адным з малавядомых паэтаў, айцом-езуітам, настаўнікам паэтыкі ў мінскіх школах, з’яўляецца выдатным творам эпохі Асветніцтва. Тэматычна звязаная з пабудоваю сёмкаўскага палацава-паркавага ансамбля, у ідэйным плане яна служыць праслаўленню розуму, цнотаў і мудрай гаспадарлівасці чалавека ў сваёй айчыне. Закранаючы матывы дому як асноўнай матэрыяльнай і духоўнай прасторы жыцця чалавека, аўтар уздымае ў паэме

проблему разважлівага і беражлівага стаўлення да бацькоўскай спадчыны, пашаны да ўсяго роднага, а таксама пытанне аб назапашванні тут, на зямлі, скарбаў нябесных, якія дазваляць чалавечай душы пасля смерці адправіцца ў Айчыну Нябесную – Дом Божы.

Адначасова паэма “Палац у Сёмкаве...” павінна адыграць немалаважную ролю ў адраджэнні нашай гістарычнай памяці і скіраваць увагу на тое, што квітнела на нашай зямлі ў мінулыя стагоддзі, аднак вельмі доўга знаходзілася ў стане разбурэння, заняўдбанна і цяпер патрабуе вялікіх намаганняў для аднаўлення. Не дзіва, што больш за дзвесце гадоў таму маляўнічае Сёмкава стала крыніцаю натхнення для паэта Міхала Дудзінскага – ужо ў пачатку ХХ ст. Якуб Колас тут пісаў некаторыя раздзелы паэмы “Новая зямля”, апавяданне “Салавей”, верш “Ноч”, у Сёмкаве таксама бываў Янка Купала... Можна спадзявацца, што адноўленая сядзіба, над якой працуе Міжнародны дабрачынны фонд “Сям’я – яднанне – Айчына” і ў якой плануецца стварыць “Міжнародны цэнтр сям’і”, зноў стане крыніцаю нашага натхнення і духоўнага ўмацавання.

Міхал ДУДЗІНСКІ

**ПАЛАЦ У СЁМКАВЕ,
пабудаваны за сродкі
Яснавельможнага Ягамосці пана
АДАМА ХМАРЫ,
мінскага кашталяна,
і апісаны ў вершах
адным з яго найзычлівейшых слугаў**

I

Адкуль на той гары, парослай крапивою,
Узнёсся дужы гмах імгненна над зямлёю?
Мо гэта Амфіён зрабіў, каб заскакалі
Пад ліры спеў усе каменні, што тут спалі?
Абчэсанья ўсцяж, адны пайшлі ў аснову,
Другія – у сцяну складаліся стылёва.
А можа, тут Арфея скрыпка заіграла,
З якой такая моц, энергія сплівала,
Што толькі загучалі спевы-перазовы,
Дык збегліся дубы і ясені з дуброваў?
Арфея лютня ўжо на вечнае маўчанне
Асуджана даўно, і Амфіёна гранне
Прыціхла. І таму ёсць іншая прычына,
З якой узнікла тут дзівосная махіна.
Не лютні гукамі, а срэбра, кашталяне,
Ты гожа збудаваў такое памяшканне.
Калі пачуўся звон сярэбранай манеты,
Сабралася ў свой час для вызначанай мэты
Дубоў і клёнаў, ясеню й сасны драўніна,

Спіс літаратуры

1. Мальдзіс, А. На скрыжаванні славянскіх традыцый : літаратура Беларусі пераходнага перыяду (другая палавіна XVII – XVIII ст.) / А. Мальдзіс. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 352 с.
2. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / укл., уступ. арт. і камент. У. Г. Кароткага. – Мінск, 1991. – 308 с.
3. Bibliografia Literatury Polskiej “Nowy Korbut” : w 19 t. / kom. red. : E. Aleksandrowska [et al.]. – Warszawa, 1963 – 2000. – Т. 4 : Oświecenie : hasła ogólne, rzeczowe i osobowe A – H / oprac. E. Aleksandrowska z zesp.; red. t. T. Mikulski. – 1966. – 547 s.
4. Dudziński, M. DySSERTACJA o Smiechu / M. Dudziński // Zabawy przyjemne y pożyteczne z różnych Autorów zebrane. – 1775. – Т. XII, cz. I. – S. 257 – 292.
5. [Dudziński, M.] Pałac w Siemkowie / M. Dudziński. – [Wilno], b/r. – 7 s.
6. Estreicher, K. Bibliografia staropolska : w 35 t. / K. Estreicher, S. Estreicher, K. Estreicher. – 1872 – 2007. – Cz. III, t. IV (Ogólnego zbioru t. XV). – Kraków, 1897. – 488 s.
7. Orgelbrand, S. Encyklopedia Powszechna : w 18 t. / S. Orgelbrand. – Warszawa : Wyd-wo Towarzystwa Akcyjnego, 1898 – 1912. – Т. 4 : Constans-Dżyhad. – 1898. – 624 s.

Ганна ШАЎЧЭНКА.

Аўтар выказвае ўдзячнасць Паўлу Каралёву за дапамогу ў падрыхтоўцы матэрыялу.

З’явіўся алебастр і цвёрдая тут гліна.

У срэбры справа ўся! Але не кожны здатны
Манетай дзынкнуць так – разумна й акуратна.
Прыгожы гмах паўстаў... Бо срэбру з гэтай
працай
Ваш розум залаты памог ва ўсім спраўляцца.

II

Брынчыць і сыпле іншы так сваёй манетай,
Каб потым атрымаць працэнты з сумы гэтай.
Прыбытак справядлівы ганіць я не стану,
Аднак ён ненадзейны і непастаянны:
Як выгады шукае кожны зухаваты,
Працэнт не атрымаўшы, церпіць дужа стратаў.
Пра гэта ведаў пан і з розумам разважыў:
Няхай мой капітал у мур каменны ляжа.
Нямала хто ў палацах, бачачы прыгоства,
Здзіўляецца, што грошай тут уклалі мноства.
Але ты, браце, ведай: звычай гэта ўдалы –
Прыбытак будзеш мець, збярогшы капіталы.

III

Яшчэ ёсць тып людзей, што топяць у напітках
Дабро сваё ўвесь час, пагардзіўшы прыбыткам.
Як герб, шануюць збан, а Бахуса – як брата,
Ці лета, ці зіма, у бочцы іхняй свята.
Не дзіва, што й вясной там пуста не бывае.
У горле ў іх патопа – а розум высыхае.
Там непагадзь заўжды: галовы іх пад хмарай
Агідных памыслот, пакрыты цемрай шарай.
Ды колькі ж гэта ўсё каштуе ў кожнай шклянцы?
Ва ўзброены паход кіруюцца галандцы:
Або завербаваць “венгерскага” ў Такаі,
Або заваяваць “шампанскага” жадаюць.
Навошта ж у віне тапіць усе манеты?
І золата збіраць, каб піць пасля за гэта?
Яго лепш захаваць, уклаўшы ў мур каменны,
Іначай прападзе, нібы ў шампанскім пена.

IV

Ёсць іншы від затрат, апроч уцехаў вінных,
Мяркуй пра гэта сам – заганны ці нявінны.
Да прыкладу, тэатр... Дзе спрытны італьянец
Дукатаў сто бярэ за свой увішны танец,
Дзе хтосьці кожны раз пацешыць любіць вока
Пад музыку і спеў такім замежным скокам,
Аплачвае стакроць нікчэмную забаву –
Залощыць “скакунам” іх кожны выбрык жвавы.
Мяркуй тут кожны сам. А я ж праслаўлю пана,
Які свой скарб аддаў на хорам мураваны.
Бо італьянца спеў – часовая забава,
А з мурам будзеш мець заўжды, васпане, славу.

V

Ёсць тыя, хто прыняў за мілую забаўку
Паставіць ледзь не ўвесь маёнтак свой на
стаўку.
Але хто сапраўды гуляць у гэта любіць –
І грошы задарма, і час урэшце згубіць.
У моры фараон Чырвоным захлынаўся,
Другі ўжо сам тапіць “чырвоненькія” ўзяўся.
А іх гаспадароў у пройгрышы й адчай
Халоднаю вадой ён часта аблівае.
Няхай бы не было “квіндэчаў” і “вэньтунаў”*,
Што ўжо не аднаго пазбавілі фартуны.
Загнуўшы паралі**, хто-небудзь хіба здолеў
Сваё апрацаваць сам спадчыннае поле?
А той, хто банк трымаў, пры ўсім сваім
махлярстве,
Збанкруціў свой кішэнь, свой дом і
гаспадарства.
Набытыя ў гульні – дарэмныя дукаты,

* *Фараон, квіндэч, вэньтун* – назвы картачных гульняў, папулярных у XVIII ст.

** *Загнуць паралі* – загнуць вугал карты на знак павышэння стаўкі ў два разы.

З’явіўшыся на міг, прыносяць толькі страты.
Пры картах марна грош са светам уцякае,
А ў сценах – свету дзён апошніх прычкакае.
Хто ўспадкуе той мур, параіць вам каротка:
Вучыцеся, куды ўкладаць патрэбна сродкі.
Не трацьце на гульні, бо згінуць там дарэмна,
Не ўкладвайце ў напой, бо з ім сплывуць
нікчэмна.

Ні ў скокі, ні ў тэатр, бо вашы ўсе даходы
Пакоцяцца няўзнак услед за карагодам,
За спрытным італьянцам пойдучь на чужыну,
Пакінуўшы ў фальварках бацькаўскіх руіны.
Каб грошы вашы ўсё ж у доме засталіся
І дарам у кішэнь чужы не паліліся,
Як мудры кашталян, разважце і зрабіце:
Сярэбраных “арлоў” у мур той пасадзіце.

VI

Надпіс на Палацы

Палац гэты паўстаў за сродкі кашталяна –
Даўней мястэчка Зацань дзедзічнага пана.
Займеў ужо ён дом на ўзвышшы эмпірэйскім***,
Узведзены яму за цноты й дабрадзеіствы.
З зямных муроў туды душа яго памкнецца,
Калі шчаслівых дзён цячэнне перарвецца.
А гэты ўсё адно палац не запустее:
Сенатара хвала ў ім стала загасцюе.

VII

Сёмкаўскаму саду

У гэтым па-майстэрску высаджаным гаі
Сапраўдны бачу рай, Адама бачу ў раі.
Не будзе наш Адам адсюль ужо прагнаны,
З кабетаю сваёй, падкупленай падманам.
Абранніца яго не стане здраджваць мужу
Ды слухаць нагавор пранырлівага вужа.
Яна вужову хітрасць розумам пазнае
І цнотаю трыумф над ёю атрымае.

VIII

На ордэн**** Яснавяльможнага кашталяна
Якое гэтай цуднай зорцы даць найменне?
Давай жа, астраном, прыдумай тлумачэнне.
Ці Геспер*****? Ці заранка? Гэту блытаніну
У назве найхутчэй мы вырашыць павінны.
“Скажу я сцісла: Геспер, позна бо ўзыходзіць,
І разам з тым заранка – славу дзень нам родзіць”.

Пераклала з польскай мовы
Ганна ШАЎЧЭНКА.

*** Эмпірэйская гара – месца, дзе прабываюць бласлаўленыя душы.

**** Кашталян Адам Хмара быў узнагароджаны ордэнам Святога Станіслава. Верагодна, аўтар паэмы мае на ўвазе менавіта гэтую адзнаку.

***** Геспер – бовства грэчаскай міфалогіі, сын альбо брат Атланта, ператвораны ў вячэрнюю зорку.

УРОКІ АЛЯКСЕЯ ПЫСІНА

Аляксея Пысін – прызнаны Майстар нашага беларускага прыгожага пісьменства. У ягоных паэтычных зборніках багата адметных, яскравых вершаў. Ён і сёння ў шэрагу арыгінальных і таленавітых паэтаў-класікаў роднай літаратуры, поруч з Янкам Купалам, Аркадзем Куляшовым, Піменам Панчанкам, а ў паказе вайны ўзняўся да ўзроўню творчасці Васіля Быкава, Канстанціна Сіманавы, Аляксандра Твардоўскага. Вядомыя крытыкі адзначаюць, што пысінская паэзія – з’ява ўнікальная і фундаментальная ў беларускай літаратуры, а многія словы ў ёй – на вагу золата.

Беларускі празаік, публіцыст, крытык, краязнаўца, сябар і біёграф паэта Віктар Арцём’ёў уклаў зборнік “Вянок Аляксею Пысіну”, выдаў кнігу ўспамінаў “Паэт вузел завязаў”, радаводны альбом “Пысіны: ад прадзеда да праўнукаў”, нарыс “Бібліятэка паэта Аляксея Пысіна”. І вось у маі 2013 г. пры фінансавай падтрымцы аблвыканкама ў Магілёўскай абласной аб’яднанай друкарні імя Спірыдона Собаля ўбачыў свет тыражом 300 асобнікаў яшчэ адзін яго зборнік “Урокі Аляксея Пысіна”. Літаратурны рэдактар Уладзімір Дуктаў адзначаў, што “кніга мае значную мастацкую і гістарычную каштоўнасць”.

Яшчэ І. В. Гётэ казаў: “Каб лепш спасцігнуць сэнс твора, мала ведаць яго змест, трэба прасачыць, як ён ствараўся”. Аўтар зборніка сцвярджае, што вершы А. Пысіна аўтабіяграфічныя: “Праз паэтава сэрца прайшлі літаральна ўсе яго творы. За чвэрць веку нашага добрага сяброўства былі моманты, калі паэт шчыра раскрываў сакрэты свайго майстэрства, а часам і наглядна дэманстраваў, як нараджаецца новы верш. Гэта былі своеасаблівыя ўрокі паэта, заняты ў Пысінскім універсітэце, якія ўспрымаў я з усёй шчырасцю сэрца. Яны надзвычай цікавыя і змястоўныя”.

На старонках зборніка чытач знойдзе нататкі пра тое, як ствараў А. Пысін вершы “Твардзейскай дарогай”, “Балада пра начлег”, “Балада пра Фёдара Ракушава”, “Сцяжынка на радзіму...”, “Сон пад гадзіннікам”, “Дарогай на Панкратаўку”, “Ёсць пад Шкловам малінавы рай...”, “Парк Дружбы ў Шушанскім”, “Жураўліная горка”, “Харошкі”, “Ёсць на свеце мой алень...”, “Проня”, “Памяці Аркадзя Куляшова”, “Магілёўская гаворка”, “Капялюш”, верш-казку для дзяцей “Незвычайнае падарожжа”. Дарэчы, у зборніках паэта гэтая казка ні разу не друкавалася, яна стала ягоным апошнім творам для дзяцей.

У нарысах “Нацыянальнае і інтэрнацыянальнае”, “Залатая нітка гісторыі”, “Пра майстэрства перакладчыка” ёсць згадкі пра тое, як паэт рэдагаваў свае занатоўкі, як ставіўся да перакладу твораў на іншыя мовы. Багата цікавага і карыснага пра жыццё і творчасць А. Пысіна чытач знойдзе ў нарысах “Што Богам наканавана”, “Міні-ўрокі, міні-ўспаміны”, “Аляксея Пысіна і Васіль Быкаў”, “Паэт слова гаварыў”.

Прыгожа аформлена вокладка кнігі, дапаўняюць выданне шэсць старонак фотаздымкаў.

Зборнік “Урокі Аляксея Пысіна” чытач знойдзе ў абласной і ва ўсіх раённых і гарадскіх бібліятэках вобласці. Прызначана кніга шырокаму колу чытачоў, якія любяць родную паэзію і свой край. Сучаснае і вечнае слова Аляксея Пысіна ідзе да людзей.

Віктар ІВАНОЎ.

Пра Аляксея Пысіна ў часопісе “Роднае слова” былі змешчаны літаратуразнаўчыя матэрыялы: **Гарэлік, Л.** “Свет неспазнаны, непачаты...”: Станаўленне творчай індывідуальнасці А. Пысіна. – 1990. – № 3. – С. 47 – 55; **Хоміч, Т.** Вытокі чалавечага жыцця: Вобразы зямлі, радзімы, маці ў паэзіі Аляксея Пысіна. – 2000. – № 7. – С. 21; **Хоміч, Т.** Вобраз вайны і яго суадносін з канцэптам “смерць” у творчасці Аляксея Пысіна. – 2002. – № 2. – С. 12; **Давідоўская, Л.** Лаўрэаты Купалаўскіх прэмій: Аляксея Пысін. Пятрусь Броўка. – 2002. – № 7. – С. 91; **Баўтрэль, І.** На скрыжаванні часоў і дарог: Лірыка Аляксея Пысіна – “сейбіта і салдата”. – 2010. – № 3. – С. 11; **Арцём’ёў, В.** Сучаснае і вечнае – слова Аляксея Пысіна. – 2012. – № 1. – С. 18; **метадычныя матэрыялы: Чабан, Т.** Праграма-праспект на беларускай літаратуры для VIII – XI класаў сярэдняй школы: Літаратура пасляваеннага часу [Аляксея Пысін]. – 1993. – № 10. – С. 49; **каляровыя ілюстрацыі: Партрэт Аляксея Пысіна.** Фота У. Крука. – 1990. – № 3; **Партрэт Аляксея Пысіна.** – 2000. – № 3; **Карамазяў В.** Дарога на Проню. Да Аляксея Пысіна. – 2009. – № 6.

РЫГОР БАРАДУЛІН: “ДЗЕНЬ ЧАЛАВЕЧЫ – ЯК ПОМАХ КРЫЛА”

МАЛЬБА

*Неба – трывалая столь.
Марна стараецца люць.
Госпад!
Ачалавеч мой боль,
Свойскі мой страх збязлюдзь!*

22.II.2014

Рыгор Барадулін (24 лютага 1935 г., в. Верасоўка Ушацкага раёна – 2 сакавіка 2014 г., Мінск, пахаваны на радзіме) – паэт, эсэіст, перакладчык.

Скончыў Ушацкую сярэднюю школу (1954), філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1959). Працаваў рэдактарам у розных перыядычных выданнях (газета “Советская Белоруссия”, часопісы “Бярозка”, “Полымя”), выдавецтвах “Беларусь” і “Мастацкая літаратура”.

Першыя вершы Р. Барадуліна надрукаваныя ў 1953 г. (газета “Чырвоная змена”). Першы зборнік паэзіі – “Маладзік над стэпам” – выйшаў у 1959 г. У паэта больш за 70 зборнікаў лірыкі, гумарыстычных вершаў, твораў для дзяцей, перакладаў, кніг эсэ і ўспамінаў. Таксама ўбачылі свет 23 зборнікі паэзіі перакладаў з іншых моў (творы А. Міцкевіча, К. Вайтылы, А. Пушкіна, Д. Байрана, Б. Брэхта, Г. Лоркі, Я. Райніса, А. Вазнясенскага, Д. Паўлычкі). Вершы самога Р. Барадуліна перакладаліся на дзясяткі моў свету.

Рыгор Барадулін – народны паэт Беларусі (1992), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Янкі Купалы (1976), ганаровы доктар БДУ, намінант Нобелеўскай прэміі па літаратуры (2006).

* * *

Век чалавечы –
Як снег на галінцы,
Дзень чалавечы –
Як помах крыла.
Толькі за зёлкай
Паспеў нахіліцца –
Выпрастаць спіну
Труна памагла.

Кожнаму хочацца
Ліха аб’ехаць.
Лёс залагодзіць,
Чым нельга і льга.
Раніца хмар нахапчыць
На вежаць.
Пачырванее за вечар смуга.

Дол прыхарошыцца
Травамі гожа.
Спадзеў і страх –
Чалавеку свае.
Вецер дыхне – і няма,
І яго ўжо
Мейсца ягонае не пазнае.

* * *

Пакуль жывеш, развітвайся з жыццём
Штогодна, штогадзінна, штохвілінна,
Твой кожны дзень,
Забраны забыццём,
Лічы сваім найбольшым адкрыццём,
Ты – з дрэва часу
Кволая галіна.

Штодня вядзі з самім сабою бой,
Каб клопаты цябе не пахавалі,
Жыві надзеяй,
Мараю слабой,
Што свет трымаецца
Адным табой –
З ракі ўсёзабыцця – намерам хвалі.

Старайся не ў дзяльбе,
А ў малацьбе,
Каб вымалаціць з цемрачы праменне.
Ляж зморшчынкай
Ва ўсмешцы на ілбе,
Каб недзе ўспомніла жыццё цябе,
У незваротнай вечнасці –
Імгненне.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

БЫЦЬ БЕЛАРУСАМ...

ДА 85-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ АРКАДЗЯ НАРКЕВІЧА

Ёсць людзі, якія сваім вобразам, прафесійным заняткам, ладам жыцця спраўджваюць заповітную мару паэта – быць беларусам. Да такіх асоб, без сумнення, трэба аднесці вядомага беларускага моваведа, доктара філалагічных навук, прафесара, выдатніка адукацыі Рэспублікі Беларусь Аркадзя Наркевіча.

13 кастрычніка 2002 г. перарвалася жыццё чалавека, які быў поўны энергіі, навуковых задум, які прагнуў быць карысным сваім студэнтам, аспірантам, калегам, увогуле мовазнаўчай навуцы і любай Айчыне. Аркадзь Іосіфавіч адчуваў запатрабаванасць і на факультэце журналістыкі, дзе да апошняга дня выконваў свой прафесарскі абавязак, і ў розных дысертацыйных саветах, і ў выдавецтвах і рэдакцыях, дзе выходзілі яго падручнікі. Каля чатырохсот прац ён пакінуў для сваіх нашчадкаў...

Аркадзь Наркевіч вылучаўся вельмі патрэбнай для нашага часу асаблівасцю: калі ён уваходзіў у аўдыторыю, кабінет, рэдакцыю, то фізічная прастора напаўнялася беларускасцю. Усё ў ім спалучала найлепшыя рысы з народа: душэўная цеплыня, спагадлівасць, мудрасць, мяккая інтэлігентнасць, талерантнасць, прыхаваная ва ўсмешцы рахманасць і бязмежная дабрыва. Хаця апошняя рыса не перашкаджала яму быць справядлівым і прынцыпова катэгарычным у справах, якія тычыліся інтарэсаў кафедры або канкрэтных асоб. Мусіш прызнаць, што такіх вучоных, фізічная прысутнасць якіх фармірвала маўленчыя густы і вызначала грамадзянскія прыярытэты, засталася няшмат. І сёння іх так не стае...

Нарадзіўся А. Наркевіч 10 сакавіка 1929 г. у вёсцы Вараноўшчына Капыльскага раёна. Шчодра надзелены талентам, выкрышталізаваным з сялянскай дапытлівасці і цікаўнасці, Аркадзь Іосіфавіч стаў дбайным рупліўцам у вывучэнні роднай мовы. Просты і шчыры ў адносінах, цалкам аддадзены навуковай справе беларус, хто прысвяціў сваё жыццё роднай Бацькаўшчыне, прафесар Наркевіч пакінуў добрую памяць пра сябе і пра свае справы.

85

Навуковыя інтарэсы вучонага асноўным чынам былі звязаны з крыніцай беларускага мовазнаўства – марфалогіяй і сінтаксісам. Яго кандыдацкая дысертацыя “Спосабы выражэння азначэнняў у сучаснай беларускай мове”, абароненая ў 1956 г., прысвечана вызначэнню асаблівасцей дапасавання азначэнняў да азначаемых слоў, характарыстыцы прыназоўнікава-іменных канструкцый з атрыбутыўнай сінтаксічнай функцыяй, што дазволіла ў будучым выйсці на дысертацыйнае даследаванне “Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове”, у якім былі вылучаны структурна-семантычныя тыпы словазлучэнняў. На матэрыяле мастацкай літаратуры, публіцыстыкі, навуковых, навукова-папулярных і перыядычных выданняў прааналізаваны беспрыназоўнікавыя і прыназоўнікавыя канструкцыі сучаснай граматычнай сістэмы, апісаны сінанімічныя і стылістычныя асаблівасці, паказана прадуктыўнасць і тыповасць іх для пэўных разнавіднасцей літаратурнай мовы. Аналіз праводзіўся не толькі ў плане вызначэння нарматыўнасці тых ці іншых канструкцый, але і з мэтай паказу тэндэнцый развіцця самой сістэмы словазлучэнняў. Манаграфія па тэме дысертацыі адкрыла навуковыя далегляды для далейшага вывучэння словазлучэння як моўнай адзінкі і сінтаксічнай навукі ў цэлым на Беларусі.

Фундаментальная праца А. Наркевіча “Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы” з’явілася працягам навуковых разважанняў вучонага пра сістэмнае ўладкаванне роднай мовы, прыярытэтам якіх стала вылучэнне назоўніка ў якасці выключна прадуктыўнага і разнастайнага ў семантычных і структурных адносінах лексіка-граматычнага разраду знамянальных слоў. У даследчым зроку апынулася шматстайнасць праяў назоўніка, ярка выражаная адметнасць уласцівых яму агульных катэгарыяльных і семантычных адзнак, граматычных значэнняў і сінтаксічных функцый у сказе. Даследчык паказаў здольнасць беларускага назоўніка выступаць у якасці своеасаблівага моўнага сродку апрадмечвання разнастайных паняццяў і ўяўленняў рэчаіснасці. “У назоўніку, – гаварыў вучоны, – як у фокусе, сыходзяцца, аб’ядноўваюцца, цесна пераплятаюцца і ўзаемадзейнічаюць шматлікія катэгорыі ўласна-марфалагічнага, лексіка-семантычнага і функцыянальнага плана”. Менавіта з гэтым і звязвалася ідэя вучонага пра цэнтрывасць назоўніка ў беларускім публіцыстычным маўленні.

Амаль сорак гадоў аддаў Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту А. Наркевіч. Дзесяцігадовая навуковая дзейнасць у Інстытуце мовазнаўства НАН Беларусі, дзе ён выступіў суаўтарам акадэмічных прац, стала добрай глебай для вызначэння спецыфікі мовы і стылю сродкаў масавай інфармацыі. Граматыст, ён не мог не адчуваць патрэбы ў даследаванні слова ў функцыянальным дзеянні. Гэта, дарэчы, і стала прычынай пераходу Аркадзя Іосіфавіча на факультэт журналістыкі БДУ. Яму хацелася дасягнуць, можа, і недасяжнага – выпрацаваць адмысловы моўны густ ва ўсіх сваіх выпястоўцаў, спалучыць у кожным журналісце моўную інтуіцыю з творчай задумай, кампазіцыяй твора. Ён заўсёды падкрэсліваў асаблівасць журналісцкай працы – апэратыўнасць, пры якой павінна захавацца тонкае адчуванне слова, яго ўплывовае сіла, загартаваная моц.

Прафесар Наркевіч, працуючы на пасадзе загадчыка кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання, адчуваў і актыўна падтрымліваў новыя павевы ў лінгвістыцы, філалогіі: у вучэбны план факультэта журналістыкі былі ўключаны курсы “Слова ў кантэксце часу”, “Лінгвістыка публіцыстычнага тэксту”, “Рыторыка”, “Моўная норма: сістэмнасць і асістэмнасць” і інш. Гэта адкрывала прастору для навуковай дзейнасці маладым вучоным, было трывалым падмуркам пашырэння кола лінгвістычных інтарэсаў выкладчыкаў кафедры, высокапрафесійнай падрыхтоўкі журналісцкіх кадраў. Для студэнтаў дзённага і завочнага аддзяленняў

А. Наркевіч выдаў арыгінальны вучэбны дапаможнік для самастойнай работы “Практычны курс сучаснай беларускай мовы”. Яго стварэнне было выклікана неабходнасцю ўдасканалваць і развіваць нетрадыцыйныя формы і метады аўдыторнай і пазаўдыторнай работы студэнтаў пад непасрэдным кіраўніцтвам выкладчыка, паліглыбляць і замацоўваць атрыманыя падчас заняткаў па мове неабходныя тэарэтычныя веды, выпрацоўваць у студэнтаў умненне самастойна асэнсоўваць і вивучаць розныя фанетычныя, граматычныя і лексічныя з’явы, прывіваць навывкі ўдумлівай і карпатлівай працы над мовай. Асаблівасць гэтага дапаможніка ў тым, што ён пабудаваны ў форме разгорнутых тэматычных пытанняў з заданнямі па ўсіх праграмных раздзелах сучаснай беларускай мовы. Яны фармулююцца такім чынам, што кожнае наступнае пытанне як бы развівае, удакладняе ці раскрывае сэнс і значэнне папярэдняга і наводзіць на пэўную думку яго зместу і ролі. У гэтым і была сутнасць навучальнай метадыкі А. Наркевіча. Ён клапаціўся пра студэнта, запрашаў яго да роздуму, разваг, дынамічнай працы над выбарам слова ў публіцыстычным маўленні...

85-гадовы юбілей прафесара А. Наркевіча сімвалічна акрэслівае набыткі беларускага мовазнаўства, журналісцкай школы, метадыкі выкладання ў ВНУ. Рупліва назапашанае ў Наркевічавай скарбонцы перакідае масток да наступных пакаленняў, да спасціжэння таямніц маўлення, адкрывае шлях да новых метадык, тэорый і практык. Шмат журналістаў прайшло праз яго добразычлівасць, чуласць, розум і сабраную, здаецца, з крыніц роднай Капыльшчыны прафесарскую інтэлігентнасць і мудрасць. Дзе ёсць газета, часопіс, рэдакцыя, там рэхам аддаюцца яго словы, дзе ёсць мовазнаўчая кафедра ці акадэмічны аддзел, там адчуваецца адмысловы Наркевічаў почырк. Справа Аркадзя Наркевіча працягваецца ў курсавых і дыпломных, магістарскіх і дысертацыйных даследаваннях, у аўдыторыях і сімпозіумах, навуковых традыцыях. Адною з іх стала міжнародная навукова-практычная канферэнцыя “Слова ў кантэксце часу”, якая праводзіцца ў юбілейныя дні вучонага. Маштабы канферэнцыі з кожным разам пашыраюцца, бо разрастаецца кола яе ўдзельнікаў, значыць, спраўджаюцца запаветы вучонага, нараджаюцца новыя імёны...

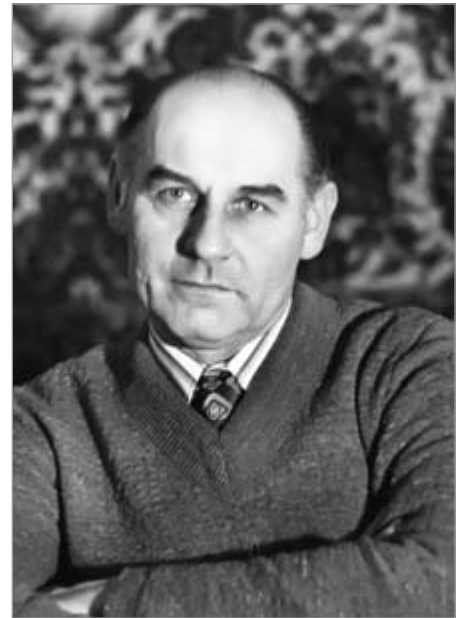
Віктар ІЎЧАНКАЎ,
загадчык кафедры стылістыкі
і літаратурнага рэдагавання
Інстытута журналістыкі БДУ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

ВЯЧАСЛАЎ ВЯРЭНІЧ – ДАСЛЕДЧЫК “ПАЛЬШЧЫЗНЫ КРЭСОВАЙ”

Вячаслаў Вярэнiч нарадзiўся 12 сакавіка 1924 г. у вёсцы Рухча-2 тагачаснага Столінскага паве-та Палескага ваяводства ў праваслаўнай сям’і селяніна-серадняка, як ён сам напісаў у адной з аўтабіяграфій. У 1931 г. памёр бацька, Лявон-цiй Якаўлевіч, і маці, Аляксандра Рыгораўна, за-сталася з трыма малымі дзецьмі, старэйшым з якіх быў Вячаслаў. Нягледзячы на гэта, яна не толькі не перапыніла вучобу сына ў Рухчанскай пачатковай школе, але і дала магчымасць пра-доўжыць навучанне ў Плотніцкай сямігадовай школе і Пінскай гімназіі (да 1939 г.). У 1940 г. пас-ля шасцімесячных настаўніцкіх курсаў у Столі-не В. Вярэнiч пачаў самастойную настаўніцкую працу на Століншчыне (хутар Магільна, вёскі Варсынь, Кострава, Рухча-1, Глінка, горад Столін, 1940 – 1957 гг.). У час вайны падтрымліваў сувязь з партызанскімі атрадамі імя А. Неўскага і К. Ва-рашылава, дапамагаў ім “у зборы неабходнай інфармацыі, арганізацыі забеспячэння атрадаў харчаваннем, фуражом, адзеннем і транспартам” (з аўтабіяграфіі ад 12.10.1957 г.). Старанная педа-гагічная праца настаўніка была заўважана, і яго спачатку запрасілі ў Столін інспектарам (1953 – 1955), а потым прызначылі і загадчыкам Столін-скага РАНА (1955 – 1957). Як вядома, праца на-стаўніка патрабуе пастаяннага самаўдасканален-ня, павышэння кваліфікацыі. І Вячаслаў Вярэнiч, добра ўсведамляючы гэта, завочна закончыў Пін-скае педагагічнае вучылішча (1944 – 1946), Пін-скі настаўніцкі інстытут (1948 – 1952), Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Гор-кага (1953 – 1956) і атрымаў дыплом настаўніка рускай мовы і літаратуры. Аднак у снежні 1957 г. ён пакінуў адміністрацыйную педагагічную па-саду ў Століне і паступіў у аспірантуру Інсты-тута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР, адкуль быў накіраваны ў Інстытут славяназнаў-ства АН СССР для падрыхтоўкі ў галіне славян-скай кампаратывістыкі пад кіраўніцтвам С. Берн-штэйна. Пасля вяртання з Масквы з канца снеж-ня 1961 г. і да выхаду на пенсію (май 1992 г.) ён працаваў у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук Беларусі.

Абсяг навуковых інтарэсаў Вячаслава Вярэнi-ча быў даволі шырокі і разнастайны: анамасты-ка, дыялекталогія, этымалогія, гісторыя поль-скай беларусістыкі і інш. Але асноўным аб’ектам даследаванняў сталі гаворкі польскіх перасялен-цаў на тэрыторыі былога СССР і рэпатрыянтаў

90

у Польшчы. Захапіўшыся гэтай навуковай праб-лемай яшчэ ў 1963 – 1964 гг. (першае знаёмства з маўленнем жыхароў мазурскіх пасяленняў Белае Возера, Замошша і Чырвоная Воля ў Лунінецкім раёне, а пазней і ў Ніжняй Сілезіі), ён не пакі-даў яе ўсё астатняе жыццё. Незвычайныя пра-цаздольнасць, мэтанакіраванасць і добрасум-леннасць, сфарміраваныя ў вясковым асяроддзі, прынеслі яму поспех у навукова-даследчай дзей-насці. Ужо ў 1967 г. пад яго кіраўніцтвам была створана спецыяльная група вучоных з Беларусі, Расіі, Літвы, Латвіі, Украіны, Узбекістана, якая пачала мэтанакіраванае вывучэнне польскіх га-ворак на тэрыторыі СССР. Вынікам гэтай пра-цы стала двухтомнае даследаванне “Польские говоры в СССР” [4]. Тут апублікаваны вынікі вывучэння гэтага пытання групай Вячаслава Вярэнiча ў 1967 – 1971 гг. Сам жа ён надрукаваў у двухтомніку тры ўласныя даследаванні “Поль-скія перыферычныя гаворкі на ўсходзе (да гіс-торыі пытання)”, «Стан і перспектывы дасле-давання “пальшчызны крэсовай”» і “Да гіс-торыка-сацыялагічнай характарыстыкі польскіх перасяленчаскіх гаворак у Палессі”, якія пера-канальна пацвярджаюць яго кіраўнічы статус у гэтай даследчай групе. Потым пад кіраўніцтвам прафесара В. Мартынава ён абагульніў правед-зеныя даследаванні ў кандыдацкай дысерта-цыі “Праблемы інтэрферэнцыі ў астраўных га-ворках (на матэрыяле мазурскага дыялекту ў

Палессі і Ніжняй Сілезіі” і паспяхова яе абараніў у чэрвені 1975 г. Між іншым, неабходнасць і важнасць даследавання названага навуковага пытання, на думку В. Вярэніча, была абумоўлена тым, што “польскі перыферычны дыялект адыграў вялікую ролю ў развіцці польска-ўсходнеславянскіх моўных кантактаў (польска-беларускіх і польска-ўкраінскіх). Ён быў правадніком не толькі паланізмаў ва ўсходніх славян, але і беларусізмаў і ўкраінізмаў у польскай мове” [4, с. 3]. Аднак пазней публікацыя манаграфічных выданняў і калектыўных зборнікаў матэрыялаў па праблеме польскіх перыферычных гаворак па незалежных ад кіраўніка калектыву абставінах часова прыпынілася і была адноўлена пад кіраўніцтвам Вячаслава Вярэніча і Януша Рыгера ўжо ў Польшчы пад назвай “*Studia nad polszczyzną kresową*” ў 1982 г., дзе з таго часу ўжо выйшла 12 тамоў (2010) адпаведных матэрыялаў, у тым ліку надрукавана і кандыдацкая дысертацыя В. Вярэніча (1990). Акрамя таго, на пачатку 1990-х гг. ён адаптаваў для школ Беларусі падручнік па польскай мове для вучняў III класа А. Міхалоўскай, які да гэтага быў выпушчаны ў Каўнасе (1988).

З ліку іншых навуковых заняткаў Вячаслава Вярэніча варта звярнуць асаблівую ўвагу на публікацыю велізарнага тома лінгвістычных, этнаграфічных і гістарычных матэрыялаў “Палескі архіў” [1], сабраных ім на працягу 25 гадоў у шматлікіх экспедыцыях на Палессі (1960 – 1985). Праца была падрыхтавана да друку пасля смерці даследчыка групай энтузіястаў-навукоўцаў – блізкіх сяброў, аднадумцаў, папличнікаў – Ф. Клімчуком, Э. Смулковай, А. Энгелькінг і інш. Пераважную большасць апублікаванага архіва вучонага складаюць анамастычныя матэрыялы (антрапаніміка, тапаніміка і невялікая колькасць заонімаў), а таксама дыялектная лексіка, звязныя дыялектныя тэксты, апісанне ганчарнага промыслу ў в. Гарадная Столінскага раёна, этнаграфічных адметнасцей мясцовых жыхароў, некаторыя гістарычныя звесткі і інш. Варта звярнуць увагу і на такі раздзел дадзенага выдання, як “Афіцыйныя прозвішчы жыхароў Столінскага раёна” (с. 302 – 336), дзе да кожнага прозвішча ўказана колькасць яго носбітаў у канкрэтным населеным пункце, у якім яно занатавана. Том фармату А4 аб’ёмам 691 старонка – найбагацейшае радовішча фактычнага матэрыялу па розных мовазнаўчых, этнаграфічных, фальклорных, гістарычных і іншых кірунках даследаванняў і сапраўдны навуковы помнік збіральніку палес-

кіх матэрыяльна-духоўных скарбаў. Нягледзячы на значна меншыя аб’ём і разнастайнасць змешчаных у ім матэрыялаў, гэтае выданне, на нашу думку, сугучнае з вядомай працай М. Федароўскага. Дарэчы, асобныя часткі выдання яшчэ да яго поўнай публікацыі былі надрукаваны ў часопісе Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта “Гістарычная брама” [2]. Тут змешчаны лексічныя матэрыялы з гаворкі вёскі Бастынь Лунінецкага раёна, сабраныя ім паводле “Апытальніка” Вітальда Дарашэўскага, і разнастайныя матэрыялы (пераважна анамастыка і дыялектная лексіка) з Пінскага раёна.

Як вынікае з “Палескага архіва”, Вячаслаў Вярэніч не абмяжоўваўся ў сваіх навуковых пошуках толькі лінгвістычнымі пытаннямі. Яго заўсёды цікавілі многія іншыя сумежныя галіны ведаў, і не толькі яны. Як слухна заўважыў Сяргей Запрудскі, В. Вярэніч “любіў і ўмеў паразважаць на самыя розныя грамадскія тэмы, заўсёды дэманструючы пры гэтым добрае веданне прадмета і арыгінальнасць меркаванняў” [3, с. 31].

За ўклад у развіццё беларуска-польскіх узаемаадносін Вячаслаў Вярэніч быў абраны за межным членам Польскай акадэміі навукі і мастацтваў у Кракаве (1992), узнагароджаны ордэнам Заслугі Рэспублікі Польшча (1992), залатой адзнакай заслужанага дзеяча польскай культуры, кавалерскім крыжам Ордэна адраджэння Польшчы (1993).

Памёр Вячаслаў Вярэніч 27 жніўня 1999 г., пахаваны ў Мінску на Маскоўскіх могілках. Ён пакінуў багатую навуковую спадчыну, да якой будуць пастаянна звяртацца ў будучым шматлікія пакаленні навукоўцаў. А ў памяці ўсіх, хто яго ведаў, працаваў поруч з ім, ён застаецца ўважлівым, клапатлівым, інтэлігентным чалавекам у зносінах з людзьмі і цвёрдым, рашучым і непакісным змагаром у адстойванні сваіх перакананняў.

Спіс літаратуры

1. **Вярэніч, В. Л.** Палескі архіў: Лінгвістычныя, этнаграфічныя і гістарычныя матэрыялы / В. Л. Вярэніч; пад нав. рэд. Ф. Клімчука, Э. Смулковай і А. Энгелькінг. – Мінск: Выд. А. Н. Вараксін, 2009.
2. **Гістарычная брама**: Гісторыя і культура Палесся. – Пінск: ПДУ, 2008. – № 1 (23); 2009. – № 1 (24).
3. **Запрудскі, С.** In memoriam / С. Запрудскі // Кантакты і дыялогі. – 1999. – № 9/10. – С. 29 – 31.
4. **Польскія гаворы в СССР.** Ч. 1: Исследования и материалы 1967 – 1969 гг.; Ч. 2: Исследования и материалы 1969 – 1971 гг. – Минск: Наука и техника, 1973.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

Удакладненне

У № 2 часопіса “Роднае слова” сказ на с. 36 (правая калонка, радкі 3 – 6 зверху) трэба чытаць так: “Улічваючы, што мовазнаўчы тэрмін з непразрыстай семантыкай можа быць незразумелы масаваму чытачу, пажадана ў загаловку тэксту не ўжываць яго”.

ЯШЧЭ ПРА РАЗМЯШЧЭННЕ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ У СЛОЎНІКАХ

Прынцып падачы фразеалагічных адзінак у слоўніку павінен быць абумоўлены інтарэсамі чытача, зручнасцю ў карыстанні слоўнікам і параўнальнай лёгкасцю знаходжання ў ім патрэбнага фразеалагізма.

У сувязі з тым, што амаль усе дзеяслоўныя, многія назоўнікавыя, прыметнікавыя і іншыя выразы дапускаюць свабодную перастаноўку сваіх кампанентаў (*біць лынды – лынды біць, напалам з горам – з горам напалам*) або іх першы кампанент факультатывны (<*вясёлыя*> *чорцікі скакалі ў вачах чых, каго*) ці мае лексічныя варыянты [*дурцыць (тлуміць, марочыць, чмурыць, чмуціць) галаву каму*], спроба размясціць фразеалагізмы ў алфавітным парадку не дала б жаданых вынікаў, бо ў такім разе вельмі ўскладніліся б пошукі пэўнай фразеалагічнай адзінкі ў слоўніку. Таму, каб палегчыць знаходжанне патрэбнага выразу, у “Слоўніку фразеалагізмаў” [1] (далей СФ), як і ў аналагічных даведніках рускай і ўкраінскай моў, прыняты наступны парадак падачы гэтых адзінак. Фразеалагізм змяшчаецца ў слоўніку столькі разоў, колькі ў ім кампанентаў, суадносных з паўназначнымі словамі, а яго распрацоўка, апісанне (семантычная, граматычная і стылістычная характарыстыка) даецца адзін раз і толькі ў пэўным месцы (у адпаведнасці з яго структурнай арганізацыяй), у астатніх жа выпадках пададзены адсылкі да месца распрацоўкі (а змясціць іх на належных месцах не так і проста). Пра ўсё гэта больш-менш падрабязна гаворыцца ў “Прадмове” да СФ, і карыстальнік слоўніка, перш чым звяртацца да яго, несумненна, павінен азнаёміцца калі не з усёй “Прадмовай”, то хоць бы з некаторымі яе часткамі.

Дарэчы, і ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”, як і ў іншых даведніках акадэмічнага тыпу, у тым ліку ў новым рускім [2], пры падачы фразеалагізмаў за знакам ромба абавязкова і непазбежна выкарыстоўваюць адсылкі да месца апісання таго ці іншага выразу. Скажам, у ТСБМ за ромбавым знакам у слоўнікавым артыкуле “Вока” (т. 1, с. 501 – 503) змешчана 166 фразеалагізмаў, сярод іх болей як 120 пададзены з паметай “гл.” (= глядзі) і адсылкай да граматычна галоўнага слова-кампанента (напрыклад: **аж іскры з вачэй пасыпаліся гл.** іскра; **глядзець праўдзе ў вочы гл.** глядзець).

Звернемся цяпер да апублікаванага ў “Родным слове” (2013, № 10, с. 32 – 36) артыкула Мікалая Даніловіча “Праблемы размяшчэння фразеалагізмаў у слоўніках”.

Тут грунтоўна разгледжаны пытанні сістэматызацыі фразеалагізмаў у межах слоўніка, розныя спосабы іх размяшчэння (алфавітны, адсылачны, па апорных кампанентах). Пераканаўча адзначаецца, што вылучэнне апорнага (гнездавога) слова-кампанента па такім паказчыку, як семантычны, – неэфектыўны, надуманы, “тупіковы занятак”. Крытычна аналізуецца і такі паказчык, як структурна-сінтаксічны (прыняты ў СФ, ТСБМ і іншых акадэмічных даведніках). Аўтар даводзіць, што самым важкім паказчыкам апорнага кампанента павінен быць марфалагічны (часцінамоўны). А на ролю апорнага найчасцей прэтэндуе назоўнікавы кампанент, які (і гэта засведчана ў артыкуле) ёсць у 91% фразеалагізмаў, апісаных у СФ. Гаворыцца і пра тое, пад якім апорным кампанентам размяшчаць астатнія, “безназоўнікавыя” выразы. У артыкуле і ў “Спісе літаратуры” называюцца многія даведнікі розных моў, пабудаваныя менавіта на гэтакім прынцыпе. А завяршаецца артыкул меркаваннем, што “будучыня менавіта за такім спосабам падачы фразеалагізмаў у слоўніках новага пакалення, даступных і зручных у выкарыстанні”.

На с. 35 прыводзяцца прыклады фразеалагізмаў “пад апорным гнездавым словам” (назоўнікам):

СВЕТ: *адкрыць свет, белы свет, выводзіць на белы свет, на чым свет стаіць, свет не бачыў, як свет стаіць.*

ЯЗЫК: *язык без касцей, язык да зубоў прымёрз, язык каля вушэй матляецца, язык на плячо, язык як брытва.*

З першага позірку гэта выглядае пераканаўча. Але бяда ў тым, што, напрыклад, слова *свет* (у розных яго склонавых формах) удзельнічае ва ўтварэнні не шасці пададзеных вышэй фразеалагізмаў, а, паводле СФ, 98: *свет – 69, светам – 4, свету – 16, свеце – 9*. І ў кожнай склонавай падгрупе – свой алфавітны парадак: *адкрыць свет, адпраўляцца на той свет...; брыдзіць светам, за светам...; адыходзіць з гэтага свету, восьмы цуд свету...; ёсць бог на свеце, на тым свеце...*

Вельмі многія фразеалагічныя назоўнікавыя кампаненты належаць да высокачастотных у складзе фразеалагізмаў. Найбольш часты і актыўны кампанент – *вока* (у розных склонавых і лікавых формах выкарыстаны 236 разоў). Яшчэ некалькі прыкладаў: *рука – 208, галава – 201, душа – 128, нага – 123, бог – 117* (у складзе фразеалагізмаў гэты кампанент, як слушна замацавана ў новых “Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, пішацца з малой літары), *язык –*

107, чорт – 93, сэрца – 92, нос – 78, вуха – 75, зуб – 56, зямля – 50, кроў – 49, бок – 44, плячо – 41, дух – 40, рот – 38, вецер – 32, неба – 26, палец – 24, спіна – 20, кот – 19, вада – 14 і г. д.

Калі карыстацца метадыкай, якую прапаноўвае М. Даніловіч, то апісанне ўсіх 236 фразеалагізмаў пад апорным словам *вока* (без адсылак) зойме ў слоўніку каля 40 старонак, прычым кожная склонавая і лікавая форма апорнага слова павінна давацца з уласным алфавітным парадкам (*вачам* – 2, *вачамі* – 21, *вачах* – 10, *вачыма* – 1, *вачэй* – 24, *вока* – 53, *вокам* – 15, *вокі* – 1, *воку* – 10, *вочы* – 99). Цяжка ўявіць, як тут можна “беспамылкова і хутка” знайсці патрэбны выраз і яго апісанне. Гэта не пад сілу не толькі “карыстальніку, які не мае спецыяльнай філалагічнай адукацыі”, але і “навукоўцу-лінгвісту, студэнту-філолагу і школьнаму настаўніку мовы”.

Ужо адзначалася, што фразеалагізмаў з кампанентам *рука* – 208. Як сярод іх “беспамылкова і хутка” адшукаць, скажам, выраз *на ўсе рукі* (ён ужываецца пры абавязковых разнастайных назоўніках-суправаджальніках і абазначае ‘выключны, здольны на вельмі многае’)? У адным гістарычна-этымалагічным даведніку [3], на які спасылаецца М. Даніловіч, фразеалагізмаў пад гнездавым словам *рука* – 65, а “парадак размяшчэння матэрыялу ўнутры слоўнікавага артыкула – вакабульны, г. зн. адпаведнае слова змешчана ў алфавітным парадку канчатка” (*рук* – 5, *рука* – 8, *рукам* – 3, *рукамі* – 7, *руках* – 2, *руке* – 1, *рукі* – 22, *рукой* – 7, *руку* – 10). Тут характарыстыка 65 фразеалагізмаў даецца на с. 497 – 507. А колькі ж старонак трэба пагартаць, каб адшукаць сярод 208 беларускі выраз *на ўсе рукі* ці яшчэ які?! Тут, пакуль яго знойдзеш, сам чорт нагу зломіць...

Калі зусім не выкарыстоўваць у слоўніку адсылачны прыём, дык узнікае шэраг розных пытанняў. Да прыкладу, як знайсці ў такім даведніку выраз *тлуміць галаву*? (Ён даецца ў слоўнікавым артыкуле *дурыць галаву*, дзе пералічваюцца і іншыя частыры варыянты дзеяслоўнага кампанента.)

У беларускай літаратурнай мове ёсць больш як 320 фразеалагізмаў з кампанентам, які не мае ў нашых слоўніках суадноснага з ім слова. Такія неўжывальныя за межамі фразеалагізма словы-кампаненты называюць у лінгвістыцы некратызмамі. Яны не маюць самастойнага лексічнага значэння. Калі прытрымлівацца толькі марфалагічнага (часцінамоўнага) паказчыка пры вылучэнні апорнага слова, то не ўяўляецца, дзе, пад якім апорным словам-назоўнікам і ў якой ягонай форме варта змяшчаць, напрыклад, такія выразы з некратызмамі: *біць бібікі, біццё бібікаў, з гакам, даваць пытлю, як дунай, збівацца з панталыку, збоку прытёку, на пабягушках, тары-бары растабары, на цырлах, для блізіру,*

за бясцэнак, вылезці вомегам, даць дыхту, лезці пішчом, поедам есці, без упынку, на прыколе, альма-матар, ісці ва-банк, браць на понт, браць на цугундар, даставаць гізунты, на мазі, весці рэй, прападзі пропадам, хоць бы дзічкі (каму), з бадуна, як бэля, шаркі на баркі і шмаг іншых.

Характэрна, што ў фразеалагічных слоўніках, складальнікі якіх карыстаюцца згаданым марфалагічным паказчыкам, бачым бязмежна шырокае разуменне аб’ёму фразеалогіі. Напрыклад, у памянёным гістарычна-этымалагічным даведніку [3] нароўні з уласна фразеалагізмамі даюцца прыказкі і іншыя спалучэнні нефразеалагічнага кшталту: *Взяўся за гуж – не говори, што не дуж; Голод не тетка; Деньги не пахнут; железный век; золотой век* і г. д. У працы М. Федароўскага [4] пад словам *Бог* даецца 257 адзінак, сярод іх больш за палову – прыказкі ды розныя іншыя словазлучэнні.

Для фразеалагічных жа слоўнікаў акадэмічнага тыпу найбольш прымальным і апраўданым варта лічыць не часцінамоўны, а структурна-сітаксічны паказчык (з яго неабходнымі і непазбежнымі адсылкамі). У такіх слоўніках сапраўды заўсёды “беспамылкова і хутка” знойдзеш патрэбны выраз.

Заадно адзначым, што ў артыкуле М. Даніловіча прыводзіцца прыклад з аднаго фразеалагічнага даведніка, дзе *наша* (*маё, тваё, ваша*) *узьяло* апісваецца ў слоўнікавым артыкуле без неабходных адсылак пра варыянтнасць займеннікавага кампанента, “што ўскладняе пошукі таго ці іншага варыянта”. Зрэшты, і ў ТСБМ (т. 1, с. 405) амаль гэтак жа: *наша* (*ваша, іх*) *бярэ* (*возьме, узьяло*). Насамрэч жа тут не варыянты, а шэсць самастойных фразеалагізмаў, кожны з якіх сэнсава адрозніваецца ад іншага (і гэта адлюстравана ў СФ). *Наша бярэ* (*узьяло, возьме*) – гэта ‘мы перамагаем (перамаглі, пераможам)’, *ваша бярэ* – ‘вы перамагаеце’, *маё бярэ* – ‘я перамагаю’, *тваё бярэ* – ‘ты перамагаеш’, *яго бярэ* – ‘ён перамагае’, *іх бярэ* – ‘яны перамагаюць’. Вось толькі адзін прыклад: – *Я вельмі рада. – Чаго? – Што наша ўзяло. – Наша ўзяло, а тваё-то яшчэ невядома. – Калі наша, то і маё* (К. Крапіва).

Спіс літаратуры

1. **Лепешаў, І. Я.** Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2008.
2. **Большой академический словарь русского языка** / гл. ред. К. С. Горбачевич. – М. – СПб.: Наука, 2006. – Т. 5.
3. **Бирих, А. К.** Словарь русской фразеологии: историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. М. Степанова. – СПб.: Фолио-Пресс, 1988.
4. **Federowski, M.** Lud Białoruski na Rusi Litewskiej / M. Federowski. – Warszawa, 1935. – Т. 4.

Іван ЛЕПЕШАЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Герд ГЕНЧЭЛЬ,
Патрык ЦЭЛЕР

ЗМЕШАНАЕ МАЎЛЕННЕ, ЗМЕШАНЫ ДЫСКУРС, ТЫПЫ МОЎЦАЎ

БЕЛАРУСКАЯ І РУСКАЯ МОВЫ І ЗМЕШАНАЕ МАЎЛЕННЕ Ў БЕЛАРУСКІХ СЕМ'ЯХ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 7, 11 за 2013 г.

ТЫПЫ МОЎЦАЎ І САЦЫЯЛЬНЫЯ КРЫТЭРЫ

Праверым наяўнасць узаемасувязі паміж чатырма тыпамі моўцаў і пэўнымі сацыяльнымі крытэрыямі. Групоўка (кластарнае аб'яднанне) рэспандэнтаў у класы *ГБ*, *Г*, *ГР* і *Р* (*Б* – ‘беларускі’, *Г* – ‘гібрыдны’, *Р* – ‘рускі’) указвае перш за ўсё на сувязь з узростам, г. зн. тут існуюць сігніфікацыйныя адрозненні*.

Табліца 1.

Узроставаая група	Тып моўцаў				Усяго
	ГБ	Г	ГР	Р	
да 1960	33,3%	38,1%	23,8%	4,8%	21
1961 да 1980	11,1%	40,7%	33,3%	14,8%	27
ад 1981	0,0%	15,8%	47,4%	36,8%	19
звесткі адсутнічаюць	0,0%	33,3%	66,7%	0,0%	3
Усяго	14,3%	32,9%	35,7%	17,1%	70
	Г-гіпер			Р	

Моўцы старэйшага ўзросту (1960 і ранейшых гадоў нараджэння) адносна раўнамерна размяркоўваюцца па групах *ГБ*, *Г* і *ГР*. Тып *Р* у гэтай узроставай групе прадстаўлены слаба. Наадварот, рэспандэнты сярэдняй узроставай групы (ад 1961 да 1980 гадоў нараджэння) знаходзяцца пераважна ў групах *Г* і *ГР*. Але нямала іх і ў абедзвюх дыяметральна процілеглых групах *ГР* і *Р*. Малодшыя ж моўцы (нарадзіліся ў 1981 г. і пазней) знаходзяцца пераважна ў групах *ГР* і *Р*. Чым маладзейшыя моўцы, тым вышэйшая верагоднасць таго, што яны таксама і ў сямейных гутарках выкарыстаюць, хутчэй за ўсё, рускую мову. На фоне вынікаў ранейшых даследаванняў гэта, безумоўна, не выглядае нечаканым. З іншага боку, падазненя вынікі аналізу выразна сведчаць, што дыскурс моўцаў маладшага з разгледжаных тут пакаленняў у значнай ступені гібрыдны, г. зн. яны маюць магчымасць падчас сямейных гутарак выбіраць паміж гібрыдным маўленнем або больш-менш чыстай рускай мовай. Беларускія фрагменты дыскурсу ў гэтай групе моўцаў спарадычныя – у выглядзе асобных выказванняў, не аб'яднаных у больш доўгія блокі. У цэлым жа таксама і ў гэтай групе пераважаюць моўцы тыпу *Г-гіпер* у параўнанні з тыпам *Р*. Зна-

чыць, моўцы маладзейшай групы ні ў якім разе не перайшлі поўнасьцю на рускую мову як звычайны код іх сямейных гутарак.

Больш доўгія блокі беларускіх выказванняў можна знайсці толькі ў групе *ГБ* (як сведчыць апошні аналіз) пераважна ў рэспандэнтаў 1960 і ранейшых гадоў нараджэння і ў нязначнай колькасці – яшчэ і ў групе моўцаў, народжаных паміж 1961 і 1980 гг.

Паколькі беларускія мігранты з вёскі ў горад (далей мігранты) лічацца прататыпнымі носьбітамі беларуска-рускага змешанага маўлення (далей БРЗМ), то ў якасці наступнага сацыяльнага фактара, які можа ўплываць на афармленне маўлення і, такім чынам, на прыналежнасць рэспандэнтаў да пэўных тыпаў моўцаў, варта разглядаць такі крытэры, як унутраная міграцыя. І тут таксама выяўляецца пэўная ўзаемасувязь (гл. табліцу 2).

Табліца 2.

Міграцыйная група	Тып моўцаў				Усяго
	ГБ	Г	ГР	Р	
пазнейшыя мігранты і вяскоўцы	80,0%	20,0%	0,0%	0,0%	5
тыповыя мігранты з вёскі ў горад	12,1%	48,5%	30,3%	9,1%	33
ураджэнцы горада	0,0%	19,0%	38,1%	42,9%	21
звесткі адсутнічаюць	18,2%	18,2%	63,6%	0,0%	11
Усяго	14,3%	32,9%	35,7%	17,1%	70

Дзве групы паводле крытэрыю міграцыі, што выступаюць у якасці аб'екта нашага даследавання, – гэта, па-першае, тыповыя мігранты, маладосць якіх прайшла ў вёсцы і якія пераехалі ў горад на працу або для атрымання прафесійнай адукацыі, і, па-другое, народжаныя ўжо ў горадзе “не-мігранты”, гараджане, якія, як правіла, у разгледаным сямейным кантэксце – дзеці першай групы (г. зн. мігрантаў). Прадстаўнікоў абедзвюх гэтых груп у корпусе колькасна дастаткова. Адрозненні паміж мігрантамі і народжанымі ў

* Так званы дакладны тэст Фішэра, які ахоплівае, з аднаго боку, тры ўзроставаыя групы і, з другога боку, чатыры тыпы моўцаў, дае статыстычна значны вынік з паказчыкам $p=0,008$.

Роднаслоўаўцы вініваюць **Патрыка Цэлера** з паспяховай абаронай кандыдацкай дысертацыі і жадаюць новых поспехаў на ніве беларусістыкі.

Табліца 3.

Тып моўцаў і адукацыя					
Адукацыя	Тып моўцаў				Усяго
	ГБ	Г	ГР	Р	
яшчэ няма	0,0%	20,0%	80,0%	0,0%	5
сярэдняя	11,8%	23,5%	47,1%	17,6%	17
прафесійная	15,4%	34,6%	34,6%	15,4%	26
вышэйшая	13,3%	46,7%	6,7%	33,3%	15
няма	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1
звесткі адсутнічаюць	16,7%	33,3%	50,0%	0,0%	6
Усяго	14,3%	32,9%	35,7%	17,1%	70

горадзе статыстычна высоказначныя*. Нешматлікая група рэспандэнтаў, што толькі ў пэўнай ступені могуць разглядацца як прадстаўнікі вясковай Беларусі (гэта, як правіла, сталыя людзі, якія ў час збору звестак гасцявалі ў горадзе або тыя, каго сваякі забралі на старасці гадоў у горад)**.

Мігранты з вёскі ў горад лічацца, як было сказана раней, прататыпнымі носьбітамі змешанага маўлення [параўн.: Zaprudski S. 2007]***. Першы вынік прапанаванага тут аналізу сутучны з пашыраным у навуцы меркаваннем: менавіта мігранты ўтвараюць больш доўгія ‘гібрыдныя’ дыскурсныя блокі. Але і сярод іх ёсць прадстаўнікі, хоць і не шмат, якія таксама і ў сямейным кантэксце звяртаюцца да рускай мовы і толькі спарадычна прадукуюць ‘гібрыдныя’ выказванні. З іншага боку, некаторыя з іх дэманструюць, няхай сабе і слабую, тэндэнцыю да больш доўгіх ‘беларускіх’ тэкставых фрагментаў. Самую вялікую групу сярод мігрантаў утвараюць прадстаўнікі тыпу Г і, з некаторым адрывам, – тыпу ГР.

Зусім іншая сітуацыя назіраецца ў “гараджан”, у пакалення, як правіла, дзяцей мігрантаў: амаль палова з іх адносіцца да тыпу Р, г. зн. яны прадукуюць больш доўгія ‘рускія’ дыскурсныя фрагменты. Тым не менш кожны пяты адносіцца да групы Г, г. зн. яго больш доўгія тэкставыя фрагменты пераважна ‘гібрыдныя’, і кожны трэці – да групы ГР, дыскурсныя фрагменты прадстаўнікоў якой размеркаваны больш-менш раўнамерна паміж ‘гібрыднымі’ і ‘рускімі’.

Для позніх мігрантаў і вяскоўцаў сярод рэспандэнтаў (людзей, якія толькі ў больш сталым веку і толькі спарадычна мелі кантакт з гарадскім кантэкстам) у значнай ступені характэрна адсутнасць больш доўгіх ‘рускіх’ тэкставых блокаў. У чатырох прадстаўнікоў гэтай групы даволі часта назіраліся больш доўгія ‘беларускія’ тэкставыя блокі. І ўсе прадстаўнікі ўжывалі больш доўгія ‘гібрыдныя’ блокі. Нягледзячы на тое, што гэтая група ахоплівае толькі пяць рэспандэнтаў, вынік сведчыць, што нават для сельскай мясцовасці Беларусі ў моўным плане характэрна прысутнасць змешанага маўлення.

Карэляцыйная табліца 3 тыпаў моўцаў з рознымі ступенямі адукацыі, аднак, дэманструе неадназначную карціну. (Ступені “яшчэ няма” і “няма” сярэдняй адукацыі па прычыне недастатковай прадстаўленасці ў наступным абмеркаванні ўлічваюцца не будуць.) Адносная частотнасць тыпу моўцаў Р, прадстаўнікі якога, як было сказана вышэй, выяўляюць у сваім маўленні выразную схільнасць да рускай мовы, найбольш

шая сярод рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй, яна памяншаецца разам са зніжэннем узроўню адукацыі (меншая ў рэспандэнтаў з прафесійнай адукацыяй і найменшая ў рэспандэнтаў са звычайнай сярэдняй адукацыяй). Аднак такія адрозненні, якія грунтуюцца на недастатковай колькасці моўцаў, хоць і адпавядаюць чаканням, але ў статыстычным сэнсе нязначныя і могуць быць пакінуты па-за ўвагай****.

Акрамя таго, у адносінах да тыпу моўцаў Г (рэспандэнтаў, якія свае сямейныя гутаркі афармляюць пераважна гібрыднымі выказваннямі) назіраецца наступная карціна: прадстаўнікоў названага тыпу найбольш сярод рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй. Гэта не адпавядае традыцыйным уяўленням, якія проста зыходзяць з таго, што афармленне дыскурсу ў змешаным маўленні ці, дакладней, масіўнае прадукаванне гібрыдных выказванняў – найперш пытанне моўнай кампетэнцыі. Інакш кажучы, прынята лічыць, што кожны, хто можа гаварыць на “чыстай”, добрай рускай мове або “чыстай”, добрай беларускай мове, іх і выкарыстоўвае, пазбягаючы змешанага маўлення.

Паказаная тут карціна засваення і выкарыстання БРЗМ выглядае па-іншаму: для многіх БРЗМ – “мова” першаснай сацыялізацыі, а здольнасць адрозніваць мовы, г. зн. уменне прадукаваць больш доўгі “чыста рускі” дыкурс і больш слабае ўменне прадукаваць больш доўгі “чыста беларускі” дыкурс выпрацоўваецца толькі пазней, як правіла, пасля пачатку школьнай адукацыі. Моўныя паводзіны залежаць, такім чынам, ад моўнай здольнасці, а таксама ад выбару або імкнення размаўляць на “чыстым” кодзе ці не****. У сямейным кантэксце, як правіла, не існуе прымусу да “чыстага” коду. Аднак моўцы з вышэйшай адукацыяй павінны ўмець дыферэнца-

* Дакладны тэст Фішэра, які ахоплівае гэтыя дзве групы, з аднаго боку, і чатыры тыпы моўцаў, з другога боку, мае значэнне $p = 0,006$.

** Калі ўлічваць таксама і групу позніх мігрантаў і вяскоўцаў, то дакладны тэст Фішэра мае значэнне ($p < 0,001$).

*** Спіс літаратуры змешчаны ў № 7.

**** Дакладны тэст Фішэра, які ахоплівае, з аднаго боку, тры ўзроўні адукацыі і, з другога боку, чатыры тыпы моўцаў, паказвае пры $p = 0,249$ статыстычна нязначны вынік. Гэта азначае: пры сігніфікатыўным узроўні 0,05 не можа быць выключана, што адрозненні, якія назіраюцца тут паміж рэспандэнтамі з сярэдняй, прафесійнай і вышэйшай адукацыяй, – толькі супадзенне.

***** Таксама А. Кузняцова [Кузняцова А. И. 1973, с. 137] адзначае, што чым лепш носьбіты комі ведаюць рускую мову, тым лягчэй яны могуць у змешаным дыкурсе пераключыцца з рускай мовы на комі і наадварот, г. зн. яны здольныя, у залежнасці ад сітуацыі, зрабіць выбар на карысць аднаго з кодаў.

ваць коды, і тут відавочна назіраецца менавіта такі выпадак: некаторыя вырашаюць карыстацца ў сям'і БРЗМ, іншыя ж, наадварот, і ў сям'і, і ў грамадстве аддаюць перавагу рускай мове. Адназначнай сувязі паміж выкарыстаннем БРЗМ і адукацыяй (або яе адсутнасцю) ні ў якім разе не было выяўлена.

Падобнага роду бессістэмная карціна выяўляецца, калі мы разглядаем падзел тыпаў моўцаў у гарадах, дакладней, у сямі сямейных кантэкстах з розных гарадоў. Адрозненні хоць і назіраюцца, але яны не маюць выразнай заканамернасці. Гэтыя адрозненні могуць, з аднаго боку, грунтавацца на розных узроставах структурах у асобных сямейных кантэкстах ці, дакладней, на адрозненнях у паходжанні рэспандэнтаў (з вёскі або горада), а з другога боку, яны могуць быць выкліканы іншымі “выпадковымі” адрозненнямі паміж сем'ямі. Па крайняй меры не абавязкова, што наяўныя тут колькасныя адрозненні рэпрэзентатыўныя ў адносінах да фактычнага размеркавання ў разгляданых гарадах. Табліца 4 дэманструе гэтае размеркаванне.

Табліца 4.

Тып моўцаў і горад					
Горад	Тып моўцаў				Усяго
	ГБ	Г	ГР	Г	
Ак	14,3%	57,1%	14,3%	14,3%	14
Ва	0,0%	33,3%	33,3%	33,3%	6
Сh	10,0%	10,0%	70,0%	10,0%	10
Mi	9,1%	9,1%	36,4%	45,5%	11
Ra	20,0%	40,0%	20,0%	20,0%	10
Sh	28,6%	0,0%	71,4%	0,0%	7
Sm	16,7%	58,3%	25,0%	0,0%	12
Усяго	14,3%	32,9%	35,7%	17,1%	70

Такім чынам, афармленне дыскурсу даволі моцнай прадстаўленасцю ‘беларускіх’ выказванняў побач з колькасна даміноўнымі ‘гібрыднымі’ выказваннямі і амаль поўнай адсутнасцю ‘рускіх’ выказванняў характэрна для моўцаў, якія ўсё жыццё або большую яго частку правялі ў сельскай мясцовасці. Для дыскурсу мігрантаў з вёскі ў горад характэрны пераважна ‘гібрыдных’ выказванняў. Наадварот, вялікая колькасць ‘рускіх’ і ‘гібрыдных’ выказванняў побач са слаба прадстаўленымі ‘беларускімі’ выказваннямі характэрна для рэспандэнтаў, што нарадзіліся ў горадзе. Асабліва ў камунікацыі паміж сабой рэспандэнтаў малодшай генерацыі пераважае руская мова. У гутарках жа з прадстаўнікамі старэйшага пакалення малодшыя рэспандэнты таксама выкарыстоўваюць БРЗМ.

ВЫСНОВЫ І ПЕРСПЕКТЫВА

З прапанаванага аналізу на фоне шырокага апытання Г. Генчэля і Б. Кітэля [Hentschel G., Kittel B. 2011] можна зрабіць выснову, што ў сямейных камунікатыўных сітуацыях вызначальнымі выступаюць БРЗМ і руская мова. Беларуская ж мова адыгрывае больш-менш значную ролю толькі для прадстаўнікоў старэйшага пакалення,

жыццё якіх прайшло пераважна ў вёсцы*. У іншых групах грамадства яна, несумненна, не знікла, аднак выкарыстоўваецца толькі спарадычна, найменш у групе народжаных у горадзе ці, дакладней, у прадстаўнікоў самага маладога з разгледжаных тут пакаленняў. У прыватнасці, больш доўгія дыскурсныя адзінкі на беларускай мове амаль цалкам адсутнічаюць ва ўсіх моўцаў, за выключэннем вяскоўцаў старэйшага пакалення**.

БРЗМ і руская мова, наадварот, у маўленні многіх рэспандэнтаў чаргуюцца таксама пры афармленні больш доўгіх дыскурсных адзінак. Паказальныя моўныя паводзіны рэспандэнтаў з вышэйшай адукацыяй: таксама і яны практыкуюць у сямейных гутарках дастаткова паслядоўна або рускую мову, або БРЗМ. Калі ж яны выбіраюць БРЗМ, то гэта, безумоўна, сведчыць пра іх рашэнне, а не пра няздольнасць размаўляць на рускай мове.

Адначасовае існаванне рускай мовы і БРЗМ назіраецца ў моўцаў тыпаў ГР і Р, што разам утвараюць групу, дзе руская мова як сродак камунікацыі ўвайшла і ў сям'ю. Да груп ГР, Г і ГБ належаць тыя моўцы, для якіх БРЗМ – асноўны сродак сямейнай камунікацыі. Толькі моўцы тыпу ГБ (вяскоўцы і некаторыя мігранты) выяўляюць у корпусе пэўную, хоць і не яскравую, тэндэнцыю да ‘беларускіх’ дыскурсных блокаў, побач са значна больш частымі ‘гібрыднымі’ блокамі. Паміж трыма тыпамі моўцаў ГБ, Г, ГР (разам яны ствараюць групу Г-гіпер), з аднаго боку, і тыпам Р, з другога боку, для якога характэрна выразная перавага ‘рускіх’ дыскурсных блокаў над ‘гібрыднымі’, назіраецца самае вялікае разыходжанне. Аднак не зусім правільным было б меркаваць, што прадстаўнікі тыпу Р выяўляюць тэндэнцыю да поўнага пераходу на рускую мову. У іншых тыпах моўцаў (Г-гіпер) гэта дакладна не так, хоць многія з іх прадстаўнікоў маюць добрую адукацыю і цалкам здольныя гаварыць па-руску. У іх беларуская мова захоўваецца, хоць і ў моцна інтэрферыраванай форме з боку рускай мовы.

У якой ступені БРЗМ у вузкім значэнні, г. зн. у ‘гібрыдных’ выказваннях, чатырох тыпаў моўцаў якасна і колькасна гамагеннае або гетэрагеннае, будзе разгледжана ў далейшых даследаваннях. Тут жа варта прывесці ў якасці агульнага агляду наступнае параўнанне (гл. табліцу 5).

* Маладыя моўцы, жыццё якіх прайшло пераважна ў вёсцы, тут і ў працы Г. Генчэля і Б. Кітэля [Hentschel G., Kittel B. 2011] не разглядаюцца. Наўрад ці гэтая група паўплывала б на агульныя вынікі, з улікам таго, што гараджане складаюць тры чвэрці насельніцтва краіны.

** Як было адзначана раней, крытэрыі унутранай міграцыі і ўзрост рэспандэнтаў знаходзяцца ў моцнай узаемазалежнасці / узаемасувязі. Мнагамерны аналіз, які тут не можа быць дэталёва пададзены, паказвае, што ўплыў унутранай міграцыі вырашальны. Калі крытэрыі унутранай міграцыі і крытэрыі узроставай групы разглядаюцца адначасова, то назіраецца ўплыў толькі ўнутранай міграцыі. Такім чынам, калі прыведзеная карэляцыйная табліца 3 адзначае сувязь паміж узростам і тыпамі моўцаў, то гэта эпіфеномен унутранай міграцыі.

Табліца 5.

Корпус	Тып моўцаў	Удзельная вага словаформаў (%) у 'гібрыдных' выказваннях				
		'беларускія'	'рускія'	'агульныя'	'гібрыдных'	Разам <i>n</i>
Сям'я	ГБ	32,4%	20,5%	42,5%	4,0%	10.979
	Г	25,7%	25,7%	44,2%	3,9%	56.873
	ГР	23,0%	29,8%	43,0%	3,6%	33.501
	Р	16,6%	35,2%	44,9%	3,1%	9.007
Інтэрв'ю	усе	19,4%	31,5%	45,6%	3,6%	84.703

Гібрыдных выказванні, г. зн. з унутрысказавым чаргаваннем паміж 'беларускімі' і 'рускімі' словаформамаі (а часам і 'гібрыднымі'), паказваюць перш за ўсё высокую ступень пастаянства адносна іх 'агульных' складовых частак: крыху больш за чатыры з дзесяці словаформаў – 'агульныя', і не толькі ва ўсіх чатырох тыпаў моўцаў, вылучаных у сямейным корпусе, а таксама і ў моўцаў корпуса інтэрв'ю (тут улічаны толькі выказванні рэспандэнтаў, без выказванняў інтэрв'юераў). Гэта тлумачыцца тым, што 'агульныя' элементы – як было паказана вышэй – у пераважнай большасці выпадкаў не чаргуюцца са спецыфічнымі, г. зн. 'беларускімі', 'рускімі', а таксама 'гібрыднымі'. Таксама доля 'гібрыдных' словаформаў – канстантная, хоць і нязначная. Тлумачэнне гэтаму варта пакінуць для іншага даследавання, якое было б сканцэнтравана на 'гібрыдных' словаформах і словаформах, што ўтрымліваюць два 'беларускія' ці два 'рускія' морфы*.

Звяртаюць на сябе ўвагу адваротна прапарцыянальныя суадносіны паміж колькасцю 'беларускіх' словаформаў, з аднаго боку, і 'рускіх', з другога боку, у чатырох тыпаў моўцаў: калі ў моўцаў, якія выкарыстоўваюць у сям'і БРЗМ ці беларускую мову (тып *ГБ*), доля 'беларускіх' словаформаў у 'гібрыдных' сказах (як ядро БРЗМ) яшчэ вышэйшая за долю 'рускіх' словаформаў, то ў моўцаў, якія ў сям'і карыстаюцца пераважна рускай мовай, дамінуюць рускія словаформы. І ў гэтым бачыцца ўзаемасувязь: чым слабейшая тэндэнцыя да беларускага дыскурсу і, адпаведна, чым мацнейшая да рускай мовы, тым менш 'беларускае' і больш 'рускае' само БРЗМ.

Паказчыкі 'гібрыдных' выказванняў рэспандэнтаў у корпусе інтэрв'ю выразна набліжаюцца да групы моўцаў *Р*, г. зн. тых, якія ў сямейных размовах аддаюць выразную перавагу рускай мове. Гэта звяртае на сябе ўвагу асабліва па той прычыне, што гэтыя рэспандэнты пры апісанні сваіх моўных паводзінаў адназначна назвалі БРЗМ сваёй "асноўнай мовай ужывання", г. зн. што іх можна было б аднесці хутчэй да тыпу моўцаў *Г*, а магчыма, і да тыпу *ГР*. У аснове гэтага знаходзіцца феномен, які быў ужо згаданы Г. Генчэлем [Hentschel G. 2008, 214f] у адносінах да асобных індывідуумаў. Моўцы, якія з дзяцінства чулі і выкарыстоўвалі БРЗМ, могуць у канкрэтнай моўнай сітуацыі "афармляць" БРЗМ "больш мякка" ці "больш жорстка". Гэта значыць, яны могуць зрабіць БРЗМ – не пераключыўшыся цалкам на рускую мову (або ў некаторых

выпадках на беларускую мову) – больш 'рускім' (у межах іх кампетэнцыі ў рускай мове) ці больш 'беларускім', што залежыць ад канкрэтнай моўнай сітуацыі (суразмоўцы, месца і тэмы гутаркі і пад.). Сітуацыя інтэрв'ю, натуральна, менш прыватная і, такім чынам, больш фармальна ў параўнанні з сямейнымі гутаркамі. І за ўсімі рэспандэнтамі ў корпусах інтэрв'ю назіраюцца больш-менш аб'ёмныя часткі дыскурсу на рускай мове, асабліва ў пачатку інтэрв'ю**.

Калі ж рэспандэнты на працягу хутчэй фармальнай размовы (і асабліва на пачатку яе) з інтэрв'юерам, якога яны бачылі другі раз у сваім жыцці, усё ж такі пераходзілі да менш фармальнага БРЗМ, то менавіта да "мяккага" яго варыянта, з меншай колькасцю 'беларускіх' і большай колькасцю 'рускіх' словаформаў. Пытанне пра ступень вар'іравання – гэта пытанне не толькі розных індывідуальных інвентароў (г. зн. кампетэнцыі ў рускай і / або беларускай мовах) ці ідыялектаў, як часам прынята лічыць (параўн., напр. [Мечковская Н. Б. 2002, с. 127], а таксама першую спасылку на с. 34 у гэтым тэксце), але ў значнай ступені і пытаннем "дазіроўкі": наколькі ў пэўных умовах неабходна або мэтазгодна паводзіць сябе ў моўным плане фармальна і выкарыстоўваць рускую мову, або, наадварот, наколькі можна ў сямейным кантэксце пераключыцца на БРЗМ?

У далейшых даследаваннях на аснове прапанаваных тут карпусоў будзе паказана, што згаданыя варыянтнасць і "дазіроўка" рускай і беларускай частак у адносінах да тыпаў моўцаў, моўнай сітуацыі, месца збору матэрыялу і да т. п., таксама ў якасці якасцяўным плане, г. зн. адносна структурных феноменаў на ўсіх структурных узроўнях, ніякім чынам не хаатычныя, а вельмі сістэмныя і ў значнай ступені канвенцыяналізаваныя, нават калі стахастычныя (верагоднасныя) заканамернасці ў БРЗМ (у параўнанні з абедзвюма "задзейнічанымі" літаратурнымі мовамі) пераважаюць над дэтэрмінісцкімі.

Аўтарызаваны пераклад з нямецкай мовы
М. Прыгодзіча і А. Прыгодзіч.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

* Тут жа варта адзначыць наступнае: вялікая колькасць 'гібрыдных' словаформаў у корпусе прадстаўлена толькі нямногімі структурнымі тыпамі. Гэта ў асноўным формы з рускімі каранямі, але з беларускімі флексіямі або постфіксамі [гл. Tesch S. i.Vb.].

** З метадычнага пункту погляду неправамерна падзяляць рэспандэнтаў з інтэрв'ю на тыпы моўцаў такім жа чынам, як і рэспандэнтаў з сямейных гутарак: інтэрв'ю ў значнай ступені не ўяўляюць сабой натуральнай моўнай сітуацыі; акрамя таго, разглядаліся толькі асобныя фрагменты інтэрв'ю, якія характарызуюцца выразна зменшаным дыскурсам і частымі 'гібрыднымі' выказваннямі.

ЯЗЭП ДРАЗДОВІЧ – ЛЕКСІКОГРАФ

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

“Падрыхтовачны матэрыял” з Піншчыны (лета 1926 г.) [3]* дае магчымасць убачыць, як Язэп Драздовіч працаваў над словам. Гэтыя матэрыялы ўяўляюць сабой табліцы, дзе зверху пазначаны населеныя пункты (м. *Сэрнікі, в. Парэчча, Озарычы, Дубнавічы, М. Марочна*), а злева – пералік слоў, якія трэба праверыць. Заўважым, што рэестравыя словы аб’яднаны ў асобныя тэматычна-гнездавыя групы, а тыя, у сваю чаргу, у больш буйныя тэматычныя групы (дзікія расліны, збожжавыя, жывёлы, птушкі, насякомыя, часткі цела, пабудовы і г. д.). Інакш кажучы, Я. Драздовіч рабіў спробу стварыць своеасаблівы ідэаграфічны даведнік. Матэрыял для праверкі па палескіх вёсках надзвычай багаты і ахоплівае ўсе сферы чалавечага жыцця (каля 1500 лексем). Калі форма слова не адрознівалася ад дзісенскай, то Я. Драздовіч ужываў знак “<”, калі слова чым-небудзь адрознівалася, то па кожнай вёсцы фіксавалася яго форма (*Ясень – Ясень, -ні – Ясень – Ясень – Ясень – Ёсынь*), калі слова не было пачута, то застаўся прабел.

Важна таксама згадаць, што да многіх картка са слоўнікавым матэрыялам Я. Драздовіч дадаваў малюнкi, якія дасылаліся, відаць, асобна, і ў поўным аб’ёме дагэтуль не адшуканы. Так, у агульным спісе этнаграфічных матэрыялаў даследчык указвае, што ў 1926 г. ён даслаў у Інбелкульт “калекцыю, каля двухсот дробных рыс. [ункаў] графікай, этнаграфічна-лінгвістычнага значэння, як ілюстрацыі слоўнікавых выданняў (*Галубічына*)” [9, арк. 4]. Разам з тым у запіснай кніжцы сярод чарнавых запісаў ёсць пазнака: “250 штук рысункаў – ілюстрацый для Беларускай Этнаграфічнай Энцыклёпедыі (*з Галубічыны, – краіна пушчы цапавізна*) Дзіс-на і Піншчына” [10, арк. 49]. Сярод падрыхтоўчых матэрыялаў знойдзены спіс лексем (245 адзінак) пад назвай “Рысункі” [2, арк. 13 – 15]. Гэта канкрэтныя назоўнікі, што абазначаюць жывёл, расліны, прылады працы і інш. Да таго на многіх картках з Дзісеншчыны і Піншчыны сустракаюцца паметы “гл. рыс.” замест тлумачэння значэння або разам з тлумачальнай часткай. Усё названае сведчыць, што колькасць малюнкаў значна перавышае 200 адзінак (некаторая частка малюнкаў знаходзіцца ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь).

Важны складнік лексікаграфічнай спадчыны Язэпа Драздовіча – падрыхтаваныя ім тэрміналагічныя слоўнікі або праекты да іх.

“Беларуска-расейская тэрміналогія па анатоміі і фізіялогіі цела чалавека” – гэта беларуска-рускі тэрміналагічны слоўнік, што ўключае каля 1278 тэрмінаў, з якіх 213 выкраслены складальнікам [4]. Згодна з лістамі Я. Драздовіча, названая “Тэрміналогія” – першы нескарочаны варыянт слоўніка, які ён падрыхтаваў ужо да 1921 г. [8, арк. 5]. Копію слоўніка лексікограф адаслаў у рэдакцыю часопіса “Вызваленне” праз П. Душэўскага ў канцы 1920 г. або на пачатку 1921 г. Слоўнік так і не быў надрукаваны, таму Я. Драздовіч да мая 1921 г. “*перапісаў яе [копію першага варыянта слоўніка] начыстую, як да друку, шмат чаго пераправіў і шмат чаго (не зусім пэўнага) выкінуў, і з 1000 тэрмінаў зрабіў усяго 730, з мэтай каб зрабіць яе зусім не патрабуючай у рэдакцыі спецыялістаў (анатомаў-медыкаў і г. д.) і моцнай быць выпушчанай у свет на адпаведнасць (з ручацелства за свой тавар) чэсці самога аўтара*” [8, арк. 5].

Слоўнік мае 10 раздзелаў: “*назвы павярхоўных форм чалавеччага цела, косьці, цягніцы, мазгі і нэрвы, кровазварот, живот, дыхі, скура, вока, вуха*” [4, арк. 1]. Кожны з гэтых раздзелаў у сваю чаргу падзяляецца на падраздзелы (напр., у першы ўваходзяць наступныя: “*часткі твару і галавізны*”, “*тулаво*”, “*рукі*”, “*ногі*” [4, арк. 2]). Ужо з пераліку раздзелаў зразумела, што ў складальніка не было ніякіх даведнікаў або іншых матэрыялаў, якія можна было б узяць за аснову, таму падбор лексем ненавуковы, заснаваны выключна на ўласным бачанні і разуменні. Так, у падраздзел “*часткі твару і галавізны*” ўваходзяць такія тэрміны, як: *тварык, тварніца (кости лица), лоб, лабяк (выпуклости лба), лабяціна (верхний край лба), лысіна, лабаносьсе (классический тип верхней части носа), насалобіца (носолобный валик), пераносьсе, узносьсе (боковые горбаки костной части нос), падносьсе, падносіца (желобок на верхней губе), наздра, наздравіны (отверстия ноздрей), наздрыца (наружные части ноздрей), насастасьць, гарбаносьсе, лапаносьсе* [4, арк. 3 – 4] і г. д.

Язэп Драздовіч як мастак называе часткі цела (калі ў народнай мове назвы няма, то прыдумвае), перакладае на рускую мову, часам стварае аказіяналізмы (*ложнороберная доля груди* [4, арк. 7]; *грудино-подъязычная мышца* [4, арк. 26]; *мышца, сморщивающая кожу лба* [4, арк. 26]; *растительные нервы* [4, л. 33]; *скуловая дуга* [4, арк. 13]; *сухожильная белая линия живота* [4, арк. 27], *заперательные мышцы* [4, арк. 28]).

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

Слоўнікавы матэрыял размешчаны па тэматычна-гнездавым прынцыпе, таму ў слоўнік трапляюць абсалютна ўсе аднакаранёвыя словы, устойлівыя выразы і іншыя лексемы, звязаныя тэматычна з галоўным словам: *зубы кутнікі, зубная шкліза (эмаль), карчавіца або чачотка (зубная коронка), дзясна, дзясніна (место сидения зуба), зубны мякаш (зубная мякоть), выкрывываньне зубоў, лўсканьне зубоў (трэсканьне зубов), лопайка (трещина), зубная смага (зубной налёт), зубное дуплё, зубная плёмба, штучныя зубы* [4, арк. 20]. Усе беларускія загаловачныя словы маюць націск. Дастаткова часта Я. Драздовіч падае некалькі варыянтаў загаловачнага слова (марфалагічных або лексічных): *лабаносьсе, лабаносіца* [4, арк. 7], *апаясная або падперазная надбрушная цягніца* [4, арк. 28], *нэрвы зроку, зракавы нэрв, “зраку́н” або “зрочнік”* [4, арк. 33].

Граматычныя паметы адсутнічаюць, толькі зрэдку пры назоўніку адз. л. падаецца форма мн. л. (*вўха, вўшы* [4, арк. 4], *лабьяк, лабякі* [4, арк. 3]), прычым форма мн. л. можа выступаць самастойным слоўнікавым артыкулам, але, як правіла, статус загаловнага слова маюць назоўнікі, якія абазначаюць парныя прадметы (*шчакá, шчóкі; вўсна, вўсны* [4, арк. 4]). Са стылістычных памет прысутнічае толькі ўказанне на зніжаную экспрэсіўную афарбоўку слова: *луна, лупы, лупастасьць* (ляячнае) [4, арк. 4].

Трэба адзначыць, што слоўнік “Беларуска-расейская тэрміналёгія па анатоміі і фізіялёгіі чала чалавека” Я. Драздовіч ацэньваў найбольш высока і імкнуўся выдаць, адчуваючы патрэбу ўсіх адукаваных людзей у разнастайных слоўніках у 1920-я гг.: “*мінчане нашы – галадуюць, а тэрміналёгію – будуюць, а я ані там, ані тут...*” [8, арк. 5]. Не дачакаўшыся адказу з выдавецтва “Вызваленне”, 4.01.1922 г. Язэп Драздовіч піша ў Віленскае выдавецкае таварыства: “...1) *баюся, каб часам хтось не сплагіатыраваў гэту маю працу з вандруючых копіі і ня выдаў ад сябе – раней ад мяне; 2) сьпяшуся даць патрэбны тэрміналягічны матэр’ял для нашых заграничных педагогаў, каторыя моцна адчуваюць у ім патрэбу*” [7, арк. 1]. Накіраваны туды ж ліст ад 10.07.1922 г. сведчыць, што слоўнік да той пары так і не быў надрукаваны: “*прашу як найхутчэй паклапаціцца аб надрукаваньні маеі кніжачкі, слоўніка “Анатоміі і фізіялёгіі”*” [8, арк. 7].

Акрамя слоўніка па анатоміі і фізіялёгіі чалавека захавалася шмат падрыхтоўчых матэрыялаў Я. Драздовіча да слоўнікаў па іншых галінах навукі. Так, “Падрыхтоўачны матэр’ял для беларускага слоўніка па Геаграфіі і геалогіі” (1921) [2, арк. 1 – 4] змяшчае каля 575 слоў, якія пададзены ў алфавітна-гнездавым парадку: напр., *раса, расіца, роснасьць, расьліна* [2, арк. 3]. Пасля некаго-

рых слоў у дужках стаіць лічба, якая сведчыць пра колькасць значэнняў мнагазначнага слова: *каменка (2), кладка (3), лёт (3)*. Націск у словах адсутнічае. Па часцінамоўнай прыналежнасці амаль усе прыведзеныя словы – назоўнікі; рэдка ўключаюцца прыметнікі ў форме адз. л. н. р. (*азёрнае, астраўное, бузянае, летняе, ляснае*). Па сваім нападзенні гэты матэрыял Я. Драздовіча даволі бедны, бо ахоплівае малую колькасць тэматычных груп, адлюстроўвае пераважна шырока распаўсюджаныя паняцці (*аблог, азяро, балота, вір, гай, дзёран, дрыгва, жарствяк* і інш.), утрымлівае відавочныя наватворы складальніка (*адгор’е, мелкасьць, топкасьць, кромкасьць* і інш.).

Дапаўняюць матэрыялы гэтага слоўніка запісы, змешчаныя сярод разнастайных чарнавых матэрыялаў Я. Драздовіча [12]: назвы камянёў (*сівец, сіпец, сыпун, нанос*), паверхні зямлі, пяскоў, гліны, балот, гор, формы гор і іншае (больш за 510 адзінак).

«Матэр’ял да бел. слоўніка “Батаніка і аграрномія”» [2, арк. 5 – 8] складаецца з некалькіх розных частак. Самая значная з іх прысвечана сельскагаспадарчым раслінам і караняплодам: яна ўключае 14 груп найменняў (*жыта, ячмень, пшаніца, авёс, боб, гарох, віка, бульба, буррак, грыжына, рэпа, рэдзька, радыса, морква*). Гэтая частка пабудавана па тэматычна-гнездавым прынцыпе і аформлена як тлумачальны слоўнік. Тэматыка і склад кожнай групы задаюцца загаловачным словам, якое выносіцца асобна. Напрыклад, да групы “жыта” Я. Драздовіч адносіць лексемы *жыта, жытцо, жытнік, жытніца, жыціна, жыціна, жыцініна, жыцішча, паджыцьце, іржышча* або *жніўё, жыціца, гірса, ярыца, рунь* або *рунія*, а ў групе “бульба” дадаткова пералічвае і гатункі бульбы (*малінаўка, пасьпешка, сучка, парная* і інш.). Кожнаму слову даецца тлумачэнне; калі слова мнагазначнае, змяшчаюцца ўсе значэнні: “*жытніца – 1) жытная мука, 2) жытная саломá*”; прыводзяцца і прыказкі, прымаўкі, устойлівыя выразы з гэтым словам: *Гірсіца хлеба помач ні да, Як няўродзіць жытцо – слабае жыцьцё* і інш.

Другая частка слоўніка ўяўляе сабой спісы слоў у алфавітным парадку без усялякіх памет. Тэматыку першага з іх, што складаецца з 90 лексем, можна акрэсліць як назвы раслін (культурных і дзікіх) і грыбоў: *абабак, агрэст, агурок, альха, асот, асіна, баган* і г. д. Другі спіс (80 лексем), у якім часта парушаецца алфавітны парадок, адлюстроўвае марфалогію раслін (назвы састаўных частак): *завязь, пыльнік, быльлё, зярно, семя, ліст, прут, пянёк, бяроста* і інш. Трэці спіс названы Я. Драздовічам “*Рамулёвастые*” і ўключае 8 назваў відаў раслін: *махрыстые, мядунчатые, дзядульковы* і інш. Чацвёрты спіс, ві-

давочна, не завершаны, бо абрываецца на літары Б, адлюстроўвае разнастайныя паняцці па аграноміі (80 лексем у алфавітным парадку): *абрэз, абсада, абсеў, абхон, абгон, аблом, адмор, адорваль* і інш.

Адметная частка ў моўным набытку Я. Драздовіча – матэрыялы-нарыхтоўкі, якія не маюць агульнай назвы [2, 10]. Лексемы аб’яднаны ў такія тэматычныя групы, як “Хатнія рэчы (нутро хаты). Абстаноўка” (56 лексем); “Збруя” (33): збруя, сродкі для перавозкі (*карафашка, лінейка, вазок, сані, санкі, развалкі, лыжы*); сельскагаспадарчыя прылады (*саха, барана, каса, рыдлёўка, жнейка*); “Посуд” (76); “Будоўля” (122) [2, арк. 9 – 10]; “рэчы даўбленыя” (14 лексем), “рэчы гнутыя” (4), “рэчы плячэныя” (8), “рэчы сталярнага характару” (22), “сталярскія прылады” (15), “плотніцкія” (5), “рэчы ляплёныя” (16), “рэчы кутыя” (41), “упражня збруя” (37), “сельскагаспадарчыя прылады” (40), “адзежа” (23), “абуцьцё” (13), “рэчы бандарскія” (19) [10, арк. 44 – 48]. Словы ў групах размешчаны ў адвольным парадку, не суправаджаюцца ніякімі паметамі. Матэрыял дастаткова багаты, але не структураваны.

Магчыма, Я. Драздовіч рабіў спробу стварэння слоўніка тэрмінаў па заалогіі [2, арк. 11 – 12, 19], але, як і ў іншых выпадках, не прытрымліваўся традыцыйнай схемы тэрміналагічнага слоўніка. Так, матэрыялы пабудаваны па тэматычным прынцыпе (5 груп: *каровы, вол, качкі і вуткі, кот, сабака*) і змяшчаюць звесткі з усіх галін па дадзенай тэме. Напрыклад, калі разгледзець матэрыялы ў групе “каровы”, то маем: разнастайныя назвы кароў (у залежнасці ад узросту, часу нараджэння, ласкальных назвы: *каравяжка, ялаўка, нецелка, паціёлчак, быська, бысанёнак*), масці кароў (*бурая, рыжая, рабая*), прыкметы (*рагатая, лабатая, тошчая, ломаны рог, тошчае вымя, перадойка, поснамалочніца*), мянушкі (*бурэня, рыжуха, сівушка, рыжавушка*), назвы хвароб кароў (*кываўка, вугрыстасьць, “капытніца”, “язык”*), гукаперайманні (*му!, рык!, бом-бом-бом!*), выклічнікі для падзывання, “гону” кароў (*Фухутка, тусютка! Цялу-цялух-цялух! Аксыля, ксыля! Ксылдамоў!*), прымаўкі і ўстойлівыя спалучэнні, у якіх фігуруюць словы, тэматычна звязаныя са словам *карова* (*Таўсты як карова; Здароў як бык; Ні мычыць, ні целіцца; божы бычок*), песні (“...У багатай валы ды каровы”).

Не поўнаасцю захаваўся “Матэрыял да беларускага слоўніка па псыхалёгіі” [2, арк. 16 – 18], другая назва якога – “Характэрызацыя дарэчнасці і адрэчнасці людзей” (374 лексем). Слоўнік выразна падзяляецца на дзве часткі: прыметнікі (і рэдка – назоўнікі), што называюць станоўчыя і адмоўныя якасці характару чалавека. Словы размешчаны ў алфавітным парадку. Трэба ад-

значыць, што прыведзеныя назоўнікі часцей за ўсё маюць зніжаную стылістычную афарбоўку: *лымза, нудзілла, пыжык, пракуда, сьцігун, брахло, брахун* і г. д. Верагодна, што гэты матэрыял павінен быў стаць асновай для беларуска-рускага даведніка. Так дазваляюць меркаваць дадатковыя звесткі, якія суправаджаюць лексему: пасля большай часткі беларускіх слоў у дужках пазначаны іх пераклад на рускую мову.

Вельмі цікавы і ўнікальны спіс беларускіх выклічнікаў (240 адзінак) [2, арк. 20]. Выклічнікі пададзены ў алфавітным парадку. Адметнасць гэтай лексіка-граматычнай падборкі ў параўнанні з іншымі матэрыяламі ў тым, што акцэнт зроблены на гукі нежывой прыроды, бо большая частка выклічнікаў, звязаных са свойскай жывёлай, птушкамі, не пададзена (*бім-бім, бом-бом, боўць, бох-бох, боць, бразь, брох, бубн, буг, бук, буль-буль, бум* і інш.).

З наяўных архіўных матэрыялаў [2, арк. 20 – 28] можна зрабіць вывад, што Язэп Драздовіч рыхтаваў таксама поўны слоўнік беларускай мовы. Сведчанне таму – спіс слоў (больш за 2130 адзінак) на літару А. Безумоўна, перад намі чарнавы накід: матэрыялы суправаджае велізарная колькасць закрэсліванняў і выпраўленняў. Ва ўсіх словах пастаўлены націск. Па часцінамоўнай прыналежнасці – гэта назоўнікі, дзеясловы; словазлучэнні тэрміналагічнага характару і прыметнікі сустракаюцца надзвычай рэдка. Відавочна, што, дзе магчыма, Я. Драздовіч імкнуўся з прыметніка і дзеяслова зрабіць назоўнік (суфіксы *-нн-, -анн-, -аванн-, -ств-* і іншыя, што служаць для ўтварэння абстрактных назоўнікаў, характэрных для навуковага стылю): у слоўніку ёсць назоўнікі *абалваніваньне, абанёртасьць*, аднак дзеясловаў *абалваніваць* і *абанерціся* няма; назоўнікі *абаяўнасць, абгарэласць*, але прыметнік *абаяўны* і дзееспрыметнік *абгарэлы* адсутнічаюць. Цікава, што многія штучна ўтвораныя назоўнікі Я. Драздовіч сам закрэсліваў, бачачы, магчыма, іх нежыццязольнасць: *абамленьне, абгатоўваньне, абжырства, аблавушыша, аблусчанасць* і многае іншае.

“Прыказкі і прымаўкі” [6], сабраныя на Дзісеншчыне і змешчаныя ў асобным сшытку, таксама ўяўляюць вялікую каштоўнасць. Тут Я. Драздовіч зафіксаваў больш за 800 прыказак і прымавак (многія з іх паўтараюцца ў чарнавых запісах [5]). Прыказкі не сістэматызаваны, пададзены не ў алфавітным парадку. У чарнавіках – “Чорнай кніжцы” – прыказкі ўпарадкаваны: а) па тэматыцы (“*Да Бога*”, “*Да жыцьця*”, “*Да сьмерці*”, “*Да багацьця*” і г. д.); б) па наяўнасці ў складзе прыказкі пэўнага злучніка (*абы, ды, як і так, ці, то* і інш.). Адметны і вельмі цікавы раздзел “Наследаваньне голасу жывёл”: пасля назвы жы-

вёлы ці птушкі (усяго 45) падаецца характэрны для яе гук (выклічнік), а таксама дзеяслоў, што абазначае гэтыя гукі (*Шпак: фюфікаёць, “фю-фю-фі”, сьвішчыць*).

Яшчэ каля 840 прыказак Я. Драздовіч зафіксаваў у іншым сшытку [13, арк. 55 – 96] і каля 50 прыказак у запіснай кніжцы [14].

Такім чынам відавочна, што лексікаграфічная спадчына Я. Драздовіча надзвычай багатая і разнастайная, але разам з тым амаль не даследаваная.

Падрыхтоўчыя матэрыялы, хоць і не заўсёды дасканалыя, па-першае, сведчаць пра аб’ём працы, якую выканаў даследчык (слоўнікі па анатоміі, геалогіі, географіі, батаніцы, аграноміі, заалогіі, сельскай гаспадарцы; пачатак працы над поўным слоўнікам беларускай мовы), па-другое, што надзвычай важна, ён ведаў пра цэнтральнае кола праблем слоўнікавых камісій Інбелкульту (як мага хутчэй стварыць перакладныя тэрміналагічныя слоўнікі для ўсіх галін навукі і акадэмічныя слоўнікі) і пра тую задачу, што ставіліся перад краязнаўцамі і мясцовай інтэлігенцыяй. Карткі ж, дасланыя ў Віленскае выдавецкае таварыства, а таксама ў рэдакцыю Беларускага этнаграфічнага слоўніка і Беларускай этнаграфічнай энцыклапедыі, сведчаць пра яго высокі прафесіяналізм: задоўга (за 15 гадоў!) да выдання “Віцебскага краёвага слоўніка” М. Каспяровіча (1927) і “Краёвага слоўніка Чэрвеншчыны” М. Шатэрніка (1929), якія меліся быць узорам для далейшай працы краязнаўцаў, Я. Драздовіч свае слоўнікавыя матэрыялы афармляў не згодна з тагачасным правапісам, а з захаваннем мяс-

цовых фанетычных асаблівасцей, беларускія словы тлумачыў спачатку праз рускую мову, а пасля па-беларуску, тэрмінам з заалогіі і батанікі даваў лацінскія адпаведнікі, у большасці выпадкаў прыводзіў прыклад ужывання загаловачнага слова, дадаваў да кожнага слова адметны лінгвістычны пашпарт. Адзіным недахопам можна назваць адсутнасць граматычных, а таксама часткова стылістычных памет, што тлумачыцца рознымі прычынамі, найперш недастатковай лінгвістычнай адукацыяй складальніка. У выпадку са слоўнікам выклічнікаў Я. Драздовіча можна назваць наватарам.

Склалася так, што некаторыя матэрыялы Я. Драздовіча не былі дапрацаваны да канца, а іншыя, прафесійна зробленыя, – не былі свечасова выкарыстаны. Між тым яны маглі б стаць добрым падмуркам для далейшай працы слоўнікавых камісій. Язэп Драздовіч не толькі апырэдзіў сучаснікаў – краязнаўцаў-лексікографіў – уласнай практыкай складання шматлікіх тэрміналагічных і іншых слоўнікаў, але і заклаў падмурак “Слоўніка жывой беларускай мовы” і прадэманстраваў магчымы ўзор яго рэалізацыі.

Відавочна, што рукапісныя матэрыялы Язэпа Драздовіча – арыгінальныя лексікаграфічныя працы, якія павінны быць тэарэтычна даследаваны з боку структуры, зместу, характару падачы матэрыялаў.

Ірына ГАЛУЗА,

аспірант Цэнтра даследаванняў

беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 15.10.2013 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год

МАЙ

1 мая – 100 гадоў з дня нараджэння Алены Ленсу (1914 – 2005), літаратуразнаўцы, крытыка

80 гадоў з дня нараджэння Якава Касалапава (1934 – 1982), кампазітара

80 гадоў з дня нараджэння Міколы Корзуна (1934 – 1995), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Наталлі Гайдзі, спявачкі, народнай артысткі Беларусі

2 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Аляксея Гардзіцкага (1934 – 1999), крытыка

75 гадоў з дня нараджэння Аляксея Пятрухны (1939 – 1984), жывапісца, графіка

75 гадоў з дня нараджэння Віктара Смачнева (1939 – 1996), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Кастуся Жука, паэта

3 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Нячаева (1939 – 2010), кінарэжысёра, сцэнарыста, народнага артыста Расіі

4 мая – 215 гадоў з дня нараджэння Фларыяна Бохвіца (1799 – 1856), філосафа-мараліста, пісьменніка

195 гадоў з дня нараджэння Фларыяна Міладоўскага (1819 – 1889), кампазітара, піяніста, педагога

95 гадоў з дня нараджэння Пятра Шасцерыкова (1919 – 1994), руска- і беларускамоўнага празаіка, перакладчыка, публіцыста

195 гадоў з дня нараджэння Станіслава Манюшкі (1819 – 1872), польскага і беларускага кампазітара, дырыжора, педагога

80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Казакевіча, жывапісца

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Дзянісва (1944 – 2012), акцёра, заслужанага артыста Беларусі. З 1991 г. жыве ў ЗША

70 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Сарокі, жывапісца

5 мая – 60 гадоў з дня нараджэння Яўгена Шунейкі, мастацтвазнаўцы, мастака

6 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Паўлюка Труса (1904 – 1929), паэта

Заканчэнне на с. 84.

ДЭРЫВАЦЫЙНАЯ КАТЭГОРЫЯ ФАЗАВАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У артыкуле разглядаюцца розныя выпадкі сінтэтычнага і аналітычнага праяўлення дэрывацыйнай катэгорыі фазавасці ў беларускай мове. Дэяслоўная катэгорыя фазавасці аналізуецца ў цеснай узаемасувязі з катэгорыяй стану і спосабамі дзеяння, што мае практычнае значэнне пры навучанні беларускай мове.

Ключавыя словы: *дэрывацыя, катэгорыя фазавасці, фазавыя дзеясловы, устойлівыя дзеяслоўна-іменныя спалучэнні; пачатак, сярэдзіна і канец дзеяння.*

In article concrete examples of synthetic and analytical ways of expression of a category of phase are resulted in Belarusian language. Communication of a verbal category of phase with a category of a kind and with verbal ways of action that has practical value at training to Belarusian language.

Пад фазавасцю (або фазіснасцю) звычайна разумеюць значэнне пачатку, працягу і канца якога-небудзь працэсу або дзеяння. Дзеянне, што адбываецца ў фазах пачатку, працягу і завяршэння, ёсць у кожнай мове. Так, вывучэнню катэгорыі фазавасці ў рускай мове прысвечаны даследаванні В. Сакалова, Я. Цігарэнкі, Т. Ларынай, В. Дзерыбаса і іншых [2, 3]. В. Рагімава, напрыклад, у сваіх працах супастаўляе фазавыя дзеясловы ў лезгінскай і нямецкай мовах.

Калі фазавасць – катэгорыя ўніверсальная, то яна павінна прасочвацца ва ўсіх мовах. Галіна нашых інтарэсаў – беларуская мова. У беларускім мовазнаўстве праблемам словаўтварэння заўсёды аддавалася вялікая ўвага, аднак фазавасць як цэласная, фармальна арганізаваная катэгорыя не была прадметам асобнага, самастойнага даследавання. Хоць відавочныя наяўнасць словаўтваральнага інвентару беларускіх дзеясловаў, прадстаўленага цэлай групай дзеяслоўных прыставак, беларускіх фразеалагічных адзінак, у склад якіх уваходзяць дзеясловы, і сам універсальны характар такіх значэнняў, як ‘пачатак дзеяння’, ‘працяг дзеяння’ і ‘канец дзеяння’.

На словаўтваральным узроўні фазавая семантыка перш за ўсё заключана ў так званых фазавых дзеясловах (ФД), якія перадаюць усе адценні сэнсавай катэгарызацыі дзеяння і робяць гэта больш дакладна, чым пары дзеясловаў па трыванні. Дзеясловы беларускай мовы могуць дыферэнцаваць самыя розныя аспекты дзеяслоўнай семантыкі, што знаходзіць адлюстраванне ў іх аднясенні да таго ці іншага разраду: дзеясловы дзеяння і дзейнасці, дзеясловы быцця, стану, дзеясловы адносін і інш. Класіфікацыя падобных лексіка-семантычных груп падрабязна і грунтоўна даследавана яшчэ савецкімі лінгвістамі (Л. Шчэрба, В. Вінаградаў, А. Земская і інш.). Вытворныя дзеясловы ў складзе кожнай з гэтых груп сістэмай мовы так ці інакш “запраграмаваны” на выяўленне значэнняў пачатку названага дзеяння, яго працягу або завяршэння (*за-звінець – звінець – ад-звінець*).

Вядома, што тыя ці іншыя прэфіксы беларускай мовы ў спалучэнні з канкрэтнымі дзеясловамі пэўных лексіка-семантычных груп здольныя выказваць канкрэтныя фазавыя значэнні. Напрыклад, у беларускай мове вельмі шырокая прэфіксальная перыферыя групы дзеясловаў фізічнага дзеяння (*аб-церці, за-туманіць, вы-сечы* і г. д.). У спалучэнні з дзеясловамі названай лексіка-семантычнай групы прэфіксы *аб-, вы-, у-, с-, да-* перадаюць значэнне ‘давядзення дзеяння да мяжы’: *у-качаць, да-габляваць*. Прывядзем прыклады функцыянавання пералічаных словаўтваральных вытворных: *У 1829 г. арабскі правадыр Абдэль-Геліль атачыў горад Сокку. Для таго каб голадам прымусіць жыхароў здацца, ён загадаў **высечы** ўсе навакольныя фінікавыя пальмы* (prilesie.by). *Мне патрэбен яшчэ год, а мо і болей, каб **дагабляваць** тэкст* (www.svaboda.org).

‘Пачынальнасць’ у той самай групе дзеясловаў фізічнага дзеяння выказана пры дапамозе прэфіксаў *за-* ці *раз-*: *за-гуляць, за-вярцецца, раз-бушавацца: Работы няма, толькі зладзейства. А **загуляць** хочацца. І невядома, ці такую разбазараную моладзь утрымаюць* (niva.iig.pl); *...калі падзеі цягнуцца адна за адной, віруюць, імкліва змяняюцца, а ядро, вакол якога пэўным з гэтых аскепкаў час бы ўжо **завярцецца**, не з’яўляецца?* (ales-sushceuski.livejour); *Толькі а чацвертай яна дазволіла сабе **разбушавацца*** (nastauka.livejournal.com).

Прыклады вытворных групы дзеясловаў маўленчай дзейнасці і іх прэфіксальных эквівалентаў: *за-балабоніць: З выгляду замухрышка, але добры авантурыст і шчасліўчык, які ўмеў добра **забалабоніць**...* (kamunikat.org); *за-балбатаць: Цётка, безумоўна, таксама пачула небяспеку і адразу ж **забалбатала**...* (files.belpotter.be); *за-журчаць: Арганізатары запэўнілі, што ўсе створаныя кампазіцыі знікнуць з тэрыторыі сада толькі тады, калі **зажурчаць** першыя вясновыя ручаі...* (tvr.by); *за-званіць, за-лямантаваць, раз-бубніцца: Янка паўшчыуваў: – Вы не вельмі.*

Разбубніліся, што чмялі... (globallib.ru) і г. д. Пералічаныя дзеяслоўныя вытворныя ўтрымліваюць значэнне пачатку дзеяння, што перадаецца пераважна прэфіксам *за-*, які вельмі прадуктыўны пры перадачы пачынальнага значэння і ў спалучэнні з дзеясловамі “станаўлення прыкметы”: *Перажытае адбілася і на яе абліччы, абрысы твару завастрыліся, пад вачыма праляглі цёмныя кругі* (lyban2009.narod.ru); *Прычыгуначных пераездах і скрыжаваннях дарог зажаўцелі зрубленыя са свежага акоранага дрэва бункеры – невялікія дамкі...* (dyatlovo.info).

У гэтай жа лексіка-семантычнай групе дзеясловаў маўленчай дзейнасці можна прасачыць значэнне завяршэння дзеяння, давядзення дзеяння да мяжы:

да-гаварыцца: Я не Уладзімір Сямёнавіч, а Валодзя, мы ж, здаецца, у Полацку пра гэта дагаварыліся (bukhov.by);

за-моўкнуць: Твой голас не замоўк і не замоўкне. Пакуль мы тут, не пацішэ ён... (grahouski.org);

з-лаяць: Адзін аднаго звінавацілі, злаялі. На форуме. І задаволеныя вынікам зніклі (forums.tut.by).

Прэфіксальныя вытворныя ад дзеясловаў руху могуць мець значэнне пачатку дзеяння:

за-бегаць: Смаргонцы ў 1/16 кубка Беларусі па футболе стварылі мінчанам праблемы. Першы тайм гаспадары выйгралі 1:0, чым прымусілі гасцей хутчэй забегачь на полі (rh.by);

за-вярцецца: Умяшаецца нехта, улезе – і ўсё закруцілася, завярцелася і зусім у іншы, адваротны, бок пайшло... (docs.gsu.by);

па-ехаць: Шасціра беларускіх хакеістаў разам з трэнерам паедуць у Кітай. Пашыраецца супрацоўніцтва федэрацый хакея Кітая і Беларусі (netblya.ru);

па-ляцець: Я баран, бок абадран, чатыры нагі, два рагі, – як дам рагамі, дык ты паляціш уверх нагамі! (TheLib.ru);

па-несціся: Панясуцца, як звон, песні вольныя, родныя, / Апяваючы долю, нядолю народа, тваю (yankakupala.ru);

Завяршальнае значэнне ў такіх дзеяслоўных формах, як:

пры-бегчы: Першай прыбегла лісіца й выбрала сабе самы прыгожы пушысты хвост. Потым – куніца, вавёрка (knihi.com);

пры-быць: У Беларусь прыбылі расійскія спецыялісты для атэстацыі перапрацоўчых прадпрыемстваў (archive.government.by);

да-гуляцца: Ты браце, дагуляешся да таго, што мы цябе выключым зусім з нашай брыгады (belmova-lit.narod.ru).

Адзначым, што фазавыя значэнні перадаюцца не толькі прэфіксамі, але і суфіксамі, вельмі

частотнымі ва ўтварэнні фазавых дзеясловаў. Асабліва гэта характэрна для дзеясловаў, у складзе якіх ёсць прэфіксы *вы-* або *за-*: *вы-чэртваць – вы-чарпаць, вы-ратаваць – вы-ратаваць, вы-мешаваць – вы-мешаць, за-бяспечваць – за-бяспечыць* і інш. Напрыклад:

ВЫЧАРПАЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

1. Чэрпаючы, выдаліць, выбраць усё, да канца. *Вычарпаць ваду з вядра.* 2. пераноснае значэнне: Зрасходаваць поўнасцю, давесці да канца. *Вычарпаць усе запасы. Вычарпаць праграму.* 3. пераноснае значэнне: Уладзіўшы, вырашыўшы, пакласці канец чаму-н. (*кніжнае*). *Інцыдэнт вычарпаны.* || незакончанае трыванне: *вычэрпваць* (rv-blr.com/slounik).

ВЫРАТАВАЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

1. Пазбавіць ад чаго-н. (страшнага, небяспечнага і пад.). *Выратаваць тапельца.* Захаваць у цэласці, зберагчы. *Выратаваць рукапіс ад знішчэння.* || незакончанае трыванне: *выратаваць.* || назоўнік: *выратаванне* (rv-blr.com/slounik).

ВЫМЕСІЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

Месячы, размінаючы, канчаткова прыгатаваць. *Вымесіць цеста, гліну.* || незакончанае трыванне: *вымешваць* (rv-blr.com/slounik).

ЗАГАРАДЗІЦЬ

(дзеяслоў | закончанае трыванне)

Зрабіць агароджу, плот, абнесці якой-н. перашкодай. *Загарадзіць плот. Загарадзіць уваход. Загарадзіць сабой каго-н.* || незакончанае трыванне: *загароджваць.* || зваротны стан: *загарадзіцца.* || незакончанае трыванне: *загароджвацца* (rv-blr.com/slounik).

Фазавасць – катэгорыя, якая функцыянуе не толькі на ўзроўні словаўтварэння. Да сродкаў перадачы гэтай катэгорыі адносяцца і дэрывацыйныя спалучэнні. Паколькі ў мове (не толькі беларускай) існуюць несуднасныя дзеясловы незакончанага трывання са значэннем бязмежнасці (што перашкаджае афіксальнаму ўтварэнню відавой пары), неабходны спосаб, які дазваляе перадаць фазавыя значэнні такіх дзеясловаў. Вось тут і патрэбны дэрывацыйныя спалучэнні, якія ўключаюць уласна фазавы дзеяслоў (*пачаць, працягваць, перастаць, закончыць, скончыць*) і дзеяслоў, які абазначае бязмежнасць (або дзеяслоўную звязку): *быць, знаходзіцца, з’яўляцца, складацца, лічыцца, значыць, азначаць, ставіцца, каштаваць* і інш. Прыклады аналітычных спалучэнняў з рознымі фазавымі значэннямі: *З распаўсюджаннем хрысціянства законным пачаў лічыцца царкоўны шлюб, заключаны паводле норм кананічнага права* (be.wikipedia.org); *Так здарылася,*

што я **стаў** актыўна **захапляцца** спадарожнікавым тэлебачаннем... (juras-projects.org); Мінск сёмы раз **стаў пляцоўкай** для фундаментальнага дыялогу лепшых спецыялістаў у сферы сродкаў масавай інфармацыі і аналітыкі (tvr.by); Падчас яго кіравання Бутан **працягваў знаходзіцца** практычна ў поўнай ізаляцыі ад знешняга свету, абмяжоўваючыся вельмі беднымі адносінамі з Брытаніяй... (be.wikipedia.org); Я лічу, што пакуль людзі не задумаюцца надсэнсам свайго жыцця, **не перастаюць змагацца** адзін з адным, вялікі страшны злодзей будзе з'яўляцца зноў і зноў (otvet.mail.ru); Пачынаючы з XVI стагоддзя тытул эрцгерцага **перастаў азначаць** выключна манарха Аўстрыі, а **стаў** выкарыстоўвацца ўсімі членамі дынастыі Габсбургаў (be.wikipedia.org); Засталося толькі **скончыць дэкараваць** двор (by.gam9.com).

Шырока распаўсюджаны дэрывацыйныя спалучэнні “скончыць + што”, якія паказваюць на завяршэнне пазначанага дзеяння: *Здаецца, што табе нічога не патрэбна рабіць: як толькі **скончыш журфак**, табе у руку дадуць мікрафон, а у вуха ўсунуць навушнік і – усё...* (reporterra.org); *Вучні са Смаргоні **скончылі** дыстанцыйныя курсы Шведскага ўніверсітэта...* (nastaunik.info); *У Мінску **скончылі рэканструкцыю** Цэнтра сацыяльнага абслугоўвання сям'і і дзяцей* (21.by).

У перадачы фазавых значэнняў актыўна ўдзельнічаюць устойлівыя дзеяслоўна-іменныя спалучэнні, шматлікія прыклады якіх можна знайсці ў фразеалагічным слоўніку І. Лепешава [1]. Асаблівасць такіх спалучэнняў у тым, што дзеяслоў, які ўваходзіць у іх склад, пазначае фазу праходжання дзеяння, а сама фаза названа іменнай часткай гэтых спалучэнняў. Прыкладзям некаторыя прыклады словазлучэнняў, якія перадаюць пачынальную фазу дзеяння ці падзеі: *Канкурсантам аж двойчы прыйшлося **брацца за пярэ:** акрамя гэтага выпрабавання, у іх было хатняе заданне – сачыненне-эсэ на тэму “Мой мир – без войны!”* (brsu.by). *Думаю так: сам **заварыў гэтую кашу**, самому трэба тэрмінова ратаваць хлопца. Бяру паперу і падрабязна пішу...* (zvyazda.minsk.by). *Апостал **падводзіць рысу** свайго жыцця і піша, што ён выканаў свой абавязак, як атлет на спаборніцтвах...* (be.wikipedia.org).

Фаза сярэдзіны дзеяння праяўляецца ў наступных устойлівых словазлучэннях: *Яна **сядзіць** сабе пры каміне і **вядзе** салодкую **курну**, намывае гасьцей...* (arche.bymedia.net); *– А пакуль прыедзе, будзем **вісець на тэлефоне**, – гаварыў далей тата. – То ты патэлефануеш, то я... То ты падскочыш дадому, то я...* (knihi.com).

Трэцяя група ўстойлівых дзеяслоўна-іменных словазлучэнняў уключае спалучэнні са

значэннем фінітыўнасці дзеяння: *Гэта была немагчымая, вар'яцкая ідэя, якую адразу трэба было **выкінуць з галавы**; але пакой будзіў у ім нейкую настальгію...* (orwell.ru); *Кожнага чалавека, які сустраўся з табою на дарозе і ідзе ў той самы бок, што і ты, – трэба вельмі-вельмі берагчы і не **губляць з вачэй**...* (uladzimir-karatkevich.com).

Група такіх устойлівых дзеяслоўна-іменных спалучэнняў з фазавым значэннем завяршэння дзеяння досыць шматлікая: ***забываць дарогу*** (перастаць быць дзе-н., наведваць каго-н.): *Сініцы ды сарокі... / Я не пакінуў родны плёс, / Не **забываў** суды **дарогі!*** / Любоў да роднага пранёс / Я праз жыцця парогі (rv-blr.com); ***наварочвацца спінай*** (пераставаць звяртаць увагу на каго-, што-н.): *У сваю чаргу французскі прэзідэнт Франсуа Аланд кажа, што “грамадзяне **наварочваюцца спінай** да Еўропы і да будавання еўрапейскага праекта”* (members.webinar.tw); ***падводзіць рысу*** (спыняць, заканчваць што-н.): *Купалле **падводзіла рысу** доўгім дням (сонца наварочвала на лета, а лета – на сныкату) і аб'ядноўвала ў сабе ўсе культуры, абрады і звычай, якія сустракаліся раней* (galinaartemenko.livejournal.com); ***праглынуць язык*** (перастаць гаварыць, змоўкнуць): *Твар ягоны здаваўся бяспасным, замкнёным, але, як агонь пад попелам, бушавалі ў ягонай душы словы, гарачыя, разумныя, ды ён маўчаў – раб павінен **праглынуць язык**...* (lib.rus.ec) і г. д.

У беларускай мове катэгорыя фазавасці цесна звязана з лексіка-семантычнымі групамі дзеясловаў, з закончаным і незакончаным трываннем і прадстаўлена разнастайнымі сродкамі як сінтэтычнага, так і аналітычнага характару. Гэтыя сродкі характарызуюцца пэўнымі асаблівасцямі ўтварэння, ужывання ў мове, што, безумоўна, заслугоўвае далейшага комплекснага даследавання.

Спіс літаратуры

1. **Лепешаў, І. Я.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 1993.
2. **Соколов, О. М.** Фазовость как лексико-грамматическая категория русского глагола / О. М. Соколов // Русское языкознание. – Вып. 10. – Киев, 1985. – С. 51 – 58.
3. **Титаренко, Е. Я.** Об универсальной категории фазовости и фазовой парадигматике глаголов / Е. Я. Титаренко // Типология вида / аспекта : проблемы, поиски, решения : Тезисы II Международ. науч. конф. (22 – 26 сент. 2009 г., Симферополь – Гаспра). – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2009. – С. 89 – 92.

Юлія ШАРЭЦ,
аспірант Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Янкі Купалы.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23.10.2013 г.

СЕМАНТЫЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ЛЕКСЕМ-САМАТЫЗМАЎ У БЕЛАРУСКІХ І АНГЛІЙСКІХ ПРАСТОРАВЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАХ

Артыкул прысвечаны параўнальна-супастаўляльнаму аналізу саматызмаў у структуры беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагізмаў з выяўленнем агульных і нацыянальна-спецыфічных асаблівасцей іх ужывання.

Ключавыя словы: *саматызм, фразеалагічная адзінка, нацыянальная спецыфіка.*

The article is devoted to the comparative analysis of somatic lexemes in the structure of Belarusian and English idioms with the space meaning and represents common and national specific features of their use.

Станаўленне кагнітыўна-дыскурсіўнай парадыгмы ў мовазнаўстве другой паловы ХХ ст. абумовіла ўключэнне ў арбіту лінгвістычных даследаванняў праблем узаемаадносін мовы і мыслення, выяўленне моўных універсальных і ўнікальных. У сувязі з гэтым становіцца актуальным кантрастыўнае сістэмнае вывучэнне найбольш важных лексіка-тэматычных груп слоў, якія функцыянуюць у складзе ўстойлівых выразаў неблізкароднасных моў.

Аб'ектам нашага даследавання выступілі лексемы-саматызмы ў структуры беларускіх і англійскіх прасторавых фразеалагічных адзінак (ФА). *Саматызмы* (ад грэч. *soma* 'цела') – найменні частак органаў цела, элементаў сістэм арганізма, касцяных і пакрыўных утварэнняў, некаторых праяў арганізма. Як адзначаюць многія даследчыкі [3, 4, 5], характэрная рыса саматычных лексем – высокая ступень ідыяматычнасці, што абумоўлена іх прыналежнасцю да аднаго з самых старажытных пластоў лексікі і супадзеннем вобразнага пераасэнсавання асноўных функцый частак цела.

Сярод беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай мы выявілі 154 беларускія (з 588 ФА) і 119 англійскіх (з 787 ФА) фразеалагізмаў з кампанентамі-саматызмамі. Яны складаюць 26,1% ад агульнай колькасці беларускіх і 15,4% ад агульнай колькасці англійскіх ФА з прасторавай семантыкай. Па колькасці ўжывання лексемы-саматызмы былі падзелены намі на 5 груп (гл. табліцу)*.

Адзначым, што сярод 29 вылучаных семантычных падгруп фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай у беларускай і англійскай мовах найбольшая колькасць беларускіх і англійскіх ФА з кампанентамі-саматызмамі ўласціва падгрупе *блізка / недалёка* (23 беларускія і 20 англійскіх саматычных ФА). Тут самымі высокапрадуктыўнымі лексэмамі-саматызмамі высту-

паюць лексемы *рука* (8), англ. *hand* (4), *нос* (5) і *вока / вочы* (2), англ. *eyes* (2). Значыць, галоўнай мадэллю ўтварэння значэння 'блізка' ў беларускіх і англійскіх ФА выступае антрапацэнтрычная мадэль з апорай на саматызмы *вока, нос* і *рука*, а блізкая лакалізацыя аб'екта вызначаецца з дапамогай тактыльнага, нюхальнага і зрокавага аналізатараў.

Па меркаванні В. Падлескай і А. Рахілінай, арыентацыя з выкарыстаннем лексем-саматызмаў *вочы, твар, грудзі, рука, нага* прадугледжвае арыентацыю вакол вертыкальнай восі з наяўнасцю трох плоскасцей: пярэдняй, бакавой, задняй [9, с. 101]. Пры аналізе беларускіх і англійскіх ФА з лексэмамі-саматызмамі былі вылучаны два віды арыентацыі аб'ектаў адносна адзін аднаго:

1) арыентацыя на адной лініі, дзе акцэнтуюцца судотык бакавых – левай ці правай – плоскасцей аб'екта. У якасці такіх плоскасцей выступаюць часткі цела чалавека: бел. *плячо ў плячо* [7, т. 2, с. 230], *рука ў руку* [7, т. 2, с. 329] і англ. *shoulder to shoulder* (літаральна 'плячо да пляча') [12], *arm in arm* (літаральна 'рука ў руку') [17], *side by side* (літаральна 'бок аб бок') [17];

2) фронтальная арыентацыя, калі аб'екты знаходзяцца адзін насупраць аднаго: бел. *твар / тварам у твар* [7, т. 2, с. 512], англ. *face to face* (літаральна 'твар у твар') [12, с. 63], бел. *вочы ў вочы* [7, т. 1, с. 216], англ. *eyeball to eyeball* (літаральна 'вочны яблык у вочны яблык') [11]. У такіх арыентацыйных мадэлях аб'екты – гэта аднастайныя прадметы, часцей за ўсё адушайленыя істоты, у якіх ёсць твар, вочы, рукі, бок, плечы. Падобныя беларускія і англійскія ФА рэпрэзентуюць парушэнне стандартных адлегласцей пры зносінах, пра што сведчыць іх ужыванне з дзеясловамі *апынуцца, сутыкацца, сустракацца*, якія маюць у сваім значэнні кампанент нечаканасці. Яны паведамляюць пра адчуванне небяспекі адным суб'ектам ад іншага суб'екта, які знаходзіцца побач: *З гэтай доміка на Туманоўскага вочы ў вочы зірнула смерць* (А. Жук); *Both tall men, they were eyeball to eyeball* (F. Forsyth) 'Абодва высокія мужчы-

* Агульная колькасць выпадкаў выкарыстання саматызмаў не супадае з колькасцю саматычных фразеалагізмаў, паколькі ў некаторых ФА можа ўжывацца больш чым адна лексема-саматызм: напрыклад, бел. *тварам да твару* 'зусім блізка' [7, т. 2, с. 513], англ. *face to face* [11, с. 63].

Табліца. Беларускія і англійскія лексемы-саматызмы.

Тыпы саматызмаў	Беларускія лексемы-саматызмы, колькасць	Англійскія лексемы-саматызмы, колькасць
Высокапрадуктыўныя (ад 31 і вышэй)	<i>ногі</i> – 37	–
Прадуктыўныя (ад 22 да 30)	<i>вочы / вока</i> – 27	<i>foot / feet</i> 'нага / ногі' – 20
Сярэднепрадуктыўныя (ад 9 да 21)	<i>рука</i> (12)	<i>eye / eyes</i> 'вока / вочы' (10), <i>hand</i> 'рука' (10), <i>leg</i> 'нага' (9), <i>back</i> 'спіна' (9)
Нізкапрадуктыўныя (ад 5 да 8)	<i>плячо / плечы</i> (5), <i>бок</i> (5), <i>дух</i> (5), <i>нос</i> (7)	<i>arm</i> 'рука' (6), <i>face</i> 'твар' (6), <i>кnee</i> 'калена' (6), <i>nose</i> 'нос' (6), <i>side</i> 'бок' (5)
Непрадуктыўныя (ад 4 да 1)	<i>пяtki / пята</i> (4), <i>галава</i> (4), <i>калена</i> (3), <i>коscь</i> (3), <i>шыя / карак</i> (3), <i>язык</i> (3), <i>вуха</i> (4), <i>грудзі</i> (2), <i>жывоt / пуза</i> (2), <i>крыло</i> (2), <i>рог / рогі</i> (3), <i>спіна</i> (2), <i>твар</i> (2), <i>брыво</i> (1), <i>душа</i> (1), <i>жылы</i> (1), <i>зубы</i> (1), <i>кіпці</i> (1), <i>кулак</i> (1), <i>лапатка</i> (1), <i>лоб</i> (1), <i>патыліца</i> (1), <i>пахі</i> (1), <i>хвост</i> (1), <i>цела</i> (1)	<i>elbow</i> 'локаць' (4), <i>heels</i> 'пяты' (3), <i>neck</i> 'шыя' (3), <i>shoulder / shoulders</i> 'плячо / плечы' (3), <i>wings</i> 'крылы' (3), <i>toe</i> 'палец нагі' (2), <i>bosom</i> 'грудзі, пазуха, улонне' (1), <i>cheek</i> 'шчака' (1), <i>ear</i> 'вуха' (1), <i>eyeball</i> 'зрэнка' (1), <i>hair</i> 'валасы' (1), <i>jowl</i> 'сквіца' (1), <i>muscle</i> 'мышца' (1), <i>skin</i> 'скура' (1), <i>stumps</i> 'ногі' (1), <i>tail</i> 'хвост' (1), <i>thumb</i> 'вялікі палец рукі' (1)

ны сустрэліся **тварам у твар**. Разам з тым нешматлікасаць беларускіх ФА (бел. *плот у плот* [10, с. 52], *вугал з вуглом* [10, с. 52]) і адсутнасць англійскіх ФА са значэннем 'франтальная арыентацыя неадушаўлёных аднародных прадметаў' яшчэ раз падкрэсліваюць пераважна саматычны характар намінацыі блізкага месцазнаходжання аб'екта.

Пры вызначэнні адлегласці да аб'екта галоўную ролю выконваюць зрокавы або тактыльны аналізатар: блізка тое, што можна ўбачыць, да чаго можна дакрануцца (бел. *перад вачыма* [7, т. 1, с. 180], англ. *before one's eyes* – літаральна 'перад вачыма' – 'побач, блізка' [6, с. 249], бел. *пад рукой* [7, т. 2, с. 339], англ. *at hand* – літаральна 'пад рукой' – 'побач' [13, с. 84]). З гэтай прычыны ў выказваннях з ФА са значэннем 'блізка' могуць выкарыстоўвацца актуальныя прэдыкаты, што апісваюць канкрэтныя перцэпцыйныя праўны аб'ектаў на момант маўлення (*высіцца, чарнець, залаціцца, пablіскваць, навісаць, пачуцца* і пад.): *Навісала нізкае – як рукой дастаць – лілова-чорнае неба* (У. Караткевіч); *A noise nearer at hand made him quiver* (W. Golding) 'Шум, што пачуўся побач, прымусіў яго здрыгануцца'.

У англійскіх ФА блізкае месцазнаходжанне аб'екта, побач са зрокавым і тактыльным успрыманням, сувымяраецца з тым, што знаходзіцца ў межах слыху: *within call* (літаральна 'ў межах крыку') [13, с. 211], *within earshot* (літаральна 'ў межах чутнасці') [14, с. 436], *within hail* (літаральна 'ў межах воклічу') [8, с. 324], *within hearing* (літаральна 'ў межах чутнасці') [14, с. 661], *withing listening distance* (літаральна 'ў межах чутнасці') [8, с. 206], *within shouting distance* (літаральна 'ў межах крыку') [11], *within <the> sound of something* (літаральна 'ў межах гуку чаго-н.') [11]: *They galloped up until they were within shouting distance, exchanged words with Arghatun, and then rode away again* (W. James) 'Яны скакалі, пакуль не аказаліся пablізу (у межах кры-

ку), абмяняліся словамі з Аргатунам і потым раз'ехаліся зноў'.

Магчымасаць перцэптыўна ўспрымаць аб'ект пры дапамозе зроку, дакранання і слыху абгрунтаўвае наяўнасць у структуры беларускіх і англійскіх ФА са значэннем 'блізка' лексем-саматызмаў: бел. *рука, твар, плячо*, англ. *hand* 'рука', *face* 'твар', *shoulder* 'плячо' і іншыя: бел. *твар / тварам у твар* [7, т. 2, с. 512] – англ. *face to face* [13, с. 63], бел. *рука ў руку* [7, т. 2, с. 329] – англ. *hand in hand* [11] ці *arm in arm* [11], бел. *плячо ў плячо* [7, т. 2, с. 230] – англ. *shoulder to shoulder* [14, с. 296].

Падсумоўваючы, адзначым, што ў беларускай і англійскай фразеасістэмах блізкая прастора – самата-антрапацэнтрычная. Яна арганізуецца вакол чалавека, яго жыцця і дзейнасці. Эматыўная нейтральнасць саматычных вобразаў-рэалій беларускіх і англійскіх ФА са значэннем 'блізка' і ўспрымання блізкага месцазнаходжання аб'екта як нарматыўнага, стандартнага і звычайнага абумоўлівае іх размоўную, функцыянальна не замацаваную і эматыўна нейтральную афарбоўку. Аднак наяўнасць у слоўнікавых дэфініцыях ФА гэтай падгрупы прыслоўяў-інтэнсіфікатараў (бел. *зусім, вельмі, надта* і англ. *very* 'вельмі', *the most* 'самы') робіць іх экспрэсіўнымі.

Блізкае месцазнаходжанне аб'екта – не толькі яго размяшчэнне ў бліжэйшым дыстанцыйным поясе назіральніка. Даследчык Д. Кемерэр мяркуе, што мозг чалавека валодае дзвюма асобнымі сістэмамі для структурацыі прасторы вакол цела чалавека: у межах дакранання рукой і па-за межамі дакранання рукой [15, с. 37]. Падобная асаблівасць прасторавай перцэпцыі знаходзіць сваё адлюстраванне ў беларускай і англійскай фразеасістэмах. Аб'ект можа знаходзіцца недалёка, па-за межамі асабістай прасторы моўцы: бел. *у тpox / некалькіх кроках* [1, с. 266], англ. *within two / a few steps away / away from / from to* (літаральна 'за два, некалькі крокаў') [8, с. 708]

са значэннем ‘недалёка’. Аб’екты на такой адлегласці ўжо не ўваходзяць у найбліжэйшы дыстанцыйны пояс назіральніка, да іх ужо немагчыма дакрануцца, пачуць іх пах, але можна іх убачыць ці дайсці да іх за невялікі прамежак часу.

Беларускія і англійскія ФА фразеасемантычнай падгрупы *далёка* валодаюць семантычнай прыметай ‘месцазнаходжанне аб’екта з пазначэннем аддаленасці’ і ўжываюцца з неактуальнымі прэдыкатамі *быць, жыць, знаходзіцца*, паколькі аб’ект лакалізуецца на мяжы або па-за межамі зрокавага, слыхавога ці нюхальнага ўспрымання на максімальным аддаленні ад моўцы або слухача. Пра гэта сведчыць і адсутнасць саматызмаў у структуры ФА гэтай групы.

Далёкае месцазнаходжанне вобразна звязана:

1) з краем, мяжой: бел. *на краі свету / зямлі* ‘вельмі далёка’ [7, т. 1, с. 597], англ. *the world’s end* (літаральна ‘на канцы свету’) ‘вельмі далёка’ [8, с. 236], *at the ends of the earth* (літаральна ‘на канцы свету’) ‘вельмі далёка’ [16, с. 97];

2) з задняй часткай аб’екта ў англійскай мове: англ. *the back of beyond* (літаральна ‘ззаду замагільнага жыцця’) [16, с. 12], са значэннем ‘вельмі далёка’. Англійскае слова *back* пазначае спіну. Назіральнік не можа бачыць спіну чалавека, які стаіць да яго тварам. Канцэптуальная апрацоўка гэтага прасторавага досведу дазваляе назіральніку пазначаць словам *back* ‘спіна’ нябачны тыльны бок любога аб’екта. У англійскіх фразеалагізмах *the back of beyond* слова *back* мае значэнне ‘вельмі аддаленае месца, глуш’: “*Why couldn’t you just stay in the back of beyond?*”, *she said* (S. Gallagher) «‘Чаму не мог ты проста застацца ў глушы?’» – спытала яна’;

3) са зрокавым успрыманнем у беларускай мове (за *вачыма* ‘далёка ад дому, без нагляду’) [7, т. 1, с. 180];

4) са слыхавым успрыманнем у англійскай мове. Напрыклад, *a far cry from* (літаральна ‘далёкі крык’) [13, с. 44], *out of earshot* (літаральна ‘за межамі чутнасці’) [13, с. 90], *out of hail* (літаральна ‘за межамі вокліку’) [8, с. 324], *out of hearing* (літаральна ‘за межамі чутнасці’) [13, с. 90] са значэннем ‘далёка’.

Такім чынам, наяўнасць у структуры прасторавых беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў саматызмаў *вока, рука, нага*, выкарыстанне зрокавага, самасэнсарнага і тактыльнага аналізатараў, іх ужыванне з актуальнымі прэдыкатамі тыпу *высіцца, чарнець, залаціцца* сведчаць пра саматантрапацэнтрчны характар блізкай прасторы. Беларускія і англійскія ФА са значэннем ‘недалёка’ эксплікуюць месцазнаходжанне аб’екта па-за межамі тактыльнай перцептыўнай прасторы

назіральніка, але не выключаюць магчымасці гэты аб’ект убачыць ці дайсці да яго за невялікі прамежак часу. Паняцце ‘далёка’ ў беларускай і англійскай фразеасістэмах звязана з вобразамі краю, мяжы, тыльнага боку прадмета і пазначае месцазнаходжанне аб’екта па-за межамі перцептыўных магчымасцей назіральніка, пра што сведчыць адсутнасць саматызмаў у іх структуры і ўжыванне з неактуальнымі прэдыкатамі тыпу *быць, жыць, знаходзіцца*.

Нацыянальна-спецыфічная рыса ў беларускай фразеасістэме – выкарыстанне пераважна зрокавага аналізатара. Носьбіты англійскай мовы вызначаюць лакалізацыю аб’екта не толькі зрокам, але і слыхам.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А. С. Фразеалагічны слоўнік мовы твораў Я. Коласа / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
2. Булыгина, Т. В. Языковая концептуализация мира / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Яз. рус. культуры, 1997.
3. Вакк, Ф. О соматической фразеологии эстонского языка / Ф. Вакк // Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей / Ф. Вакк. – Баку, 1968.
4. Вайнтрауб, Р. М. Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках / Р. М. Вайнтрауб // Труды Самарканд. гос. ун-та Нов. сер.; вып. 288, ч. 9; Самарканд. гос. ун-т. – Самарканд, 1975.
5. Зайцава, Л. У. Саматычныя лексемы як кампаненты беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў / Л. У. Зайцава // Беларуская фразеалогія і еўрапейскі моўны кантэкст : зб. навук. арт. : у 2 т. – Брэст, 2009. – Т. 1.
6. Кунин, А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Рус. яз., 2005.
7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
8. Новый англо-русский словарь / В. К. Мюллер [и др.]. – М. : Рус. яз., 1995.
9. Подлесская, В. И. Лицом к лицу / В. И. Подлесская, Е. В. Рахилина // Логический анализ языка. Языки странств : сб. ст. / Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М., 2000.
10. Санько, З. Малы расейска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991.
11. Cambridge Idioms Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 12.04.2010.
12. Cowie, A. P. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. – Oxford : Oxford univ. press, 2000.
13. Freeman, W. A. Concise Dictionary of English Idioms / W. A. Freeman. – London : Hodder a. Stoughton, 1982.
14. Longman Dictionary of Contemporary English. – London : Longman, 1995.
15. Kemmerer, D. “Near” and “Far” in Language and Perception / D. Kemmerer // Cognition. – 1999. – Vol. 73.
16. Long, Th. H. Longman Dictionary of English Idioms / Th. H. Long. – London : Longman, 1987.

Вольга АРЦЁМАВА,
кандыдат філалагічных навук.

СПЕЦЫЯЛЬНАЯ ЛЕКСІКА, ЗВ'ЯЗАНАЯ З ДЗЕЙНАСЦЮ ВЫРАТАВАЛЬНІКАЎ

Спецыяльная лексіка, звязаная з дзейнасцю выратавальнікаў, уключае ў сябе як вузкасפעцыяльную тэрміналогію, так і тэрміны розных галін навукі і тэхнікі. Вузкасפעцыяльная лексіка арганізавана паводле ўнутрысэнсавага адзінства і прадметна-тэматычнай прыналежнасці:

- назвы спецыялістаў, органаў і падраздзяленняў па прадухіленні і ліквідацыі надзвычайных сітуацый (НС), а таксама назвы асоб, якія пацярпелі ад пажару і іншых НС: *выратавальнік (ратавальнік)* 'асоба, якая прайшла атэстацыю на правядзенне аварыйна-выратавальных работ', *аварыйна-аднаўленчае фарміраванне* 'група спецыялістаў, створаная ў дзяржаўных арганізацыях з мэтай выканання спецыяльных работ па ўзнаўленні першачарговых аб'ектаў жыццезабеспячэння ў зонах НС', *аварыйна-выратавальная служба* 'арганізацыя, створаная для папярэджання і ліквідацыі НС і забяспечаная аварыйна-выратавальнымі сродкамі', *баявы разлік* 'асабовы склад, які мае канкрэтныя абавязкі па тушэнні пажараў (вядзенні аварыйна-выратавальных работ), і замацаваная за ім аўтамабільная тэхніка', *Дзяржаўная сістэма папярэджання і ліквідацыі надзвычайных сітуацый (ДСНС)* 'сістэма органаў кіравання, упаўнаважаных вырашаць задачы ў галіне грамадзянскай абароны і аховы насельніцтва і тэрыторыі ад НС; сілы і сродкі МНС, якія забяспечваюць абарону жыцця і здароўя людзей, навакольнага асяроддзя, маёмасці грамадзян, эканамічных інтарэсаў дзяржавы ад НС прыроднага і тэхнагеннага характару', *камісія па НС* 'функцыянальная структура ДСНС, якая ў межах кіраўніцтва падсістэмай або звяном ДСНС ажыццяўляе каардынацыю правядзення ўсіх відаў работ па прадухіленні ўзнікнення і ліквідацыі НС', *кіраўнік ліквідацыі НС* 'службовая асоба аварыйна-выратавальнай службы, якая ажыццяўляе кіраўніцтва сіламі і сродкамі ДСНС пры ліквідацыі НС';

- назвы аварыйна-выратавальнай тэхнікі, тэхнічных сродкаў і абсталявання, прызначаных для правядзення работ па ліквідацыі надзвычайных сітуацый: *аб'ект кіравання* 'сукупнасць тэхнічных сродкаў, прызначаных для выканання наступных функцый: ва ўстаноўках аўтаматычнага пажаратушэння – для падачы вогнетушыльнага рэчыва пры пажары; у сістэмах супрацьдымнай аховы – для выдалення

дыму і падачы вонкавага паветра пры пажары; у сістэмах апавяшчэння – для падачы трывожных паведамленняў пра пажар або іншыя НС у выглядзе светлавых, гукавых або маўленчых сігналаў, якія непасрэдна ўспрымаюцца чалавекам', *аварыйна-выратавальная і пажарная машына* 'транспартны і транспартаваны тэхнічны сродак, прызначаны для забеспячэння баявых дзеянняў у зонах НС', *аварыйна-выратавальная і пажарная тэхніка* 'комплекс тэхнічных сродкаў для правядзення аварыйна-выратавальных работ у зонах НС', *аўтаматычная ўстаноўка пажаратушэння* 'ўстаноўка, якая спрацоўвае аўтаматычна ў выніку перавышэння нарміраваных значэнняў у засцерагальнай зоне пад уздзеяннем пажару', *аўтаномная ўстаноўка пажаратушэння* 'ўстаноўка, якая аўтаматычна ажыццяўляе функцыі знаходжання і тушэння пажару незалежна ад знешніх крыніц сілкавання і сістэм кіравання', *вогнетушыцель* 'пераноснае або перасоўнае прыстасаванне для тушэння ачагоў пажару за кошт выпуску вогнетушыльных рэчываў';

- назвы рэчываў, звязаных з ліквідацыяй НС, а таксама ўласцівасцей гэтых рэчываў: *антыпірэн* 'рэчыва (сумесь), якое дадаецца ў матэрыял для забеспячэння вогнеаховы', *вогнеахоўнае атмасфераўстойлівае рэчыва* 'рэчыва, якое забяспечвае ў зададзеных межах вогнеахову вырабаў і пастаянна знаходзіцца пад уплывам атмасферных ападкаў', *вогнетрываласць* 'здольнасць матэрыялаў не расплаўляцца пад уздзеяннем высокіх тэмператур', *вогнетушыльнае рэчыва* 'рэчыва з пэўнымі фізіка-хімічнымі ўласцівасцямі, якія дазваляюць спыніць гарэнне пэўнага гаручага асяроддзя', *вогнетушыльная канцэнтрацыя* 'канцэнтрацыя вогнетушыльнага рэчыва, якая стварае асяроддзе, не здольнае гарэць', *выбухованебяспечнае рэчыва* 'рэчыва, якое можа выбухаць пад уздзеяннем полымя або праяўляць адчувальнасць да трасення і трэння', *выбухованебяспечная сумесь* 'сумесь гаручага пылу, газу або пары з паветрам або іншым акісляльнікам, здольная выбухнуць';

- назвы збудаванняў і іх частак, прызначаных для ўкрыцця насельніцтва, тэхнічных сродкаў, маёмасці або прадухілення развіцця НС: *абароннае збудаванне* 'інжынернае збудаванне, прызначанае для ўкрыцця людзей, тэхнікі,

маёмасці ад небяспекі, якая ўзнікае ў выніку наступстваў аварыі або катастрофы на патэнцыяльна небяспечных аб'ектах, або стыхійных бедстваў у раёнах размяшчэння гэтых аб'ектаў, а таксама ад уздзеяння сучасных сродкаў паражэння, *бункер* 'бетанаванае сховішча, доўгачасовае фартыфікацыйнае збудаванне', *вонкавая эвакуацыйная лесвіца* 'адкрытая лесвіца, прызначаная для эвакуацыі людзей з будынкаў і збудаванняў', *дыманепранікальныя дзверы* 'дзверы, прызначаныя для прадухілення распаўсюджвання дыму пры пажары на працягу нарміраванага часу';

- агульныя назвы з'яў і працэсаў, звязаных з узнікненнем пажараў і іншых НС: *вогненны шар* 'буйнамаштабнае дыфузнае полымя масы згальнага паліва або паравога воблака, якое ўзнікае над зямной паверхняй', *выбух* 'хуткі працэс фізічных і хімічных пераўтварэнняў рэчываў з вызваленнем значнай колькасці энергіі, у выніку якога ў навакольным асяроддзі ўтвараецца і распаўсюджваецца ўдарная хваля, што можа прывесці або прыводзіць да ўзнікнення тэхнагеннай НС; хуткае некантраляванае гарэнне газа-, пара-, пылапаветранай сумесі з утварэннем сціснутых газаў', *гарэнне* 'экзатэрмічная рэакцыя акіслення рэчыва, якая суправаджаецца свячэннем і (або) вылучэннем дыму', *дым* 'аэразоль, які ўтвараецца вадкімі, газападобнымі і цвёрдымі прадуктамі гарэння рэчываў';

- назвы дзеянняў, мерапрыемстваў, накіраваных на прадухіленне і ліквідацыю НС: *абарона насельніцтва ў НС* 'сукупнасць узаемазвязаных па часе, рэсурсах і месцы правядзення мерапрыемстваў дзяржаўнай службы па НС, накіраваных на прадухіленне або гранічнае зніжэнне чалавечых ахвяр, а таксама пагрозы жыцця і здароўя людзей ад паражальных фактараў і ўздзеянняў крыніц НС', *абвалаванне* 'сістэма загараджальных валоў для прадухілення расцякання вадкасці', *абеззаражванне* 'змяншэнне да дапушчальных нормаў забруджвання і заражэння тэрыторыі, аб'ектаў, вады, харчавання і кармоў радыеактыўнымі і небяспечнымі хімічнымі рэчывамі шляхам дэактывацыі, дэгазацыі і дэмеркурызацыі', *авіяцыйна-касмічныя назіранні* 'выкарыстанне інфармацыйных каналаў сувязі для атрымання аэрафотаздымкаў або спадарожнікавай відэаінфармацыі з розных геаграфічных рэгіёнаў узнікнення і развіцця небяспечных метэаралагічных працэсаў і з'яў, *аналіз пажарнай небяспекі* 'выяўленне падзей, якія прыводзяць да пажарнай небяспекі, *аналіз механізму іх узнікнення і маштабу*, *выратаванне (ратаванне)* 'дзеянні, накіраваныя на выдаленне людзей з зоны, дзе магчыма

ўздзеянне на іх небяспечных фактараў пажару або іншых НС';

- назвы метэаралагічных з'яў, стыхійных бедстваў, а таксама здарэнняў, у выніку якіх з'яўляецца імавернасць узнікнення НС: *галалёд* 'шчыльны лядовы пласт на зямной паверхні і (або) на прадметах пры намярзанні пераахладжаных кропляў дажджу або туману', *град* 'атмасферныя ападкі, якія выпадаюць у цёплы час сутак (звычайна разам з праліўным дажджом і навальніцай) у выглядзе частчак шчыльнага лёду', *зажор* 'вялікая колькасць ільдзін у рэчышчы ракі ў час восеньскага крыгаходу або ў пачатку ледаставу, што ўзнікла ў выніку сціснутасці воднага цячэння і ўздыму ўзроўню вады', *засуха* 'комплекс метэаралагічных фактараў у выглядзе працяглай адсутнасці ападкаў у спалучэнні з высокай тэмпературай і паніжанай вільготнасцю паветра, які прыводзіць да парушэння воднага балансу раслін і выклікае іх прыгнечанне ці знішчэнне', *затор* 'выкліканае нізкімі тэмпературамі паветра вясновае (восеньскае) збіранне лёду ў рэчышчах рэк, якое часткова перакрывае сцёк ракі', *землетрасенне* 'падземныя штуршкі і хістанне зямной паверхні, якія ўзнікаюць у выніку раптоўных зрухаў і разрываў зямной паверхні і перадаюцца на вялікія адлегласці';

- назвы НС: *аварыя* 'небяспечнае тэхнагеннае здарэнне, якое стварае на аб'екце, пэўнай тэрыторыі ці акваторыі пагрозу для жыцця і здароўя людзей і прыводзіць да разбурэння будынкаў, збудаванняў, абсталявання і транспартных сродкаў, парушэння вытворчага працэсу, а таксама да нанясення ўронна навакольнаму асяроддзю', *аварыя на падземным збудаванні* 'небяспечнае здарэнне на падземнай шахце, падземным складзе, у сховішчы ці ў транспартным тунэлі, якое звязана з поўным або частковым разбурэннем збудаванняў, а таксама стварае пагрозу для жыцця і здароўя людзей і (або) прыводзіць да матэрыяльнага ўронна', *авіяцыйная катастрофа* 'небяспечнае здарэнне на паветраным судне ў палёце або ў працэсе эвакуацыі, якое прывяло да гібелі або знікнення без вестак людзей, прычынення пацярпелым цялесных пашкоджанняў, разбурэння або пашкоджання судна і грузаў', *біялагічная аварыя* 'аварыя, што суправаджаецца распаўсюджаннем небяспечных біялагічных рэчываў у колькасці, якая стварае небяспеку для жыцця і здароўя людзей, сельскагаспадарчых жывёл і раслін, а таксама наносіць урон навакольнаму прыроднаму асяроддзю', *катастрофа* 'буйная аварыя, якая прыводзіць да чалавечых ахвяр', *крыніца НС* 'небяспечная прыродная з'ява (працэс), якая можа прывесці да НС';

- назвы тэрыторый (акваторый), на якіх існуе імавернасць узнікнення або ўзніклага НС: *ачаг пажару* 'месца першапачатковага ўзнікнення пажару', *ачаг паражэння* 'абмежаваная тэрыторыя, на якой у выніку ўздзеяння сучасных сродкаў паражэння адбылася масавая гібель або паражэнне людзей, жывёл і раслін, разбурэнне і пашкоджанне будынкаў і збудаванняў, а таксама элементаў навакольнага асяроддзя', *выбухованебяспечная зона* 'памяшканне або абмежаваная прастора ў памяшканні або вонкавай устаноўцы, дзе ёсць або могуць утварацца выбухованебяспечныя сумесі', *дымавая зона* 'частка памяшкання агульнай плошчай не больш за 1500 м², з якой на пачатковай стадыі пажару выдаляецца дымавая сумесь у колькасці, неабходнай для эвакуацыі людзей з памяшкання', *зона бедства* 'частка зоны НС, якая патрабуе неадкладнай дапамогі шляхам задзейнічання дадатковых матэрыяльных і тэхнічных рэсурсаў', *зона гарэння на пажары* 'частка прасторы, дзе адбываюцца працэсы тэрмічнага раскладання цвёрдых гаручых матэрыялаў, выпарэння вадкасці, гарэння газаў і пары ў аб'ёме дыфузійнага факела полымя', *зона задымлення на пажары* 'частка прасторы, занятая прадуктамі гарэння і дымам', *зона пажараў* 'тэрыторыя, дзе ў выніку стыхійных бедстваў, аварый або катастроф, неасцярожных дзеянняў людзей узніклі і распаўсюдзіліся пажары';

- назвы нарматыўных дакументаў па пажарнай бяспецы: *заклучэнне дзяржаўнага пажарнага нагляду* 'дакумент органаў дзяржаўнага пажарнага нагляду, які ва ўстаноўленай форме вызначае супрацьпажарныя мерапрыемствы пры праектаванні, будаўніцтве, рэканструкцыі, пашырэнні, тэхнічным пераўзбраенні і правядзенні капітальных рамонтаў аб'ектаў', *ацэнка пажарнай рызыкі* 'колькаснае апісанне крыніц пажарнай небяспекі, у межах якога вызначаецца імавернасць узнікнення пажару і памер магчымага ўрон, робіцца падлік значэнняў індывідуальнай і сацыяльнай рызыкі і параўнанне з нарматыўнымі значэннямі';

- назвы знакаў і сродкаў, прызначаных для абвясчэння насельніцтву пра ўзнікненне НС: *знак пажарнай бяспекі* 'знак бяспекі, прызначаны для звяртання ўвагі людзей на непасрэдную небяспеку, для папярэджання пра магчымую небяспеку, для дазволу пэўных дзеянняў з мэтай захавання бяспекі, а таксама для атрымання неабходнай інфармацыі пра пажарную бяспеку', *кантрасны колер* 'колер, які выкарыстоўваецца для вылучэння на навакольным фоне знакаў пажарнай бяспекі і сігнальных стужак, для змяшчэння графічных сімвалаў і тлумачальных надпісаў', *аўтаматычны пажарны апавяшчальнік*

'пажарны апавяшчальнік, які рэагуе на фактары, звязаныя з узнікненнем пажару', *аўтаномны пажарны апавяшчальнік* 'пажарны апавяшчальнік, што рэагуе на пэўны ўзровень канцэнтрацыі аэразольных прадуктаў гарэння (піролізу) рэчываў і матэрыялаў, а таксама іншых фактараў пажару, корпус якога складаецца з аўтаномнай крыніцы сілкавання і кампанентаў, неабходных для выяўлення пажару і непасрэднага абвясчэння пра пажар'.

Тэрміналагічная лексіка па НС арганізавана на аснове родава-відавых адносін. Для прафесійнай лексікі пажарных характэрны гіпоніма-гіперанімічныя адносіны ў межах асобных мікрагруп, і гэта – істотны паказчык сістэмнасці ў арганізацыі разглядаанай лексікі. Натуральна, што адзін з самых прадстаўнічых па колькасным складзе і разнастайны па структуры – корпус назваў з агульнаславянскім па паходжанні найменнем-гіперанімам *пажар* 'агонь, які ахоплівае і знішчае ўсё, што можа гарэць, а таксама сам працэс гарэння'. Напрыклад, тэрмін *пажар* 'непадкантрольнае гарэнне, якое наносіць матэрыяльны ўрон, шкоду жыццю і здароўю грамадзян, інтарэсам грамадства і дзяржавы' – абагульняльны, ён ужываецца ў складзе наступных тэрміналагічных спалучэнняў: *асобны пажар, суцэльны пажар, масавы пажар, складаны пажар, буйны пажар*; тэрміны *гарэнне, служба, драбіны, зона ўваходзяць у склад такіх тэрміналагічных спалучэнняў, як полымневае гарэнне, самастойнае гарэнне, газадымаабарончая служба, каравульная служба, дазорная служба, стацыянарныя драбіны, пераносныя драбіны, складныя драбіны, штурмавыя драбіны, высоўныя драбіны, трохкаленныя драбіны, зона бяспекі, зона пажару, зона гарэння на пажары, зона цеплавога ўздзеяння пажару, зона задымлення на пажары*. У склад значнай колькасці прафесіяналізмаў уключана вытворнае найменне *пажарны* 'які мае адносіны да пажару': *пажарная небяспека (бяспека), пажарная аўтаматыка, пажарная калонка, пажарная машына, пажарная лесвіца, пажарныя інструменты, пажарнае водазабеспячэнне* і інш. Матывацыйная прыкмета 'які ўзнік на месцы пажару' стала асновай утварэння назваў з'яў жывой прыроды, вядомых у сучасных беларускіх народных гаворках: *пажарнік, пажарка* 'трыбы, якія растуць на месцы пажараў', *пажароўка* 'трава на выгаралых участках зямлі', *пажарына* 'выгаралы ўчастак лесу', *пажарнік* 'жук, які водзіцца на выгаралых участках зямлі' і інш.

Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

НЕ ТОЛЬКІ АЎТОГРАФЫ ДАЛЁКІХ НАШЫХ ПРОДКАЎ

Калечыц, І. Л. Эпіграфіка Беларусі X – XIV стст. / І. Л. Калечыц. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 271 с. – Тыраж 300 экз.

Арыгінальнае пісьменства – неад’емная частка гістарычнай спадчыны беларускага народа. Шмат стагоддзяў стваралі і назапашвалі нашы продкі разнастайныя ўзоры рознай па змесце і прызначэнні літаратуры.

Беларускае пісьменства, асабліва старажытнай пары, паступова пазбаўляецца той аднабакова-тэндэнцыйнай ацэнкі, якая панавала ў афіцыйнай гістарычнай і філалагічнай навуцы савецкага перыяду. Менавіта Беларусь-Літва з яе шматканфесійнасцю, палітычнай і рэлігійнай талерантнасцю, развітым пісьменствам стала звязанам на восі “Захад – Усход”, у значнай ступені стымулявала выпрацоўку асноўных кірункаў у станаўленні сучаснай рускай літаратурнай мовы на пачатку яе развіцця (XVIII ст.). Пісьменства старажытнага перыяду на тэрыторыі Беларусі пашырылася сярод розных слаёў насельніцтва. Менавіта гэтым і можна растлумачыць не толькі разгалінаваную сістэму пісьменства з яго жанрава-стылёвай разнастайнасцю, але і дастаткова лёгкае пранікненне ў аснову пісьмовых твораў старажытнасці народна-размоўных (фальклорна-дыялектных) элементаў і адрозненняў. Старажытнае беларускае пісьменства стала сапраўдным узорам для дзеячаў культуры, рэлігіі і навукі не толькі Маскоўскай дзяржавы, але і Украіны, Жамойці і інш.

Менавіта такія і іншыя развагі выклікаюць старонкі кнігі Іны Калечыц – даўняга даследчыка старажытных надпісаў на прадметах матэрыяльнай культуры Беларусі. Яе манаграфія – першае ў Беларусі даследаванне, дзе праводзіцца аналіз, класіфікацыя і комплекснае вывучэнне ўсіх эпиграфічных помнікаў, знойдзеных на тэрыторыі нашай краіны (датаваных X – XIV стст.), а таксама кірылічных алтарных графіці XII – XVIII стст. Спаса-Праабражэнскай царквы г. Полацка. Апошнія надпісы фактычна ўпершыню ўводзяцца ў навуковы зварот, як і некаторыя іншыя неапублікаваныя помнікі з фондаў музеяў Беларусі.

Манаграфію І. Калечыц структурна можна падзяліць на дзве ўзаемадапаўняльныя часткі – тэарэтычна-практычную і ілюстрацыйна-факталагічную. У першай з іх падрабязна разглядаюцца гісторыя выяўлення і вывучэння беларускіх надпісаў, метады даследавання помнікаў, прыводзяцца розныя класіфікацыі помнікаў у

залежнасці ад тых ці іншых крытэрыяў. Асобны раздзел прысвечаны падрабязнаму аналізу (расшыфроўцы, палеаграфічнаму апісанню помніка – датаванню, месцу знаходкі, лёсу помніка ў нашы дні, яго захаванасці / незахаванасці і інш.) эпиграфічных помнікаў паводле матэрыялу, на якім выкананы надпісы – каменныя, драўляныя, металічныя, гліняныя, касцяныя, скураныя, шкляныя, асобна – на сценах пабудоў і графіці полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы.

Усяго ў працы прааналізаваны 234 надпісы, сярод якіх Барысавы камяні, камень Рагвалода, крыж Ефрасінні Полацкай, іконы, прасліцы, розныя гаспадарчыя прылады і інш. Самая ж вялікая група (147 адзінак) – алтарныя графіці Спаса-Праабражэнскай царквы ў Полацку. Найчасцей на слупах і сценах царквы сустракаюцца памінальныя запісы, памінальныя спісы і аднайменныя надпісы, што, дарэчы, характэрна і для старажытных графіці наўгародскага і кіеўскага Сафійскіх сабораў.

Другую частку кнігі складаюць фотаздымкі і прамалёўкі (“рысункі”) графіці, якія дазваляюць наглядна ўбачыць усе найважнейшыя асаблівасці таго або іншага надпісу, а ў асобных выпадках нават паспрабаваць не пагадзіцца з расшыфроўкай (прачытаннем) тэксту або яго фрагмента аўтарам манаграфіі. Гэтая частка кнігі мае асаблівае значэнне для студэнтаў гістарычнага і філалагічнага факультэтаў, дзе выкладаецца вучэбны курс беларускай палеаграфіі, а таксама ўсіх амагараў беларускай даўніны.

Упершыню акуратна сістэматызаваныя, дэталёва апісаныя і пашпартызаваныя эпиграфічныя надпісы дазваляюць не толькі пашырыць кола крыніц, закласці пачатак існаванню айчынай эпиграфікі, як лічыць І. Калечыц. Тэарэтычны і факталагічны матэрыял манаграфіі, несумненна, стане дадатковым надзейным падмуркам для вывучэння асаблівасцей мовы той пары, дазволіць ацаніць стан і функцыянальны статус многіх лексічных адзінак, прасачыць эвалюцыйныя змены ў галіне графікі і арфаграфіі беларускай мовы на працягу яе шматвяковай гісторыі.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
доктар філалагічных навук, прафесар.

ІНШАМОЎНАЯ ЛЕКСІКА НА БЕЛАРУСКАЙ ГЛЕБЕ

Масленікава, С. С. Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны : манаграфія / С. С. Масленікава; навук. рэд. П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 2013. – 130 с. – Тыраж 100 экз.

Актуальныя пытанні вывучэння і захавання дыялектных слоў, іх ролі ў развіцці літаратурнай мовы досыць актыўна распрацоўваюцца ў сучаснай лінгвістыцы. Чарговай працай, што закранае згаданыя праблемы, стала манаграфія “Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны” старшага выкладчыка кафедры рамана-германскай філалогіі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы Святланы Масленікавай.

Манаграфія складаецца з трох асноўных раздзелаў, у межах якіх аўтар здзяйсняе комплекснае і ўсебаковае даследаванне германізмаў, выяўленых у гаворках Гродзеншчыны на падставе 17 лексікаграфічных крыніц. Вынікі даследавання грунтоўна на аналізе значнага фактычнага матэрыялу: 588 лексем-германізмаў (разам з іх фанетычнымі, граматычнымі, словаўтваральнымі варыянтамі, дэрыватамі і варыянтамі дэрыватаў – 1226).

Першы раздзел называецца “Германізмы ў гаворках Гродзеншчыны”, тут С. Масленікава асноўную ўвагу звяртае на гісторыю вывучэння запазычанняў з нямецкай мовы ў беларускім мовазнаўстве, аналізуючы працы вядомых навукоўцаў Я. Карскага, І. Чартко, А. Жураўскага, П. Сцяцко, В. Галай, А. Булыкі, А. Станкевіч, В. Выхоты і інш. Трэба адзначыць, што тут досыць падрабязна характарызуецца і лексікаграфічныя выданні, і тыя працы, якія непасрэдна датычаць розных аспектаў запазычання лексікі з іншых моў у беларускую, і працы, дзе запазычанням адводзіцца нязначнае месца, напрыклад у межах даследавання пэўнай тэматычнай групы лексікі. Уважлівыя адносіны аўтара манаграфіі да навуковай спадчыны, дэталёвы яе аналіз дазваляюць убачыць адкрытасць многіх пытанняў, якія і імкнецца вырашыць С. Масленікава. У гэтым жа раздзеле раскрыты гістарычныя ўмовы, прычыны запазычання германізмаў гаворкамі Гродзеншчыны, прасочваюцца шляхі пранікнення ўласна нямецкіх слоў, а таксама згерманізаваных слоў з іншых моў (лацінскай, французскай, грэчаскай, італьянскай, іспанскай), якія прыйшлі ў нямецкую мову, а з яе ў беларускую; непасрэдна з нямецкай мовы ці апасродкавана праз іншыя мовы (польскую, чэшскую, рускую, літоўскую, ідыш).

У другім раздзеле манаграфіі (“Тэматычныя разрады германізмаў”) адзначаецца, што пераважная большасць германізмаў ахоплівае бытавую і прафесійна-вытворчую сферы, гэта звязана з пэўнымі

пазалінгвістычнымі з’явамі, стасункамі беларускага і нямецкага этнасаў. У межах згаданых груп аўтар праводзіць падрабязную класіфікацыю ўсіх адзінак, размяркоўваючы іх у восем прадметна-тэматычных падгруп, кожная з якіх мае сваю складаную лексічна-семантычную дыферэнцыяцыю.

Аналізу механізмаў і ступені фанетычнай, марфалагічнай, семантычнай адаптацыі германізмаў у беларускай дыялектнай мове прысвечаны трэці раздзел – “Адаптацыя германізмаў у дыялектнай мове Гродзеншчыны”. Упершыню раскрыты дэрывацыйны патэнцыял германізмаў, іх роля ў развіцці лексічнай, фразеалагічнай сістэм беларускіх гаворак. Праведзены супастаўляльны аналіз германізмаў Гродзеншчыны з лексікай літаратурнай мовы, які выявіў шмат запазычанняў, не адлюстраваных у слоўніках беларускай літаратурнай мовы, што сведчыць пра адметнасць і лексічнае багацце народнай мовы Гродзеншчыны.

Манаграфія змяшчае індэкс прааналізаваных германізмаў з паказаннем старонак, дзе яны згадваюцца ці аналізуюцца ў працы, і дыялектных лексікаграфічных крыніц, у якіх яны зафіксаваны, што робіць гэтае даследаванне яшчэ больш абгрунтаваным і зручным для выкарыстання. Для кнігі характэрны логіка даследавання і добрае тэхнічнае афармленне. Нагляднасць апрацоўкі і падачы матэрыялу падмацоўваецца дыяграмай і пяццю табліцамі.

Кніга, безумоўна, мае вялікую тэарэтычную і практычную значнасць. У тэарэтычным плане вынікі даследавання будуць садзейнічаць далейшаму вывучэнню такіх праблем, як моўныя запазычання, міжмоўныя стасункі, гісторыя мовы, этымалогія. Практычная каштоўнасць работы: яна будзе выкарыстана ў навучальным працэсе ВНУ пры выкладанні розных курсаў, у сярэдняй школе пры вывучэнні беларускай, нямецкай моў, пры складанні беларуска-нямецкага, нямецка-беларускага слоўнікаў.

Манаграфія “Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны” С. Масленікавай будзе карысная як філолагам, так і шырокаму колу чытачоў, што цікавяцца праблемамі вывучэння рэгіянальнай лексікі роднага краю, у прыватнасці запазычанняў з нямецкай мовы і іх адаптацыі мясцовымі гаворкамі.

Аксана КАВАЛЬЧУК,
кандыдат філалагічных навук.

МОВАЗНАЎЧЫЯ ЗДАБЫТКІ АЛЯКСЕЯ СОЛАХАВА

60

Аляксей Васільевіч Солахаў, дацэнт кафедры педагогікі і методык дашкольнай і пачатковай адукацыі Мазырскага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна, – вядомы мовазнавец і метадыст. Шлях А. Солахава ў навуку пачаўся ў 1979 г. з удзелу ў Рэспубліканскім конкурсе студэнцкіх навуковых прац. Тады яго навуковая праца была адзначана дыпламам I катэгорыі. У 1992 г. Аляксей Васільевіч паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Мова старабеларускай навукова-публіцыстычнай літаратуры на фанетыка-арфаграфічным і марфалагічным узроўнях”.

Нарадзіўся Аляксей Солахаў 30 сакавіка 1954 г. у вёсцы Дружба Быхаўскага раёна Магілёўскай вобласці. Закончыў Абідавіцкую сярэднюю школу Быхаўскага раёна (1971), гісторыка-філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны (1979), аспірантуру пры кафедры беларускай мовы названага ўніверсітэта (1984).

Артыкулы А. Солахава, прысвечаныя даследаванню структурна-семантычных асаблівасцей індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў, спосабам іх утварэння, надрукаваны ў навуковых рэспубліканскіх і замежных выданнях. Для студэнтаў ён выдаў дапаможнік “Словаўтварэнне” (2008).

Імя Аляксея Солахава добра вядома настаўнікам беларускай мовы і настаўнікам пачатковых класаў агульнаадукацыйных школ нашай краіны. Яго шматлікія займальныя матэрыялы дапамагаюць праводзіць урокі беларускай мовы цікава і змястоўна. Яны часта друкуюцца на старонках часопіса “Роднае слова”, выдадзены асобнымі кнігамі: “Займальна ад А да Я” (2004), “Займальны матэрыял па беларускай мове” (2004, 2-е выд. 2007), “Падарожжа ад А да Я” (2012).

Шмат карыснага Аляксею Васільевічу дала праца дырэктарам і настаўнікам беларускай мовы і літаратуры Капаткевіцкай сярэдняй школы Петрыкаўскага раёна (1983 – 2001). Для сябе і настаўнікаў ён сфармуляваў правіла, якое засведчыў у наступных паэтычных радках:

Каб па-сапраўднаму дзяцей любіць

І каб цябе любіў малы няўмека,

Льга кожным вучнем шчыра даражыць

І ў кожным вучні бачыць чалавека.

Гэтым правілам сам ён кіруецца ўсё жыццё: і на ўроку ў школе, і на лекцыі ў ВНУ, і пры падрыхтоўцы займальных матэрыялаў. Даследчык заўсёды ў творчым пошуку: распрацоўвае методыку міні-сачыненняў, піша вершы, складае галаваломкі, языкаломкі, лінгвістычныя казкі, прыдумляе разнастайныя задачы і загадкі.

Нядаўна ўбачылі свет дзве новыя кнігі А. Солахава. Выдавецтва МДПУ імя І. П. Шамякіна выпусціла даведнік “Навучанне маўленчаму этыкету” (Мазыр, 2014), у якім сабраны асноўныя звесткі пра беларускі маўленчы этыкет і прыёмы яго выкладання ў пачатковых класах на ўроках беларускай мовы і ў пазакласны час. А ў выдавецтве “Зорны верасок” выйшаў зборнік яго вершаваных задач “Колькі хусцінак у дзяўчынак” (Мінск, 2014) для малодшых школьнікаў.

Надзея НОВІК-ШЧАРБЕНКА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
МДПУ імя І. П. Шамякіна.

У ТВОРЧЫХ ПОШУКАХ ДА 50-ГОДДЗЯ МІКОЛЫ ЖУКОВІЧА

У другой палове 1980-х гг. у Беларусі змянілася месца і значэнне школьных прадметаў нацыянальнага профілю, пачаў выходзіць часопіс “Беларуская мова і літаратура ў школе”, пазней пад назвай “Роднае слова”, а праз некаторы час яшчэ і часопіс “Беларуская мова і літаратура”. Школьныя філолагі атрымалі метадычныя трыбуны. Актывізаваліся творчыя пошукі гэтай катэгорыі педагогаў, з’явілася патрэба падзяліцца з калегамі ўласнымі метадычнымі знаходкамі. У многіх раёнах рэспублікі ствараліся творчыя групы, дзе гэтыя знаходкі праходзілі апрабаванне, пасля чаго вынікі некаторых друкаваліся. Выключным плёнам вызначалася творчая група настаўнікаў-беларусаведаў Бярозаўскага раёна Брэсцкай вобласці пад назвай “Жывіца”, якая працавала пад кіраўніцтвам метадыста райана Ніны Арцёмаўны Якуш. У гэтую групу ўвайшоў і малады настаўнік Мікола Васільевіч Жуковіч.

У 1985 г. ён скончыў Брэсцкі педінстытут і вярнуўся на працу ў свой раён. Родам настаўнік з вялікай і старажытнай вёскі Здзітава. Яго землякі сярод берасцейцаў вылучаюцца трапным гаваркім словам, тонка адчуваюць гумар і ўме ла карыстаюцца ім. Дакладнасці і выразнасці маўлення ад шасцярых дзяцей патрабавала і маці. Пачынаў працаваць у Шылінскай базавай школе, не шкадаваў сіл і часу на заняткі з вучнямі і ў хуткім часе быў прызначаны намеснікам дырэктара па вучэбна-выхаваўчай рабоце.

У складзе творчай групы Мікола Васільевіч не толькі з цікавасцю знаёміўся з метадычнымі набыткамі калегаў, але і дзяліўся ўласнымі творчымі поспехамі. Спачатку гэта была рэалізацыя інстытуцкіх ведаў на канкрэтным навучальным матэрыяле. М. Жуковіч найперш імкнуўся сцвердзіцца як настаўнік, каб пераканаць тых, хто ў свой час скептычна глядзеў на яго прафесійны выбар (у тым ліку і маці), што не памыліўся.

Настаўнікам хацеў стаць з ранняга дзяцінства: выступаў ініцыятарам гульні “ў школу”, дзе заўсёды быў строгім і патрабавальным настаўнікам. За гэта бацькі далі свайму старэйшаму мянушку Дырэктар, як бы прадчуваючы, кім той стане. Яны перадалі ў спадчыну сыну любоў да народнай песні і казкі, кнігі. Школьныя педагогі прадвызначылі жыццёвы выбар – быць настаўнікам беларускай мовы і літаратуры. Сам юбіляр пра гэта сказаў так: «Любоў да народнай песні і казкі, ваеннай прозы Кузьмы Чорнага і Васіля Быкава, дзіцячае “дырэктарства”, аўтарытэт школьных настаўнікаў-філолагаў сталі складнікамі выбару спецыяльнасці, пра што ні разу не пашкадаваў».

Малады настаўнік з Бярозаўшчыны з энтузіязмам вывучаў айчынную і замежную метадычную спадчыну, на практыцы правяраў яе эфектыўнасць, шукаў новыя спосабы і формы правядзення ўрокаў беларускай мовы і літаратуры, якія зрабілі б вучняў не аб’ектамі, а суб’ектамі навучання і выхавання. Складанасць на той час заключалася ў тым, што трэба было спалучыць тэорыю з практыкай, перанесці гэтыя спосабы і формы працы на нацыянальную глебу, чаго ад яго найперш чакалі ў творчай групе.

Высновы Мікола Васільевіч спачатку вынес на абмеркаванне настаўнікаў раёна, а потым вобласці і рэспублікі. На той час ён быў ужо лектарам у Брэсцкім інстытуце ўдасканалення настаўнікаў. Слухачы ўхвалілі яго знаходкі. Гэта падбадзёрыла і надало ўпэўненасці ў вартасці ўласных творчых набыткаў. У 1991 г. з’явілася першая публікацыя Міколы Жуковіча “У паэтычным садзе: урок-конкурс” (“Беларуская мова і літаратура”, № 3). З таго часу ён пачаў смялей выходзіць у друк, стаў сталым аўтарам часопісаў “Беларуская мова і літаратура”, “Роднае слова”, “Настаўніцкай газеты”. На сёння яго пяру належыць каля сарака артыкулаў, у якіх аўтар прапа-

гандуе такія спосабы і формы правядзення ўрокаў, як абарона любімай кнігі, КВіЗ, мультымедыйныя тэхналогіі, тэле- і камп'ютарныя ўрокі, педагагічную майстэрню, тэсціраванне і інш.

Нядаўна М. Жуковіч уключыўся ў асэнсаванне педтэхналогіі “актыўная ацэнка” і ўдзельнічаў у семінары па гэтай праблеме ў Варшаве. Настаўнік з Бярозаўшчыны быў там адным з дванаццаці ад Беларусі. Выразна ўсведамляючы, што навучыць і выхаваць школьнікаў, у свет якіх ці не ад нараджэння ўваходзіць тэлевізар, камп'ютар, толькі традыцыйнымі метадамі і прыёмамі нельга, Мікола Васільевіч выступае прапагандыстам выкарыстання на ўроках дасягненняў тэхнікі, без якой цяпер нельга ўявіць жыццё сучаснага чалавека. Скрызнай ва ўсіх яго працах праходзіць думка пра неабходнасць разумнага спалучэння традыцыйнага і новага. Ён перакананы, што поспехі дасягаюцца ў тым ліку і за кошт разнастайнасці спосабаў, формаў правядзення ўрокаў беларускай мовы і літаратуры. Такому перакананню спрыялі інстытуцкая метадычная падрыхтоўка, настаўніцкі вопыт, педагагічная інтуіцыя, а таксама навуковы грунт аспірантуры пры Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Для даследавання Мікола Васільевіч абраў тэму “Тыпалогія ўрокаў беларускай мовы і літаратуры”, якая і на сёння не дастаткова распрацавана.

Вынікі творчых пошукаў настаўніка з Бярозаўшчыны сталі асобнымі выданнямі – “Сучасныя педагагічныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры” (Мінск: Аверсэв, 2007) і “Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы, літаратуры і пазакласных мерапрыемстваў”, апошняя з’яўляецца арганічным працягам, дапоўненым і дапрацаваным, і павінна з’явіцца ў гэтым жа выдавецтве напярэдадні юбілею.

Пачатак 1990-х гг. у гісторыі беларускай школы пазначаны абнаўленнем і распрацоўкай вартаснасці зместу літаратурнай адукацыі. Артыкулы Міколы Васільевіча, прысвечаныя вывучэнню апавесцей “Мы з Санькам у тыле ворага” Івана Сяркова, “Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў” Міхася Лынькова, “Пакуль не развіднела” Барыса Сачанкі разбуралі настаўніцкі стэрэатып, што аналіз “следам за аўтарам” пазбаўляе педагогаў неабходнасці чытаць увесь твор да яго вывучэння, бо можна абысціся знаёмствам з той часткай, якая выносіцца на заняткі. Між тым такі падыход, як пераканальна паказвае аўтар артыкулаў, не можа забяспечыць паўнаватраснага ўспрымання твора вучнямі, бо не дазваляе суадносіць частку з цэлым, што парушае адзін з важнейшых прынцыпаў вывучэння літаратуры – прынцып цэласнасці.

Ёсць у М. Жуковіча яшчэ адзін вельмі значны напрамак творчых зацікаўленняў – жыццё і

літаратурная дзейнасць пісьменнікаў-землякоў Ніны Мацяш і Міколы Арахоўскага. З першых крокаў прафесійнай дзейнасці педагог імкнуўся захапіць вучняў асобай і вершамі аўтаркі “Паэмы жніва”. Менавіта Мікола Васільевіч дамогся таго, што Ніна Мацяш напісала яму як настаўніку для працы з вучнямі аўтабіяграфію. Калі паэткі-зямлячкі не стала, М. Жуковіч апублікаваў успаміны пра сустрэчы з ёю, сумесныя паездкі да прыхільнікаў яе творчасці.

Цяпер М. Жуковіч разам з вучнямі збірае матэрыял пра Міколу Арахоўскага. Важнасць гэтай працы заключаецца яшчэ і ў тым, што вясной 2012 г. згарэла хата, загінуў бацька драматурга і мастака, яго карціны, што былі дома. Іх фотакопіі засталіся толькі на здымках Міколы Васільевіча і яго выхаванцаў. Сабраны біяграфічны матэрыял сістэматызаваны як артыкул. З ім вучні-краязнаўцы ўдзельнічалі ў конкурсе даследчых прац школьнікаў, наладжаным Саюзам пісьменнікаў Беларусі і часопісам “Роднае слова”, па выніках якога атрымалі дыплом другой ступені, граматай адзначаны і іх кіраўнік.

На самым пачатку настаўніцкай дзейнасці ў М. Жуковіча выявіліся яшчэ і здольнасці кіраўніка. Яны былі заўважаны работнікамі раённага аддзела адукацыі, вобласці і рэспублікі, пра што сведчаць шматлікія ганаровыя граматы, дыпломы, прэміі, якімі ён адзначаны найперш за прапаганду сучасных педагагічных тэхналогій, развіццё творчага патэнцыялу вучняў. У 1994 г. Міколу Васільевіча прызначаюць дырэктарам школы № 1 імя В. Галаўко г. Бярозы. На гэтай пасадзе шчыруе і сёння. Дырэктар, па сутнасці, – настаўнік настаўнікаў. Ёсць, аднак, сярод выпускнікоў школы, якую ён узначальвае, нямала тых, хто пад яго ўплывам абраў педагагічную прафесію, сярод іх і яго два сыны. Старэйшы ўжо працуе настаўнікам. Малодшы збіраецца ім стаць, а пакуль што ён студэнт апошняга курса Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна.

Асобу Міколы Васільевіча яскрава характарызуе і такі штырх біяграфіі. Асірацеў яго пляменнік. У лісце да мяне Мікола піша: “Вырашылі з жонкай забраць дзіця да сябе: выгадавалі сваіх, выгадуем і яго. Аформіў апякунства на сябе да 18 гадоў”. Пра многае скажа слоўка *выгадуем* – дагледзім, выхаваем, забяспечым фізічнае і духоўнае здароўе, перадамо і яму тое вызначальнае, што з’яўляецца сутнасцю ў сям’і Жуковічаў.

Сям’я, дырэктарскія, настаўніцкія і грамадскія абавязкі (а іх шмат!) у Міколы Васільевіча разумна спалучаюцца з творчасцю. Многае зроблена, шмат задумаў. Дай Бог яму сіл, здароўя, натхнення і ўдачы іх рэалізаваць.

Бера ЛЯШУК.

ВЫДАТНЫ ВУЧОНЫ, МЕТАДЫСТ ВОЛЬГА ПРАСКАЛОВІЧ

З нагоды юбілею Вольгі Уладзіміраўны Праскаловіч – дацэнта кафедры рыторыкі і методыкі выкладання мовы і літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдата педагогічных навук, дактаранта Нацыянальнага інстытута адукацыі – прыгадваюцца словы славных беларускіх паэтаў: “Пакінь адну пасаду – быць Чалавекам на зямлі” (С. Грахоўскі), “Чалавек – высокая пасада” (Я. Крупенька). Гэтую справядлівую ісціну Вольга спасцігла яшчэ ў дзяцінстве ад любай матулі Наталлі Панцялееўны.

З гадамі мацярынская мудрасць дапоўнілася ўласнымі высновамі, развагамі: *дойлідамі будучыні былі і застаюцца педагогі, яны дораць нам добрае жыццё...* Па прызнанні самой Вольгі Уладзіміраўны, ёй пашчасціла сустрэць на жыццёвым шляху Настаўніка, якому яна абавязана “добрым жыццём” (Арыстоцель). Такую пуцёчку ў жыццё дала Вользе Ларыса Аляксандраўна Мурына, заслужаны дзеяч навукі Рэспублікі Беларусь, доктар педагогічных навук, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі. Менавіта яна прывяла Вольгу ў Нацыянальны інстытут адукацыі, стала навуковым кансультантам кандыдацкай дысертацыі, дарадчыцай, проста блізім і дарагім чалавекам.

Нарадзілася Вольга Праскаловіч (дзявочае прозвішча Кудзелка) 25 сакавіка 1964 г. у Мінску, пасля заканчэння з залатым медалём сталічнай школы № 89 паступіла на беларуска-рускае аддзяленне філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта і ўжо ў студэнцкія гады выявіла сябе як удумлівая, улюбёная ў метадычную навуку студэнтка. У 1986 г. спадарыня Вольга выдатна закончыла ўніверсітэт і атрымала рэкамендацыю для паступлення ў аспірантуру, але вымушана была адмовіцца ў сувязі са шчаслівай і лёсавызначальнай падзеяй – нараджэннем сына Арцёма. Таму сваю прафесійную дзейнасць яна пачала як школьны настаўнік беларускай мовы і літаратуры. Калі ў Мінску стварылася навучальная ўстанова новага тыпу – сярэдняя спецыялізаваная школа пры Беларускам дзяржаўным універсітэце (цяпер – ліцэй БДУ), – Вольга Уладзіміраўна па запрашэнні адміністрацыі ахвотна перайшла ў яе працаваць. Пспехі таленавітага педагога не маглі быць не заўважаны: ёй было прысвоена ганаровае народнае званне “Настаўнік года”. Працу ў сталічным ліцэі педагог сумяшчала з вучобай у аспірантуры, пасля яе заканчэння стала выкладаць ме-

тодыку навучання літаратуры, рыторыку ў Беларускам дзяржаўным універсітэце, назаўсёды звязаўшы лёс з педагогічнай навукай.

Кола навуковай дзейнасці Вольгі Уладзіміраўны даволі шырокае. Гэта метадалогія методыкі, методыка як навука, араатарскае майстэрства, педагогічная і дзелавая камунікацыя, прафесійная падрыхтоўка настаўніка, прадметныя тэхналогіі, арганізацыя літаратурна-творчай дзейнасці вучняў і іншыя аспекты метадычнай навукі.

Вольга Праскаловіч – аўтар каля 300 публікацый у айчынным і замежным друку, сярод якіх манаграфія “Метадалогія культуратворчага развіцця вучняў V – XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры”, артыкулы для Беларускай педагогічнай энцыклапедыі, вучэбны дапаможнік “Беларуская літаратура. IX клас”, вучэбны дапаможнік для IX класа спецыяльных агульнаадукацыйных школ для дзяцей з парушэннем зроку, вучэбна-метадычны дапаможнік для настаўнікаў “Беларуская літаратура ў IX класе”, вучэбна-метадычны комплекс для арганізацыі і правядзення факультатывных заняткаў «“Выкажыся, каб я цябе ўбачыў!”: Мастацтва вусных выказванняў», дыдактычныя сцэнарыі ўрокаў беларускай літаратуры ў V, VI, VII класах (у суаўтарстве), электронны вучэбна-метадычны комплекс па беларускай літаратуры з модульнай архітэктурай, практыкум “Вопыты літаратурнай творчасці” для вучняў VII класа і інш. Яна адзін з аўтараў нарматыўных дакументаў у галіне літаратурнай адукацыі: «Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”», «Адукацыйнага стандарту вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”»

(I – XI класы)», новых вучэбных праграм па беларускай літаратуры, кантрольна-вымяральных матэрыялаў па беларускай літаратуры і інш.

Навукоўца вядзе вялікую грамадскую работу: член Прэзідыума Навукова-метадычнага савета пры Міністэрстве адукацыі Рэспублікі Беларусь па дашкольнай, агульнай сярэдняй і спецыяльнай адукацыі, дырэктар Вучэбнага цэнтра філалагічнай падрыхтоўкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, рэцэнзент вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможнікаў для школ і ВНУ, член навуковага семінара па папярэдняй экспертызе доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый па спецыяльнасці “Тэорыя і методыка навучання і выхавання”, навуковы кіраўнік аспірантаў, магістрантаў і студэнтаў, член журы рэспубліканскай алімпіяды і рэспубліканскага конкурсу (канферэнцыя) даследчых работ вучняў па вучэбных прадметах “Беларуская мова”, “Беларуская літаратура”, міжнародных і рэспубліканскіх конкурсаў аратарскага майстэрства і інш. Як сталы аўтар часопіса “Роднае слова” выступае на яго старонках з публікацыямі, метадычнымі распрацоўкамі.

Адметная старонка ў педагагічным жыцці юбіляра – супрацоўніцтва з творчым аб’яднаннем навукова-папулярных і асветніцкіх праграм на Беларускім тэлебачанні. Вольга Ула-

дзіміраўна выступіла аўтарам і вядучай шэрагу тэлеперадач “ТБ – школе. Беларуская літаратура”. Асабліва хацелася б адзначыць карыснасць падрыхтаваных ёю відэаўрокаў пры вывучэнні аглядавых тэм, біяграфій пісьменнікаў, твораў, паводле якіх створаны тэлевізійныя і тэатральныя спектаклі.

Імя Вольгі Уладзіміраўны Праскаловіч добра вядома вучням (па яе падручніках яны вучацца) і настаўнікам беларускай мовы і літаратуры нашай краіны (яна працуе з імі на курсах павышэння кваліфікацыі, праводзіць для іх метадычныя семінары, майстар-класы). Калегі ведаюць Вольгу Уладзіміраўну як Чалавека з вялікай літары, і гаворачы словамі паэта: “Хвала і чэсць такому Чалавеку” (А. Зарыцкі).

Сёння Вольга Уладзіміраўна поўная новых планаў і задумаў: завяршае працу над доктарскай дысертацыяй па праблемах культуратворчага развіцця вучняў V – XI класаў у працэсе навучання беларускай літаратуры, над папулярным выданнем па культуры педагагічнага суразмоўя і цыклам матэрыялаў па праблемах абнаўлення зместу літаратурнай адукацыі ва ўмовах сучаснага інфармацыйнага грамадства.

Рыма БАБАШКА,

метадыст аддзела агульнаадукацыйных дысцыплін Віцебскага абласнога інстытута развіцця адукацыі.

Метадыст прапануе

Вольга ПРАСКАЛОВІЧ

МЕТАДЫЧНАЯ СІСТЭМА СРОДКАЎ КУЛЬТУРАТВОРЧАГА РАЗВІЦЦЯ ВУЧНЯЎ У ПРАЦЭСЕ НАВУЧАННЯ ЛІТАРАТУРЫ

Артыкул прысвечаны праблеме распрацоўкі сучасных метадычных сродкаў культуратворчага развіцця вучняў. Разглядаецца пытанне тыпалагізацыі заданняў па літаратуры, накіраваных на фарміраванне літаратурна-творчай дзейнасці вучняў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

Ключавыя словы: *культуратворчае развіццё вучняў, метадычная сістэма, сродкі навучання, тыпалогія заданняў па літаратуры.*

This article is devoted to the problem of the elaboration of modern methodical facilities for the cultural and creative development of pupils. Case in point is making the typology of literature tasks, which organize literary and creative pupils work in secondary school.

Да распрацоўкі метадычнай сістэмы культуратворчага развіцця вучняў мы падыходзілі з пазіцыі дэфініенса “сістэма”. Беручы за аснову падобныя па сваёй сутнасці азначэнні, прапанаваныя ў працах В. Афанасьева, І. Блаўберга, Г. Валочкі, В. Садоўскага, А. Урсула, Э. Юдзіна і іншых вучоных, у якасці зыходнага прыем найбольш простую і, на наш погляд, дакладную дэфініцыю: сістэма – упарадкаванае пэўным чынам мноства

кампанентаў, якія ўзаемазвязаны паміж сабой і ўтвараюць пэўнае цэласнае адзінства.

На думку Л. Мурынай, метадычная сістэма навучання мове складаецца з наступных узаемазвязаных кампанентаў: мэты і задачы, змест, напрамкі, падыходы, прынцыпы, метадычныя сродкі [1, с. 9].

Распрацаваная намі метадычная сістэма культуратворчага развіцця вучняў уключае ўзае-

мазвязаныя кампаненты, якія ў сувязі са зменай традыцыйнай ведацэнтрычнай парадыгмы школьнай літаратурнай адукацыі на асобна арыентаваную, культуратворчую патрабуюць пераасэнсавання не толькі мэты навучання (прыярытэтнасць творчага развіцця асобы вучняў), зместу навучання, прынцыпаў культуратворчага развіцця, форм арганізацыі навучання, але і сродкаў навучання (сістэмы культуратворчых заданняў).

У айчыннай методыцы навучання літаратуры дагэтуль не існуе цэласнай, сістэмнай тыпалогіі заданняў па навучанні відам вучэбнай культуратворчай дзейнасці.

Так, В. Ляшук, характарызуючы сістэму работы па фарміраванні чытацкіх уменняў вучняў, вылучае наступныя тыпы заданняў: заданні, накіраваныя на асэнсаванне твора як мастацкай з’явы; заданні, накіраваныя на ацэнку таго ці іншага кампанента твора; заданні, накіраваныя на адметнасць творчай манеры пісьменніка; заданні, накіраваныя на параўнанне твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва [2].

На іншай аснове пабудавана класіфікацыя, створаная расійскім вучоным М. Кудрашовым [3]. Ён абумоўлівае класіфікацыю заданняў логікай пазнавальнай дзейнасці вучняў і ступенню яе самастойнасці: рэпрадуктыўныя, эўрыстычныя або часткова-пошукавыя, даследчыя, творчыя.

Шматаспектную класіфікацыю заданняў па літаратуры распрацавала беларускі вучоны-метадыст Я. Перавозная [4]: *па характары актыўнасці пазнавальнай дзейнасці вучняў*: рэпрадуктыўныя (завучванне на памяць, канспектаванне, складанне планаў артыкула, мастацкага твора, уласнага адказу, выклад матэрыялаў артыкулаў падручніка і інш.); эўрыстычныя (пошук адказу на праблемнае пытанне, рашэнне праблемнай сітуацыі, супастаўленне вобразаў, твораў аднаго пісьменніка ці твораў, блізкіх па тэматыцы, розных аўтараў і літаратур, супастаўленне мастацкага тэксту з ілюстрацыяй да яго і інш.); праблемна-даследчыя, накіраваныя на авалодванне навуковым метадам пазнання (даследаванне асаблівасцей партрэта ці маўленчых характарыстык у творах, функцыі элементаў вуснай народнай творчасці, выяўленне спецыфікі канфлікту ў двух драматургаў, супастаўленне чарнавога варыянта твора і кананічнага, устанаўленне тэматычных сувязей паміж рускай і беларускай літаратурамі і г. д.); творчыя (розныя віды пераказаў, складанне сцэнарыяў, казак, прыказак, прымавак, невялікіх па аб’ёме апавяданняў, баек ці іх элементаў, падрыхтоўка выразнага чытання

твораў розных жанраў і іншае – для сярэдніх класаў; складанне паэтычных і праязічных твораў, мізансцэніраванне, складанне рэжысёрскіх каментарыяў, паэтычных зборнікаў любімых аўтараў, літаратурна-музычных кампазіцый, пераклады з рускай мовы на беларускую – для старшых класаў); *па форме арганізацыі прадуктыўнай дзейнасці*: калектыўныя, прызначаныя для ўсяго класа; групавыя – прапануюцца з улікам інтарэсаў і магчымасцей вучняў (чытанне па ролях фрагмента драматычнага твора, драматызацыя эпічнага тэксту, падрыхтоўка віктарын, крыжаванак і інш.); індывідуальныя ці індывідуалізаваныя (вучэбная літаратурна-творчая дзейнасць вучняў па выкананні спецыфічных заданняў) – прапануюцца для папаўнення прабелаў у падрыхтоўцы вучняў (няўменне складаць план ці характарызаваць героя, выразна чытаць байку і інш.), але часцей за ўсё – для павышэння чытацкага ўзроўню вучняў, якія праяўляюць цікавасць і здольнасць да літаратуры; *у залежнасці ад паслядоўнасці іх выканання*: падрыхтоўчыя, замацавальныя, кантрольныя.

Пры адборы і канструяванні матэрыялу культуратворчых заданняў мы абаяліся на ідэі А. Хутарскога, аўтара методыкі эўрыстычнага навучання (або тэхналогіі дыдактычнай эўрыстыкі): асобная арыентацыя навучання, у працэсе якога вучань не засвойвае гатовыя веды, а сам адкрывае іх у выніку даследавання пэўнай прадметнай рэальнасці (стварае ўласны адукацыйны прадукт); вядучым суб’ектам навучальнага працэсу прызнаецца вучань; адукацыя найперш арыентуецца на развіццё здольнасцей і індывідуальнасці вучняў; навучанне грунтуецца на эўрыстычнай тэхналогіі дзейнасці адпаведна прынцыпам асобнага мэтамеркавання, сітуацыйнасці і суправаджальнага навучання, адукацыйнай рэфлексіі [5].

На думку А. Хутарскога, вучэбная дзейнасць вучняў па выкананні заданняў не заканчваецца атрыманнем выніку ў выглядзе вырашанай задачы, напісанага сачынення, зробленай мадэлі і г. д. Ён прапанаваў алгарытм дзейнасці вучняў па стварэнні імя адукацыйных прадуктаў і супастаўленні іх з адпаведнымі культурна-гістарычнымі аналагамі [5, с. 124]. У гэтым арганізуецца прадуктыўная дзейнасць вучняў.

Методыка эўрыстычнага навучання заснавана на т. зв. адкрытых заданнях (або заданнях крэатыўнага тыпу), якія не маюць адназначных “правільных” адказаў. Такія заданні накіраваны на “стварэнне вучнем асобнага прадукту адукацыі як эквіваленту ўласнага адукацыйнага прырашчэння” [5, с. 23]. Іх выкарыстанне стварае ўмовы для фарміравання і развіцця рэпра-

дуктыўнага і творчага ўяўлення, асацыятыўнага мыслення, крэатыўных якасцей асобы (эмацыйна-вобразных, ініцыятыўнасці, вынаходлівасці, здольнасці да генерацыі ідэй і г. д.). Разглядаючы эўрыстычнае навучанне, А. Хутарскай адрознівае заданні кагнітыўнага, крэатыўнага і аргдзейнаснага тыпу [5, с. 87]. *Кагнітыўныя заданні* накіраваны на фарміраванне адпаведных пазнавальных якасцей вучня, *крэатыўныя* – на стварэнне вучнямі творчых адукацыйных прадуктаў, *аргдзейнасныя* – закліканы падрыхтаваць вучняў да самаарганізацыі.

Такім чынам, у вызначэнні пераліку заданняў па літаратуры даследчыкі прытрымліваюцца розных крытэрыяў: псіхічных уласцівасцей успрымання, логікі пазнавальнай дзейнасці, структуры вучэбнай дзейнасці і г. д. Як бачым, ніводная з прыведзеных класіфікацыйных асноў не прадстаўляе працэс літаратурна-творчай дзейнасці цалкам і не прадугледжвае спецыфічных для дадзенага віду вучэбнай дзейнасці тыпаў заданняў.

У нашым даследаванні навучанне школьнікаў вучэбным відам літаратурна-творчай дзейнасці рэалізуецца праз стройную метадычную сістэму, заснаваную на вядучых агульнадыдактычных і прыватнаметадычных прынцыпах, і ўключае спецыяльна распрацаваны комплекс заданняў.

Зыходныя прынцыпы распрацоўкі культуратворчых заданняў вызначаны мэтамі і задачамі літаратурнай адукацыі, сфармуляванымі ў канцэпцыі навучання беларускай літаратуры ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі Рэспублікі Беларусь, «Адукацыйным стандарце вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”» (I – XI класы), «Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура”», вучэбнай праграме па беларускай літаратуры для V – XI класаў і структураваны паводле наступнай мадэлі крэатыўнага працэсу: суб’ект – дзейнасць – прадукт вучэбнай прадметна-творчай дзейнасці як эквівалент уласнага адукацыйнага прырашчэння – супастаўленне яго з адпаведнымі культурнымі аналагамі.

Прынцып узроставай сензітыўнасці ў развіцці крэатыўнасці абумоўлівае адбор і канструяванне матэрыялу заданняў з улікам узростава-псіхалагічных асаблівасцей, інтэлектуальна-пазнавальных магчымасцей вучняў на розных ступенях навучання літаратуры, а таксама здольнасці да творчай дзейнасці.

Прынцып градуальнасці (А. Архіпава), або “прынцып спіралі” (у тэрміналогіі Б. Багаяўленскай), прадугледжвае паслядоўнае ўскладненне вучэбных заданняў – ад простага да складанага,

ад часткова прадуктыўнага да прадуктыўнага, ад аналітычнага да эўрыстычнага і г. д.

Прынцып фарміравання літаратурна-творчых груп вучняў-чытачоў. Асобасны падыход разглядаецца даследчыкамі як падыход з пазіцый цэласнасці асобы, з улікам яе індывідуальных асаблівасцей, патрэб і здольнасцей. З гэтай прычыны навучанне на ўроках літаратуры ажыццяўлялася намі ў рамках нейрапсіхалагічнага падыходу да асобы школьніка [6]. Вышэйшыя псіхічныя функцыі, якія вызначаюць у тым ліку і здольнасць да навучання, у значнай ступені рэалізуюцца дзейнасцю паўшар’яў галаўнога мозгу. Функцыянальная спецыялізацыя паўшар’яў з’яўляецца базісным прынцыпам дзейнасці мозгу чалавека, якая ўплывае на яго ўспрыманне, псіхічныя асаблівасці і кагнітыўны стыль. Творчыя здольнасці выяўляюцца ў асноўным патэнцыялам правага паўшар’я галаўнога мозгу. Вучні з дамінаваннем левага паўшар’я адносяцца да аналітычнага тыпу і маюць схільнасць да вербальных відаў дзейнасці. Вучні з дамінаваннем правага паўшар’я звычайна схільны да сінтэзу і валодаюць абстрактным мысленнем. Вучні з дамінаваннем левага і правага паўшар’яў мозгу валодаюць рознымі асаблівасцямі, рознымі стылямі мыслення і навучання. Ва ўмовах развіццёвага асобасна арыентаванага навучання асабліва актуалізуецца стылі навучання “левапаўшарных” і “правапаўшарных”, калектыўныя, групавыя і індывідуальныя формы работы.

Заданні распрацоўваліся з улікам адрозненняў у навучальнасці школьнікаў, якія знаходзяцца ў адносна роўных педагагічных умовах. Скарэляваны комплекс метадычных сродкаў фарміравання літаратурна-творчай дзейнасці са спецыфікай мысленчай дзейнасці вучняў, абумоўлены тыпам асобы (мастацкі, мысліцельны, сярэдні, паводле І. Паўлава). Першы від практыкаванняў арыентаваны на работу з вучнямі з дамінавальным дывергентным, або творчым, мысленнем. З мэтай карэкцыі дзейнасці вучня-“мастака” метадычна мэтазгодна скіроўваць яго да выканання заданняў аналітычнага характару. Вучань знойдзе сябе ў даследчай дзейнасці праз супастаўленне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у розных відах мастацтва. Вучні-“мысліцелі” з аналітычным тыпам мыслення ўключаюцца ў вучэбную дзейнасць праз заданні сінтэтычнага характару, якія накіраваны на стварэнне ўмоў для станаўлення і развіцця творчых якасцей асобы. Адпаведныя заданні: стварыць кадран план, рэжысёрскі каментарый, сцэнарый, літаратурна-музычную кампазіцыю і г. д. Трэці

від практыкаванняў разлічаны на “сярэдніх” вучняў (іх большасць – да 80 %), для якіх характэрна адносная раўнавага тыпаў мыслення. На гэтай аснове намі прапануецца пэўная сістэма аналітыка-сінтэтычных практыкаванняў. Ступень самастойнасці вучняў рэгламентуецца праз заданні, накіраваныя на фарміраванне адпаведных пазнавальных і творчых якасцей асобы. Заданні такога кшталту блізкія да даследчых з элементамі творчасці. На пачатку працэсу навучання яны маюць характар падрабязных інструкцый. Паступова інструкцыі скарачаюцца да ўказанняў на дзейнасць і, урэшце, абмяжоўваюцца пастаноўкай задачы і кантролем яе выканання.

Адпаведна з узроўнямі прадуктыўнай дзейнасці вучняў можна вылучыць пяць тыпаў заданняў: узнаўляльныя, рэканструктыўна-варыятыўныя, эўрыстычныя, даследчыя і творчыя.

У адукацыйным працэсе заданні вышэйпаказаных тыпаў выкарыстоўваюцца ў комплексе. Ніводны з названых тыпаў не можа быць элімінаваны, паколькі “практычнае асваенне ажыццяўляецца не на базе механічных трэніровачных практыкаванняў, а ў выглядзе канвеернай сістэмы мэтанакіраваных вучэбных дзеянняў” [7, с. 72]: узнаўленне, паўтарэнне па прапанаваным узору (рэпрадуктыўная дзейнасць), часткова прадуктыўная, пошукавая, прадуктыўная творчая дзейнасць.

Абгрунтаваныя ў даследаванні напрамкі культуратворчага развіцця вучняў з’яўляюцца класіфікацыйнай асновай тыпалагізацыі творчых заданняў.

Згодна з *мастацка-эстэтычным напрамкам* вылучаюцца практыкаванні, накіраваныя на навучанне відам літаратурна-творчай дзейнасці, абумоўленай мастацкай прыродай тэксту (эпічнага, лірычнага, драматычнага).

У адносінах да кожнага жанру можна гаварыць пра мікрасістэму заданняў.

МІКРАСІСТЭМА ЗАДАНИЯЎ, АБУМОЎЛЕННЫХ ЖАНРАВАЙ ПРЫРОДАЙ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

Паводле характару дзейнасці вучняў на аснове эпічнага тэксту:

1) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэцэптыўнага характару:* слуханне ўзорнага чытання настаўніка, па фонахрэстаматыі (без спецыяльнай фіксацыі на гэтым увагі вучняў), чытанне (беглае чытанне ўголос усяго тэксту, выбарчае);

2) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэпрадуктыўнага характару:* гутаркі па засваенні ідэйна-мастацкага зместу, адказы на пытанні рэпрадуктыўнага характару, тэста-

выя заданні, складанне плана твора (або эпизоду), розныя тыпы пераказаў (блізкі да тэксту, выбарчны, сціслы);

3) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць творчага характару:* выразнае чытанне, складанне партытуры чытання, чытанне па асобах (асабліва калі тэкст насычаны дыялогамі), слоўнае маляванне, мастацкае расказванне, творчы пераказ, састаўленне характарыстык (індывідуальных, параўнальных, групавых) персанажаў, стылістычны эксперымент, стварэнне пейзажных і партрэтных замалёвак, напісанне старонак дзённіка (лістоў) літаратурнага героя, стварэнне кодэкса гонару літаратурных герояў, інтэрв’юіраванне літаратурнага героя, складанне гісторыі з апорай на сэнсавую піраміду, “дадумванне” (“дапісванне”) твора, стварэнне кадраплана, складанне сцэнарыя і / або кіна-сцэнарыя, інсцэніраванне апавядальных твораў ці іх частак, стварэнне відэароліка да пэўнага эпизоду і інш.;

4) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць эўрыстычнага (пошукавага) характару:* аналіз вобраза / персанажа, пейзажу, інтэр’ера, кампанентаў кампазіцыі, параўнанне некалькіх пунктаў поглядаў на твор ці на пэўны вобраз, абгрунтаванне сваёй ацэнкі іх, тэматычнае, праблемнае, гісторыка-літаратурнае, тэарэтыка-літаратурнае параўнанне двух твораў, параўнанне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва, падбор і аналіз ілюстрацый да пэўнага эпизоду, усяго твора;

5) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць даследчага характару:* ацэнка спектакля або кінафільма (паводле вывучанага твора) у жанры водгуку, рэцэнзіі, падрыхтоўка даклада (рэферата) з выкарыстаннем літаратурнаўчых крыніц і інш.

Паводле характару дзейнасці вучняў на аснове паэтычнага тэксту:

1) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэцэптыўнага характару:* слуханне ўзорнага чытання (настаўніка, загадзя падрыхтаванага вучня, па фонахрэстаматыі), чытанне (беглае чытанне ўголос усяго тэксту, выбарчае);

2) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэпрадуктыўнага характару:* гутаркі па засваенні ідэйна-мастацкага зместу, адказы на пытанні рэпрадуктыўнага характару, тэставыя заданні;

3) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць творчага характару:* выразнае чытанне (у тым ліку на памяць), складанне партытуры чытання, стылістычны эксперымент, заданні, што стымулююць уласную вершатвор-

часць вучняў – дапісванне апошняга радка альбо штрафы верша, напісанне вершаў па зададзенай схеме чаргавання радкоў (трыялет, актава, санет), напісанне вершаў па зададзеных рыфмах (бурымэ) ці на прапанаваную тэму, складанне цэнтонаў, акравершаў, лімерыкаў і г. д.;

4) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць эўрыстычнага (пошукавага) характару*: каменціраванае чытанне, самастойны пошук адказаў на праблемныя пытанні, устанаўленне асацыятыўных сувязей з творамі жывапісу і музыкі, параўнанне ацэнкі твора рознымі літаратуразнаўцамі і крытыкамі;

5) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць даследчага характару*: самастойны аналіз часткі і цэлага мастацкага твора, аналіз пазапраграмнага твора, параўнанне некалькіх пунктаў поглядаў на твор ці на пэўны вобраз, абгрунтаванне сваёй ацэнкі іх, ацэнка верша ў жанры водгуку, рэцэнзіі, падрыхтоўка даклада (рэферата) з выкарыстаннем літаратуразнаўчых крыніц і інш.

Паводле характару дзейнасці вучняў на аснове драматычнага тэксту:

1) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэцэптыўнага характару*: слуханне п’есы па фонахрэстаматыі, слуханне інсцэніраванага фрагмента з радыё і / або тэлеспектакля, прагляд відэазапісу спектакля, чытанне п’есы (дзеі, маналогаў). Зрокава-гукавыя віды спектакля ўзбагачаюць літаратурны вопыт вучняў і падштурхоўваюць іх да ўласнай творчасці;

2) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць рэпрадуктыўнага характару*: тэставыя заданні, складанне плана, пераказ эпизоду, сціслы пераказ п’есы з вызначэннем кульмінацыі дзеяння;

3) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць творчага характару*: выразнае чытанне, складанне партытуры чытання, слоўнае маляванне, чытанне па ролях, інсцэніраванне, складанне характарыстыкі аднаго з герояў п’есы (параўнальнай характарыстыкі), стварэнне партрэтаў дзейных асоб (знешніх, маўленчых, псіхалагічных), збор “дасье” на дзейных асоб, стварэнне кадрапланаў (тэкстуальна-графічных, тэкстуальна-выяўленчых, тэкстуальна-апісальных), мізансцэн, сцэнарыяў і / або кінасцэнарыяў, “рэжысёрскіх рэмак”, “рэжысёрскага каментарыя”, “дапісванне” сюжэта, прыдумванне сюжэта п’есы-рымейка, прыдумванне сюжэта ўласнай п’есы, раскрыццё паэтыкі загалова п’есы, прыдумванне назвы да кожнай дзеі п’есы, вусныя выказванні на адну з прапанаваных тэм, рэцэн-

зія на самы камічны / драматычны / трагічны эпизод у п’есе, водгук і / або рэцэнзія на праграмны твор, водгук і / або рэцэнзія на прагледжаны спектакль альбо тэлепастаноўку, творчыя пісьмовыя работы-сачыненні (напрыклад, “Я выконваю ролю...” або “Характар, які я хацеў бы / хацела б увасобіць на сцэне” і інш.), інтэрв’юіраванне драматурга, артыстаў-выканаўцаў (напрыклад, “Мая любімая роля”, “Мой дэбют на сцэне...” і г. д.);

4) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць эўрыстычнага (пошукавага) характару*: каменціраванае чытанне, самастойны пошук адказаў на праблемныя пытанні, устанаўленне асацыятыўных сувязей з творамі жывапісу і музыкі, параўнанне ацэнкі твора рознымі літаратура- / тэатразнаўцамі і крытыкамі;

5) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць даследчага характару*: аналіз п’есы / асобных сцэн / ключавых дыялогаў і маналогаў, супастаўленне ацэнкі / трактоўкі дзейных персанажаў рознымі літаратурнымі / тэатральнымі крытыкамі, супастаўленне тэксту п’есы з яго сцэнічным увасабленнем, параўнанне розных трактовак аднаго і таго ж спектакля, супастаўленне з фрагментамі аднайменнага радыё- / тэлеспектакля, кінафільма і ілюстрацыямі да п’есы, супастаўленне трактовак ролі акцёрамі розных эпох, супастаўленне драматычнага, эпічнага і лірычнага твораў на адну тэму, супастаўленне дэкарацый да спектакляў, пастаўленых у розныя гады на айчыннай / замежнай сцэне, супастаўленне розных трактовак твора ў крытычнай літаратуры і мастацтве, падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў, даследчых праектаў;

6) *практыкаванні, якія прадугледжваюць дзейнасць сцэнічна-гульнівага характару*: мастацка-выканальніцкія – прайграванне роляў рэжысёраў (складанне рэжысёрскага плана спектакля), акцёраў (прэзентацыя ўласнага “бачання” выканання адной з роляў), дэкаратараў (распрацоўка эскізаў дэкарацый да асноўных эпизодаў твора), касцюмераў (распрацоўка эскізаў касцюмаў і грыву), кампазітараў (выбар і абгрунтаванне музычнага афармлення), мастакоў (распрацоўка афіш да спектакля, праграм, запрашальных білетаў у тэатр) і г. д.; мастацка-выяўленчыя – стварэнне ўласных ілюстрацый да твора і супастаўленне іх з ілюстрацыямі прафесійных мастакоў, распрацоўка і аргументацыя ўласнага праекта сцэнічнай дэкарацыі, музыкі, спецефектаў, стварэнне рэквізіту для самадзейнага школьнага тэатра.

Працяг будзе.

КАНСТРУКЦЫІ, ПАВОДЛЕ ФОРМЫ ПАДОБНЫЯ ДА НАМІНАТЫЎНЫХ СКАЗАЎ

Да сінтаксічных канструкцый, падобных да намінатыўных сказаў зместам і структурна-граматычным афармленнем, адносяцца:

1. Ацэначна-прэдыкатыўныя сказы. Галоўны член ацэначна-прэдыкатыўных сказаў (назоўнік назоўнага склону) у сваім лексічным значэнні заклучае якасную ацэнку-характарыстыку прадмета (з'явы), з'яўляецца носьбітам, а не выразнікам прыметы прадмета, які падказвае сітуацыя, кантэкст. А ў намінатыўных сказах адзіны галоўны член не мае прэдыкатыўнай сувязі з кантэкстам: *Рыгор падцягнуў яе да самага берага, скачыў уніз і вывалак на траву. У ёй было не менш двух кілаграмаў – першая вялікая рыбіна ў гэта лета. “Ого! – пачуў ён пявучы голас. – Малайчына, хлопчык!”* (М. Лупсякоў). *Самымі першымі днямі жнівеня месяца Астаповіч з сваёй Марынай перайшлі жыць у новую хату. Шчаслівая хвіліна!* (К. Чорны). Такія сказы нельга аднесці да намінатыўных.

2. Вакатыўныя сказы (ад. лац. *vocativus* – клічны склон). Адзіны галоўны член іх выражае закончаную думку пэўнай мадальнай і эмацыянальнай афарбоўкі. У афармленні гэтых сказаў важную ролю адыгрывае інтанацыя, пры дапамозе якой перадаюцца самыя разнастайныя адценні пачуццяў – радасць, захапленне, папрок, незадавальненне, перасцярога, просьба. У іх няма сцверджання існавання асобы, як у намінатыўных сказах, бо гэта вядома з кантэксту; вакатыўныя сказы перадаюць адносіны аўтара да гэтай асобы. Галоўны член вакатыўных сказаў нельга кваліфікаваць ні як дзейнік, ні як выказнік; у складзе іх могуць быць азначэнні.

У залежнасці ад сэнсава-граматычнай функцыі можна вылучыць некалькі груп вакатыўных сказаў:

- сказы, што выражаюць папрок, перасцярогу, просьбу, радасць, захапленне. Яны звычайна маюць клічную інтанацыю: *Выбегла Яніна Юр'еўна, заплаканая, збянтэжаная, і, голасна ўсхліпнуўшы, абняла Марыну. “Яня!” – з сэрцам прыкрыкнуў на яе муж* (Т. Хадкевіч). *Маці ад нечаканасці збянтэжылася і радасна ўсклікнула: “Сыноч! Дарагі сыночак!”* (Р. Мурашка). *“Рам-ан Фаміч!..” – з просьбай і перасцярогай працягнуў здаравяка і перасмыкнуў плячыма* (М. Ракітны);

- сказы, у якіх галоўны член ускладняецца выклічнікамі, што ўзмацняюць экспрэсіўнасць выказвання. У такіх выпадках назоўнік (галоўны член) можа паўтарацца: *Данік пастаяў, падумаў і*

нічога больш не сказаў. Ідучы на варту, прыпыніўся каля нябожчыка, цяжка ўздыхнуў: “Эх, Цішка, Цішка!” (І. Шамякін). *“Эх, хлопцы, хлопцы!” – сказаў я, каб атрэсіцца ад цяжкіх думак* (Я. Брыль). *Ах, Валодзя, Валодзя!.. Як усё ясна і проста было з табою нам, старэйшы, разумны, вясёлы дружа...* (Я. Брыль). *Марынчук з суровай усмешкай глядзіць на свайго знаёмага... “Ах, Дробаў, Дробаў... Нарабіў ты сабе, гарачая твая галава”* (М. Ракітны). *Камандзір падышоў на два крокі, пільна заглянуў мне ў вочы, уздыхнуў: “Эх, Шапятовіч, Шапятовіч!” – і махнуў рукой* (І. Шамякін);

- сказы, у якіх пэўная асоба выяўляецца ў выніку пазнавання, высвятлення яе іншай асобай. Такія сказы выступаюць своеасаблівым прэдыкатам да суб'екта, названага ў кантэксце, што збліжае вакатыўныя сказы з няпоўнымі: *Калі ён адчыніў фортку, маці Ліды секла дровы. Яна хвіліны дзве ўглядалася не пазнаючы, потым здзіўлена і радасна крыкнула: “Васілёк?! Жывы і дужы!”* (І. Мележ). *Бацька спалохана павярнуўся і, убачыўшы яе, выпусціў з рук сетку і раму. “Таня!.. Ты?” – здзіўлена і радасна прашаптаў ён* (І. Шамякін).

Вакатыўныя сказы – асобны тып сінтаксічных канструкцый, асноўнае значэнне якіх – выражэнне разнастайных пачуццяў да асобы, названай галоўным членам гэтых сказаў. Ні паводле значэння, ні паводле семантыка-граматычнай функцыі яны не могуць быць пастаўлены ў адзін шэраг з намінатыўнымі сказамі.

3. Канструкцыі з назоўным тэмай (назоўным уяўлення), якія падобныя да намінатыўных формай выражэння. Назоўны тэмай пазбаўлены самага істотнага, што вылучае намінатыўныя сказы ў асобны тып, – значэння быцця, існавання, пазбаўлены самай важнай прыметы сказа як сінтаксічнай адзінкі – прэдыкатыўнасці. Такія канструкцыі толькі называюць прадметы ці з'явы, уяўленне пра якія ўзнікла ў таго, хто гаворыць, у сувязі з нейкімі іншымі прадметамі ці з'явамі. Назоўнік назоўнага склону ў гэтых структурах стаіць упачатку і вылучае на першы план прадмет, з'яву, асобу чалавека, пра якія задаецца пытанне або выказваецца меркаванне. Самастойнасць назоўнага тэмай абмежаваная: інтанацыйна і сэнсава ён так цесна звязаны з наступным выказваннем, што ўтварае разам з ім фразу, сэнс якой зразумелы толькі тады, калі яе прачытаць цалкам. Назоўны тэмай канстатуе існаванне ў свядомасці чалавека ўяўлення пра вобразы прадметаў, з'яў,

якія ўзніклі ў сувязі з адпаведнай сітуацыяй. Назоўны тэмы не мае закончанай інтанацыі і патрабуе канкрэтызацыі і ўдакладнення ў кантэксте. У залежнасці ад інтанацыі назоўны тэмы можна падзяліць на тры тыпы:

- назоўны тэмы, які вымаўляецца з інтанацыяй незакончанаасці. Ён звычайна пачынае фразу, называючы той ці іншы прадмет, асобу чалавека, з'яву, пра якія далей ідзе размова. Пасля такога назоўнага абавязкова паўза, якая патрэбна апаздальніку для афармлення наступнага выказвання, для арганізацыі ўвагі слухача і падрыхтоўкі яго для ўспрымання зместу ўсёй фразы: **Бяроза...** *Колькі разоў чаравала яна затуманенай цішынёю світанкаў, таемнымі шлохамі дрымучых прыбрэжных пушчаў, радасцю сонца, ветру, хваль, хараством птушыных мелодый, непаўторнымі снамі патухлага цяпельца і летуценнямі, што выспелі на яе берагах* (К. Кірэенка). **Маці...** *Колькі яна перанесла, пагаравала; колькі перацягала яе плечы нягод і цяжару ў жыцці, – і колькі яшчэ пшчоты ў вачах* (І. Пташнікаў). **Дарогі, дарогі, дарогі...** *Колькі вас, брукаваных і шасейных, гравейных і селавых, насыпных і мокрых, гацевых, прайшлі людзі за гэты час разам з табуном* (Я. Сіпакоў). **Дзіця...** *Радавацца, здаецца, трэба. Мілае, дарагое стварэнне нарадзіцца павінна* (І. Мележ). **Саіша...** *Жвавы хлапчук... Чатырнаццаць гадоў адзвінела, чатырнаццаць садоў адцвіло – і тады зашугала вайна* (П. Панчанка). **Слова...** *Ты – прысяга воіна і тайна дзявочага сэрца, кліч, з якім ідуць у бой, і нябачная цытадэль, што спыняе ворага, ты – павуцінка, што рвецца пры самым кволым павеву ветрыка* (В. Вітка);

- назоўны тэмы, які вымаўляецца з клічнай інтанацыяй. Ён таксама пачынае апісанне, але сінтаксічна з ім не звязаны, клічная інтанацыя падкрэслівае эмацыянальнасць апісання: **Надзеі! Мары! Колькі часу аддае ім чалавек у сваім жыцці** (П. Галавач). **Маленства!** *Яно, басаногое, шчаслівае, было ў мяне і ў цябе. І ў кожнага сваё, непаўторнае і ўсё ж нечым падобнае* (Б. Сачанка). **Дом!..** *А хто з нас не марыў на чужыне аб ім* (А. Бачыла). **Духоўны пачатак!** *Ціхім цяпельцам гарэў ён у роднай хаце ў Малой Багацькаўцы, што на Мсціслаўшчыне. Патрабавальна-дапытліва глядзяць з партрэта вочы Гарэцкай, маці двух славетных сыноў, Максіма і Гаўрылы. Маршчыны-разоры зрэзалі высокі лоб бацькі, Івана Кузьміча, патомнага земляроба, які хацеў вывучыць дзяцей* (А. Ліс).

Назоўны тэмы, які вымаўляецца з клічнай або інтанацыяй незакончанаасці, можа мець пры сабе злучнікі *а*, *але* з далучальным значэннем, якія тут выкарыстоўваюцца ў ролі ўзмацняльных часціц, што яшчэ больш падкрэслівае сувязь такіх канструкцый з сітуацыяй: **А мора!** *Анатолі больш за ўсё спадабалася мора* (І. Грамовіч). *Калі б гэта бы-*

ло што іншае, любое, самае каштоўнае, Лялькевіч аддаў бы за тое, што прапанаваў, – абы хутчэй з плеч. Але соль... (І. Шамякін). **А прырода!** *Колькі вялікага задавальнення дае нам яна!* (Я. Колас). **А звонкі смех, а задушэўныя песні...** *Нельга было не закахацца ва ўсю гэтую прыгажосць, нельга будзе забыцца пра іх, дзе ты ні будзеш* (Я. Брыль);

- назоўны тэмы з пыгальнай інтанацыяй. Такія канструкцыі могуць ускладняцца далучальнымі злучнікамі (у ролі часціц), пры якіх бываюць яшчэ і ўзмацняльныя часціцы: **А жаўрук?** *Ці ж з халоднай пустыні ён хоць песню дакіне вясне?* (В. Таўлай). **Ну, а масла?** *Што пра масла скажаш? І не трэба, а не абмінеш. Калі гэтакім маслам рыфмы змажаш, нават верш няўдалы праглынеш* (П. Панчанка). **А цымбалы?** *А іх напаследак яна берагла. Грошай мецьме нямала, бо ім немалая цана* (А. Куляшоў).

Назоўны тэмы – канструкцыя размоўнага стылю. Шырока выкарыстоўваецца ў творах мастацкай літаратуры, публіцыстычных артыкулах.

4. Назвы кніг, устаноў, надпісы на шыльдах, вітрынах. Яны не маюць значэння быцця: *“Сэрца на далоні”, “Людзі на балоце”, Нацыянальны тэатр оперы і балета, Палац Рэспублікі, часопіс “Роднае слова”, напрамак “Мінск – Масква”.*

5. Назвы асоб па імені, прозвішчы, пасадае, спецыяльнасці, становішчы і пад.: *Іван Дамінікавіч Луцэвіч, Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, Міхась Лынькоў; доктар філалагічных навук, заслужаны работнік народнай адукацыі.*

6. Словы і словазлучэнні этыкету: *Добры вечар! Вітаю вас! Хлеб-соль! Дзякую! Добрага здароўя! Маё шанаванне!*

ГЕНІТЫЎНЫЯ СКАЗЫ

Генітыўнымі называюцца іменныя аднастаўныя сказы, галоўны член якіх выражаны незалежным родным склонам назоўніка, які не толькі мае значэнне наяўнасці / адсутнасці, існавання прадмета (быццёнасць), але і характарызуе яго ў колькасных адносінах – сцвярджаецца празмерная колькасць: **Людзей, людзей!** *Яблыку няма дзе ўпасці* (Я. Брыль). **Грыбоў жа, грыбоў!** *Самі ў кош просяцца* (В. Каваль).

У афармленні генітыўнага сказа як сінтаксічнай адзінкі вялікую ролю адыгрывае інтанацыя канстатацыі, паведамлення пра празмерную колькасць прадметаў, асоб, пра высокую інтэнсіўнасць пачуцця. У ролі галоўнага члена генітыўных сказаў ужываюцца канкрэтныя і адцягненыя назоўнікі: – **А трафяў!** – *гучна здзівіўся Ладуцька, разглядаючы зводку. – Браткі мае, колькі трафяў!* (А. Кулакоўскі). **А колькі радасці!** *Зямлянак засталася толькі тры, а гаспадарак у нас каля сотні* (Я. Брыль).

Колькаснае значэнне ў генітыўных сказах можа мець лексічнае выражэнне – з дапамогай адпа-

ведных колькасных слоў, якія займаюць прэпазіцыйнае становішча да назоўніка роднага склону і ў спалучэнні з ім утвараюць граматычную аснову сказа: *Год грыбны...* **Процьма рыжыкаў** (А. Васілевіч). *Старэйшы брат Спірыдон даўно ажаныўся.* **Куча дзяцей** (А. Чарнышэвіч). **Безліч цьфульняў.** *На ўсе выпадкі...* (П. Панчанка). **Куча народу.** *У сярэдзіне важна сядзіць багамаз* (Я. Колас). Пры адваротным парадку слоў такія сказы ёсць падставы лічыць двухсастаўнымі.

Колькаснае значэнне галоўнага члена ўзмацняецца, калі ў склад яго ўваходзіць няпэўнаколькасны займеннік або часціцы *ні, ані, ну*, а таксама далучальны злучнік *а* са значэннем часціцы: **Колькі хараства і чароўнага прывабу!** *Душа радуецца* (Я. Колас). *Наперадзе было чыстае поле.* **Ні куціка. Ні дрэўца** (В. Быкаў). *Позна. На вуліцы пуста.* **Ні душы** (І. Пташнікаў). **Ні надлому, ані стомы** (В. Жуковіч). **А колькі смеху і сваволля, і жарту, плюскату, штурханья** (Я. Колас). **Ну і дроў!** *Усю зіму цёпла будзе* (І. Шамякін). **А мёду, мёду!** *Ох і гоману тут* (М. Лынькоў). Такія сказы пераважна клічныя.

Празмерная колькасць можа быць выражана фразеалагізмам: **Грыбоў, грыбоў** – *хоць касу закладай* (І. Шамякін). *Цяпер, брат, усяго хапае.* **Яды. Яды** – *хоць расперажыся* (Б. Сачанка). **А ягад, ягад!** *Хоць вамамі вазі* (Т. Хадкевіч).

Генітыўныя сказы могуць быць часткай складаных сінтаксічных канструкцый: **Безліч бароў і рачулак, што звоняць бясконца** (А. Куляшоў). **Ні цьмы той, ні снегавай плесні,** – *дзе глянеш – адна, братка, шчаснасць* (Я. Купала). *Дружа! Кінь на неба вока – колькі зорак, колькі зор!* (Я. Колас).

Генітыўныя сказы з адмоўнай часціцай *ні* ў іх складзе набліжаюцца да безасабовых сказаў, што пацвярджае наяўнасць у структуры падобных канструкцый акалічнасці месца. Параўнаем: *Цішыня.* **Ні гуку** (У. Ягоўдзік) – (вылучаны сказ – генітыўны) і *Ноч. Цішыня. Нідзе ні гуку, ні скрыпу* (І. Сяркоў). Апошні сказ кваліфікуецца лінгвістамі як адмоўны безасабовы.

Аднасастаўнасць генітыўных сказаў выразна выступае, калі ў тэксце яны стаяць побач з іншымі аднасастаўнымі сказамаі: *Пагожы дзень.* **Ні шлоаху, ні птушынага севу.** *Ціха ў бары* (М. Лынькоў). *Ноч. Цішыня. Аніводнага гуку* (П. Галавач). *Густое, з праба, кіслае малако. Маласольныя агурочки.* **Процьма садавіны** (Я. Брыль). **Ні гуку. Ні проблеску дня...** *Толькі вось насланне, ледзь улоўная мроя – як далёкае мора шуміць цішыня* (А. Зарыцкі).

Паводле сферы выкарыстання генітыўныя сказы выступаюць як выразная адзнака гутарковага стылю. Яны ўжываюцца ў мове мастацкай літаратуры, у публіцыстыцы – у дыялогах, а таксама ў эмацыянальна афарбаваных аўтарскіх маналогіях.

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія сказы называюцца аднасастаўнымі намінатыўнымі? Растлумачце паходжанне тэрміна *намінатыўны*.

2. Назавіце граматычныя прыметы намінатыўных сказаў.

3. Назавіце спосабы выражэння галоўнага члена намінатыўных сказаў.

4. З дапамогай якіх членаў сказа могуць утварацца развітыя намінатыўныя сказы?

5. Як адрозніць намінатыўныя сказы, развітыя дапасаванымі азначэннямі, ад двухсастаўных сказаў?

6. Якія сінтаксічныя адносіны выражаюцца паміж часткамі складаназлучаных сказаў з намінатыўнымі ў іх саставе?

7. Як адрозніць складаназлучаныя сказы, у якіх састаўныя часткі маюць форму неразвітых намінатыўных сказаў, ад простых сказаў з аднароднымі членамі?

8. Якую пазіцыю найчасцей займаюць намінатыўныя сказы як часткі складаназалежных сказаў? Якія сінтаксічныя адносіны выражаюцца ў такіх складаных канструкцыях?

9. Якія сінтаксічныя адносіны выражаюцца ў бяззлучнікавых складаных сказах з састаўнымі часткамі ў форме намінатыўных сказаў?

10. Назавіце функцыянальныя тыпы намінатыўных сказаў.

11. Якія функцыі выконваюць уласна апісальныя сказы? У якіх стылях мовы яны выкарыстоўваюцца?

12. Якія сказы называюцца ацэначна-быццёвымі? У чым іх спецыфіка як асобнага тыпу аднасастаўных сказаў?

13. У чым спецыфіка сказаў-паведамленняў? Чаму іх варта лічыць аднасастаўнымі намінатыўнымі?

14. Што вылучае ўказальныя намінатыўныя сказы ў асобны тып?

15. Назавіце спосабы выражэння галоўнага члена ўказальных сказаў. Ад якіх двухсастаўных сказаў іх трэба адрозніваць?

16. Назавіце сінтаксічныя канструкцыі, падобныя граматычнай структурай да намінатыўных сказаў.

17. У чым спецыфіка назоўнага тэмы (назоўнага ўяўлення)? Чым ён адрозніваецца ад намінатыўных сказаў?

18. У чым спецыфіка вакатыўных сказаў?

19. Якія сказы называюцца генітыўнымі? Якая сфера іх выкарыстання?

Заканчэнне будзе.

Ніна ГАЎРОШ,
кандыдат філалагічных навук.
Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ КАНТРОЛЬНЫ ДЫКТАНТ

Арфаграфія выконвае істотную сацыяльную функцыю: правапісныя нормы з'яўляюцца агульнапрынятымі і іх аднастайнасць садзейнічае пісьмовым зносінам. Таму так важна для выкладчыка і настаўніка роднай мовы ўзброіць навучэнцаў неабходнымі арфаграфічнымі ведамі, уменнямі і навыкамі. Падкрэслім, што пры вывучэнні любой мовы вучні авалодваюць адноснай арфаграфічнай пісьменнасцю, г. зн. вучацца пісаць у адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамаі, прадугледжанымі праграмай. Выключную ролю для выпрацоўкі і ўдасканалення арфаграфічных уменняў і навыкаў адыгрываюць навучальныя дыктанты, а для кантролю за засваеннем нормаў – кантрольныя (тэкставыя і слоўнікавыя). У школьным курсе беларускай мовы арфаграфія як раздзел вывучаецца ва ўзаемасувязі з іншымі раздзеламі, універсітэцкі курс беларускай мовы не прадугледжвае вяртання да папярэдніх тэм, аднак, на нашу думку, будзе мэтазгодным пры навучанні і школьнікаў, і студэнтаў спалучыць кантрольны тэкставы (або слоўнікавы) дыктант з дадатковым заданнем, паколькі гэта дасць магчымасць праверыць засваенне не толькі арфаграфічных нормаў.

1. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Зрабіце лексічны аналіз вылучаных слоў.

Ахіналі ноч туманы...

Вільготныя, цёплыя, якія бываюць хіба толькі ў красавіцкія ночы, калі чуеш, здаецца, як дыхае зямля, як прачынаецца яна ад зімовага сну, ад зімовае скутае нерухомасці. Цурчаць гучныя ў цішыні ручаіны, шумяць вадаспады лагчын, і ў хмялявым паветры, напоеным сокамаі абуджанай вясною зямлі, узнікаюць таемныя галасы, таемныя гукі. То шархане аб бераг нерасталая крыга, то сава кігкне раптам у кусце, напалохаўшы нечаканасцю сваёй стомленага падарожніка, то падасца лёд на балоце, асядзе альбо ўздымецца, узадраўшы прымерзлыя купіны. І гук той, як цяжкі ўздых, ляціць павольна над полем, над *дарогай* лесавой, балацянаю.

Тады настаражваецца сэрца і б'е ў такт узбуджаным сілам зямлі і цямынь ночы настаражвае вуха. І чалавек прыслухаецца да начы, да зямлі, да яе вялікага і таемнага подыху, у якім захавана неўміручая радасць – радасць нараджэння жыцця. Новага, з новай зелянінай палёў і лясоў, з новай чырванню красак, з новай цеплынёю сонца, з пяшчотамі веснавога ветру,

з росамі, туманамі, дажджамі, з *радаснымі* нястрашнымі грымотамі. Грымне раз – і набрыняюць сокам вербалозы, у свірысцёлак загудзіць дзетвара, свірысцёлак, гукі ў якіх, як кволыя палявыя званочки, як цурчэнне ручаёў пад ценькімі шкельцамі ледзяных убораў.

Грымне два – ахінуцца берагі кураслепам, нібы сонца ападзе на лугі, жаўцізну сваю цёплую скіне з недасяглых вышынь.

Грымне тры – і кволая зелень убярэ палі, будзе буяць рунь, расвітуць мурагі пахучымі краскамі – сінімі, чырвонымі, блакітнымі. І над краскамі тымі будзе пчаліны гуд, гуд, бадзёры, як жыццё, як змаганне, як слодыч узвіхуранай працы.

Ахіналі ноч туманы. Цёплую красавіцкую ноч. (251 слова)

М. Лынькоў. На чырвоных лядах.

2. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя арфаграмы і пунктаграмы. Зрабіце лексічны аналіз вылучаных слоў.

Горад у гэтым месцы спускаўся з в...лізнага груда, які вянчала гара Міндоўга і ішоў у поле. Дз...вяд...сот год *горад* мясціўся на грудзе не адпускаў далёка вузкія пакручастыя вуліцы і вулкі, цесна грувасціў адна пры адной хаты, як бы зграбаў іх сабе пад пахі ашчаджаў кожным вольным лапікам зямлі, і толькі цэнтральная брукаваная плошча з двума касцёламі і шнурком крамаў ды парк пад (3, з)амкавай гарою яшчэ нагад(ыва, ва)лі пра колішнія абсягі. Мусіць некалі яны былі, гэтыя абсягі, аднак цяпер калі глядзець з замчышча бачыш адно чарапічныя дахі, дзе/нідзе з іх вытыркаюцца касцельныя спічакі. Дзевяць стаго(ддз, дз)яў горад трымаўся груда і раптам збег па адным з а...хонаў у поле. А ў полі ўжо нішто не спыніць чалавека. Вуліцы пацягнуліся доўгія роўныя яны абрываўліся пусткамі на якіх ледзь угадваліся сцежкі ў густых лопухах і чартапалоху, – пасля зноў вуліцы. Тут жа адгарадзіўся ад хат цаглянай сц...ною і завод газавай апаратуры, утыркнуўся ў неба доўгімі трубамаі задыміў. Горад цяпер як бы раздзяліўся. У адным верхнім былі крамы школы кіно руіны замка і базар у другім ніжнім – завод абсаджаны хатамі пусткі *сажалкі* закінуты сад пры бальніцы палявыя дарогі якія знікалі ў лагчынах між спадзістых узгоркаў. Палі тут ляжалі на ўзгорках, уся гэтая зямля была падвышаная а пасярэдзіне – груд з горадам.

Мацкевічы жылі ў ніжнім горадзе ў чатырохкватэрным драўляным доме для выклад-

чыкаў тэхнікума. На адной з пустакаў, насупраць гразкай сажалкі, якую што/год налівалі веснавыя і восен...скія дажджы паставілі адзін дом побач заклаці другі. Адразу за домам пачынаўся поплаў за якім разлягаўся бальнічны сад. Але сад ніхто не даглядаў ён быў прахадны таму і яблыкі ў ім (не, ня)смачныя, імі грэбавалі нават *тутэйшыя* хлопцы. Пад садам вялікая сажалка з дз...вюма крыніцамі. (271 слова)

А. Кажадуб. Цюльпаны.

3. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Зрабіце фанетычны аналіз вылучаных слоў.

У немаведама які раз наш маленькі, заўжды дрымотны ў ціхіх шлохах аўтамабільных алей і трамвайных хітраспляценняў гарадок перажывае пладаносны летні эпілог, што яшчэ іграе залатымі і барвовымі тонамі. Уся прырода становіцца падобнай на вялікі мастацкі кацёл, у якім закіпаюць і змешваюцца самыя розныя колеравыя гармоніі. З яго праліваюцца кропля за кропляй халодны і трошкі фанабэрысты тон вераснёўскага неба, сінява сонных туманых пасмачак, што селяцца на гарадскіх ускраінах, і ядавіты медны адвар апалай лістоты. А цені!.. Гэта проста шэдэўры дэкадэнцкага мастацтва: завостраныя, выключна пазбаўленыя хоць якой сіметрыі, быццам мачты караблёў, што некалі затанулі, куртатыя і гатовыя напалохаць, быццам партрэты Мадзільяні, знерухомелыя і бязглуздыя, нагадваюць шпілі казачных палацаў. Сваім ціхім з'яўленнем на *гарадскіх* вулачках яны паведамляюць пра завяршэнне кароткай летняй пары і пра тое, што паўсюль на зямлі на стала супакойлівая вадзяністая цішыня.

У гэты прыгожы сезон змяняецца не толькі знешні выгляд гарадскога свету, але самое яго гучанне набывае выключна іншыя *адценні*. Увесь гэты какафанічны кактэйль з аднастайнага гулу аўтамабіляў, рытмічнага стуку трамвайных колаў, тысяч асколкаў чужой мовы, што летам здаваўся такім невыносна вязкім і ліпкім, у гэтыя вытанчаныя дні насычаецца абертанамі супакаення і стрыманасці. Акустыка плошчаў, праспектаў і спальных раёнаў робіцца больш тонкай і вострай. І заўважыць усё гэта, напэўна, толькі той, каму па-сапраўднаму дарагі дух горада, хто проста не можа ўявіць свайго жыцця без пастаянных зносін з гэтай шматаблічнай істотай, якая завецца мегаполісам. Кожная прыродная з'ява, будзь гэта навальніца, што раскідвае яркія маланкі і б'е ў грамавыя літаўры, альбо дробны восенскі *дождж*, што пакутуе на хранічны насмарк, накладваючыся на вялікаснае аблічча нашага горада, надае яму той унікальны каларыт, які змогуць ацаніць толькі сапраўдныя яго знаўцы. Гэта і ёсць гарадскі патрыятызм: ведаць, як горад, які ты вельмі любіш, адгукаецца

на самыя нязначныя змены ў прыродзе, разумець яго, заўжды знаходзіць з ім агульную мову. (293 словы)

С. Віткоўскі. Кроплі часу...

4. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя арфаграмы і пунктаграмы. Зрабіце фанетычны аналіз вылучаных слоў.

Сасоначка расла не ў гушчары як большасць а між стромкіх ладных ужо сясцёр. І сонца ёй было тут у/доставі і дажджавой вадзіцы хапала ды ніхто знячэўку і стаптаць (не, ня)/мог. Расла сасоначка ў зацішку цягнулася да неба, туды дзе нача-мі плоймай высываліся зоркі дзе месячык пастухом/бацькам праходзіў між імі. Часам здавалася *сасона...цы* што дагоніць яна старэйшыя дрэвы, перарасце і выпрастае вершаліну над усім лесам. Тады ўжо ніводная птушка не міне яе вершаліны каб на хвілінку (не, ні) прысесці склаўшы крылы, (не, ні) паглядзець у бясконцасць ды парадавацца жыццю. Якое ж яно жыццё, неахопнае, шырокае і бяскрайняе радаснае і шчаслівае. А магутныя вятры-бураломы ды злыя спякоты – часовае. Усё гэта мінае і зноў застаюцца шаравата/блакітныя ліпен...скія вечары майскія спевы птушак куване самой зязюлі, вэлюм празрыстага туману які прыходзіць з грыбнымі дажджамі з далёкіх і блізкіх лугавін з ручаёў крынічных рачулак аерных балацэвін. Жыццё прыгожае і доўгае яго ніхто ніхто не можа адняць. І дрэўца жыло кожным днём на/поўніцу узахлёб не ашчаджаючы сілаў і дабрыні радуючыся кожнай хвілінцы, кожнаму гуку ў наваколлі. Яна пакуль *не ведала* што побач жыўць нястомныя жукі-караеды што зусім недалёка селішчы людзей у якіх ёсць сякеры і пілы што ім трэба будаваць хаты, разводзіць агонь у печах. Але яна сасоначка нікога не чапае жывым што даецца кожнаму бясплатна, спакон веку. Дык навошта ж быць самотнай? Навошта па начах уздыхаць рыпець засохлымі галінамі пабітымі маланкай *расшчэлінамі*. Трэба ж кожную раніцу чакаць калі ўзыходзіць сонца якім яно будзе – празрыста-яркім, сляпучым ці слюдзяніста-бляклым, заплаканым. Расла сасоначка заглябляла карэнне ў зямлю зіхацела сярод бураватых ствалоў залацістасцю здаровай кары... Жыла расла сасоначка.

Частыя бураломы абміналі закутак гэтага лесу а калі і наляталі, на зямлю з надрыўным уздыхам лажыліся магутныя, выспелыя дрэвы. А сасоначка расла расла і радавалася. (280 слоў)

А. Казлоў. Незламная свечка.

5. Запішыце тэкст пад дыктоўку. Зрабіце словаўтваральны аналіз вылучаных слоў.

За нейкі тыдзень перад яблычным Спасам белыя буслы пачалі збірацца ў чароды, рыхтуючыся да адлёту. Ганарлівыя птахі, пакінуўшы свае разгатыя буслянкі на вільчаках сялянскіх

хат, ці не з усіх навакольных вёсак сабраліся ў Імшэчку [імшарына], і адтуль, з бярэзнікавага *россыпу* і лазняковай кудры, цэлымі днямі чуўся іх журлівы, расстайна-самотны клёкат. Калі буслы, і старыя, і маладыя, гуртуюцца ў глухіх, малалюдных мясцінах, тут ужо пытаць не трэба: восень блізка. Барвамі змарнелай прыгажосці ахінулася прырода: сыпанулі жаўталістам бярозкі, першая прозалаць выступіла на клёнах, з узлеску на ўзбераг поля засмучана выткнуліся статныя рабінкі, абапнутыя, як цыганкі, густымі плахтамі ярка-чырвоных гронак.

Перад самым Спасам па начах вельмі ж часта і гулка шпокалі аб зямлю пераспелыя малінаўкі, і на свята старыя людзі ўпершыню ў гэтым годзе паспыталі водарных, як мёдам налітых, яблыкаў і сакаўных груш-спасавак, папярэдне, яшчэ з раніцы, асвятніўшы садавіну ў царкве. Пасля такога боскага пачастунку, ці, дакладней, боскага прычашчэння, багата каму з палешукоў, якія *непахісна* і ахвярна шануюць усе народныя павер'і і прымхі, напэўна, згадалася даўня, дзедаўская прымаўка: “Стары Спас – сівенькі дзядок, на восець садзіў, жыта малаціў”. Бо і праўда: доўгая, на некалькі пралётаў калгасная адрына ў коптур, ледзь не да крокваў, забіта пухнатымі жытнімі снапамі, ачмурэлы пах маладога жыта, намалочанага камбайнам, віецца з Гаўрылавага гумна, вольна і лёгка, збыўшы свой жнівеньскі клопат, дыхае стомленая палеская зямля. О гэты багаты і жаданы яблычны Спас!

Ворнай зямлі ў Малым Сяле ўвогуле скупава-та, і тая ўроскід: невялікімі акраўкамі, шматкамі, абрэзкамі, яна шчэміцца між сухадолаў, гразкіх балацявін, *пясчаных* пагоркаў. Чарназёміцы кот наплакаў, усё супесі, мылец ды падзол, што ні палетак – камяніца, суцэльная крушня. Дзіўна нават: як такая знясіленая, змардаваная зямля яшчэ нешта здатная радзіць? Да яе, сваёй карміцелькі і сваёй жа мучыцелькі, у розныя гады Малое Сяло адносіцца па-рознаму. (284 словы)

В. Гардзей. Бедна басота.

6. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя арфаграмы і пунктаграмы. Зрабіце марфемны (графічны і пісьмовы) аналіз вылучаных слоў.

Стаяла ранняя зусім яшчэ (ня, не)/смелая восень. Было цёпла сонечна і парна. На сінім купале высокага неба толькі зрэдку з...яўляліся шызыя хмары. Спакваля і няспешна ўсталёўвалася пара тыповай для беларускіх абшараў і звыклай для нас стрыманай красы прыроды.

Славуты (Н, н)арачанскі край, радзіма аднаго з *найярчэйшых* талентаў беларускай літаратуры... Усё тут было тыповае для Беларусі, для яе клімату прыроды і ландшафту але нібыта вызначалася больш напоўненым зместам адмысловай эстэтычнай выпраўкай. Калі свяціла сонца то свяціла абавязкова шчодра, на фоне не інакш як чыстага

блакітнага неба. У яго пяшчотным часам пякоткім промневым палоне здавалася цешылася ўсё жывое і нежывое. Калі ў...чынаўся вецер то быў ён напорлівы парыўчаты уздымаў такія хвалі якія на вачах ператваралі возера ў мора – наша беларускае мора. Яны настырна біліся ў борт ло...кі нахілялі яе то адным то другім бокам, пагрозна захластваючы ўспен(ен, ян)ай вадою.

Сонечная шчодрасць і лагода, мяккая цеплыня і лёгкая хмарнасць час да часу змяняліся казытліва/волкай прахалодай дажджу ў вясёлых і спорных струменях якога на нейкі момант патанала ўсё наваколле. Яго буйныя кроплі падалі на ствалы і галіны дрэў рудую ігліцу і яшчэ зялёны мох. Здавалася што тут побач з возерам усё, у тым ліку і зямля, і паветра, і неба, пахне вадою.

Дождж ленавата аціхаў і адступаўся. *Даўгавата* яшчэ пасля яго ў пажоўклае лісце што ўкрывала л...сны дол шпокалі кроплі. У вільготным паветры стаяў водар ядлоўц... і мох... Спакваля сонечныя скразнякі зноўку пачыналі працінаць шаты разгалістых дрэў нават калючыя лапы ельніку. Лашчылі вока і лагодзілі душу сіняя паднебная высь і празрыстая азёрная далеч. Усё навокал нібыта ажывала іскрылася *ружавела* маладзела. Свежасць і хараство здавалася былі разлітыя паўсюль.

Так, гэта была не/звычайная зямля, не/звычайныя ваколіцы. Усё было высокае крамянае яркае – сапраўднае, жыццядайнае. Адна і тая ж думка ніяк не адпускала мяне настойліва нагадвала пра сябе зноў і зноў толькі такая прыгожая зямля магла нарадзіць такога слыннага чалавека, як Максім Танк. (291 слова)

М. Мікуліч. Шумяць нарачанскія сосны.

ДАВЕДКІ

2. Горад у гэтым месцы спускаўся з вялізнага груды, які вянчала гара Міндоўга, і ішоў у поле. Дзевяцьсот год горад мясціўся на грудзе, не адпускаў далёка вузкія пакручастыя вуліцы і вулкі, цесна грувасціў адна пры адной хаты, як бы зграбаў іх сабе пад пахі, ашчаджаў кожным вольным лапікам зямлі, і толькі цэнтральная брукаваная плошча з двума касцёламі і шнурком крамаў ды парк пад Замкавай гарою яшчэ нагадвалі пра колішнія абсягі. Мусіць, некалі яны былі, гэтыя абсягі, аднак цяпер, калі глядзець з замчышча, бачыш адно чарапічныя дахі, дзе-нідзе з іх вытыркаюцца касцельныя спічакі. Дзевяць стагоддзяў горад трымаўся груды – і раптам збег па адным з адхонаў у поле. А ў полі ўжо нішто не спыніць чалавека. Вуліцы пацягнуліся доўгія, роўныя, яны абрываліся пусткамі, на якіх ледзь угадваліся сцэжкі ў густых лопухах і чартапалоху, – пасля зноў вуліцы. Тут жа адгарадзіўся ад хат цаглянай сцяною і завод газавай апаратуры, утыркнуўся ў неба доўгімі трубамаі, задыміў. Горад цяпер як бы раздзяліўся. У адным,

верхнім, былі крамы, школы, кіно, руіны замка і базар, у другім, ніжнім, – завод, абсаджаны хатамі, пусткі, сажалкі, закінуты сад пры бальніцы, палявыя дарогі, якія знікалі ў лагчынах між спадзістых узгоркаў. Палі тут ляжалі на ўзгорках, уся гэтая зямля была падвышаная, а пасярэдзіне – груд з горадам.

Мацкевічы жылі ў ніжнім горадзе, у чатырохкватэрным драўляным доме для выкладчыкаў тэхнікума. На адной з пустак, насупраць гразкай сажалкі, якую штогод налівалі веснавыя і восеньскія дажджы, паставілі адзін дом, побач заклалі другі. Адразу за домам пачынаўся поплаў, за якім разлягаўся бальнічны сад. Але сад ніхто не даглядаў, ён быў прахадны, таму і яблыкі ў ім нясмачныя, імі грэбавалі нават тутэйшыя хлопцы. Пад садамі вялікая сажалка з дзвюма крыніцамі.

А. Кажадуб. Цюльпаны.

4. Сасоначка расла не ў гушчары, як большасць, а між стромкіх, ладных ужо сяцёр. І сонца ёй было тут удосталь, і дажджавой вадзіцы хапала, ды ніхто знячэўку і стаптаць не мог. Расла сасоначка ў зацішку, цягнулася да неба, туды, дзе нахамі плеймай высяваліся зоркі, дзе мясечык пастухом-бацькам праходзіў між імі. Часам здавалася сасоначцы, што дагоніць яна старэйшыя дрэвы, перарасце і выпрастае вершаліну над усім лесам. Тады ўжо ніводная птушка не міне яе вершаліны, каб на хвілінку не прысесці, склаўшы крылы, не паглядзець у бясконцасць ды парадавацца жыццю. Якое ж яно, жыццё, неахопнае, шырокае і бяскрайняе, радаснае і шчаслівае. А магутныя вятры-бураломы ды злыя спякоты – часовае. Усё гэта мінае, і зноў застаюцца шаравата-блакітныя ліпеньскія вечары, майскія спеваы птушак, куване самой зязюлі, вэлюм празрыстага туману, які прыходзіць з грыбнымі дажджамі з далёкіх і блізкіх лугавін, з ручаёў, крынічных рачулак, аэрных балацявін. Жыццё прыгожае і доўгае, яго ніхто ніхто не можа адняць. І дрэўца жыло кожным днём напоўніцу, узахлёб, не ашчаджаючы сілаў і дабрыні, радуючыся кожнай хвілінцы, кожнаму гуку ў наваколлі. Яна пакуль не ведала, што побач жывуць нястомныя жукі-караеды, што зусім недалёка селішчы людзей, у якіх ёсць сякеры і пілы, што ім трэба будаваць хаты, разводзіць агонь у печак. Але яна, сасоначка, нікога не чапае, жыве тым, што даецца кожнаму бясплатна, спакон веку. Дык навошта ж быць самотнай? Навошта па начах уздыхаць, рыпець засохлымі галінамі, пабітымі маланкай расшчэлінамі. Трэба ж кожную раніцу чакаць, калі ўзідзе сонца, якім яно будзе – празрыста-яркім, сляпучым ці слюдзяніста-бляклым, заплаканым. Расла сасоначка, заглыбляла карэнне ў зямлю, зіхацела сярод бураватых ствалоў залацістасцю здаровай кары... Жыла, расла сасоначка.

Частыя бураломы абміналі закутак гэтага лесу, а калі і наляталі, на зямлю з надрыўным уздыхам лажыліся магутныя, выспелыя дрэвы. А сасоначка расла, расла і радавалася.

А. Казлоў. Незламная свечка.

6. Стаяла ранняя, зусім яшчэ нясмелая восень. Было цёпла, сонечна і парна. На сінім купале высокага неба толькі зрэдку з'яўляліся шызыя хмары. Спакваля і няспешна ўсталёўвалася пара тыповай для беларускіх абшараў і звыклай для нас стрыманай красы прыроды.

Славуты нарачанскі край, радзіма аднаго з найярчэйшых талентаў беларускай літаратуры... Усё тут было тыповае для Беларусі, для яе клімату, прыроды і ландшафту, але нібыта вызначалася больш напоўненым зместам, адмысловай эстэтычнай выпраўкай. Калі свяціла сонца, то свяціла абавязкова шчодро, на фоне не інакш як чыстага блакітнага неба. У яго пяшчотным, часам пякоткім промневым палоне, здавалася, цешылася ўсё жывое і нежывое. Калі ўсчынаўся вецер, то быў ён напорлівы, парыўчаты, уздымаў такія хвалі, якія на вачах ператваралі возера ў мора – наша беларускае мора. Яны настырны біліся ў борт лодкі, нахілялі яе то адным, то другім бокам, пагрозна захлістваючы ўспененай вадою.

Сонечная шчодрасць і лагода, мяккая цеплыня і лёгкая хмарнасць час да часу змяняліся казытліва-волкай прахалодай дажджу, у вясёлых і спорных струменях якога на нейкі момант патанала ўсё наваколле. Яго буйныя кроплі падалі на ствалы і галіны дрэў, рудую ігіцу і яшчэ зялёны мох. Здавалася, што тут, побач з возерам, усё, у тым ліку і зямля, і паветра, і неба, пахне вадою.

Дождж ленавата аціхаў і адступаўся. Даўгавата яшчэ пасля яго ў пажоўклае лісце, што ўкрывала лясны дол, шпокалі кроплі. У вільготным паветры стаяў водар ядлоўцу і моху. Спакваля сонечныя скразнякі зноўку пачыналі працінаць шаты разгалістых дрэў, нават калючыя лапы ельніку. Лашчылі вока і лагодзілі душу сіняя паднебная высь і празрыстая азёрная далеч. Усё навокал нібыта ажывала, іскрылася, ружавела, маладзела. Свежасць і хараство, здавалася, былі разлітыя паўсюль.

Так, гэта была незвычайная зямля, незвычайныя ваколліцы. Усё было высокае, крамянае, яркае – сапраўднае, жыццядайнае. Адна і тая ж думка ніяк не адпускала мяне, настойліва нагадвала пра сябе зноў і зноў: толькі такая прыгожая зямля магла нарадзіць такога слыннага чалавека, як Максім Танк. (291 слова)

М. Мікуліч. Шумяць нарачанскія сосны.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Татцяна СТАРАСЦЕНКА.

ФАРМІРАВАННЕ ЎЯЎЛЕННЯЎ ПРА ТЭКСТ ЯК ПАСРЭДНІКА ІНФАРМАЦЫІ Ў СІСТЭМЕ ЖУРНАЛІСТ – ТЭКСТ – АЎДЫТОРЫЯ

Адпаведна сучасным патрабаванням да моўнай і маўленчай падрыхтоўкі вучняў узмоцнена маўленчая накіраванасць курса беларускай мовы, таму маўленчай тэорыі, у якую ўваходзяць паняцці *тэкст* і яго будова, *тып, стыль і жанр маўлення*, надаецца асаблівае значэнне. Яно набліжана да патрабаванняў практыкі, з'яўляецца асновай свядомага фарміравання ўменняў і навыкаў камунікацыі. Вывучэнне ўсіх тэм школьнага курса беларускай мовы адбываецца з апорай на маўленчыя паняцці і правілы маўленчых паводзін, што садзейнічае ўдасканаленню пісьмовага маўлення вучняў, культуры маўленчых паводзін.

Цэнтральнае маўленчае паняцце *тэкст* вучні вызначаць як цэласнае, звязнае закончанае выказванне. Аднак нас цікавіць іншы бок з'явы: тэкст як пасрэднік і носьбіт інфармацыі ў сістэме *журналіст – тэкст – аўдыторыя*. Каб дапамагчы зразумець яе сутнасць, настаўніку неабходна вырашыць наступныя задачы: узнавіць паняцце тэксту, выявіць асноўныя функцыі і прыкметы тэксту; пазнаёміць з асаблівасцямі і функцыямі журналісцкага тэксту; развіваць уменні размяжоўваць паняцці *тэкст і журналісцкі тэкст*, бачыць спецыфіку журналісцкага тэксту.

Мэтазгодна паразважаць над пытаннямі: *Чаму пісьменнікі, публіцысты пішуць? Якімі матывамі яны кіруюцца? Ці заўсёды творы пісьменнікаў, публіцыстаў з'яўляюцца толькі таму, што іх патрабуе грамадства, чытач? Навошта піша журналіст?* Разважанне павінна вывесці на думку, што, як правіла, пісьменнікі, публіцысты пішуць таму, што не могуць не пісаць, для іх гэта сродак выразіць свае ідэі, і зусім неабавязкова, каб грамадскасць адчувала ў іх патрэбу. Што датычыцца творчасці журналіста, то ён звяртаецца да пэўнай тэмы толькі тады, калі існуе аб'ектыўная неабходнасць яе раскрыцця і чытачу важна пра гэта ведаць.

У працэсе разважання вучні вызначаць асаблівасці журналісцкага тэксту: прадукт духоўнай творчасці, які мае сацыяльнае і культурнае значэнне, неабходны грамадству, здольны быць карысным. Адсюль вынікае другая характарыстыка, да разумення якой падвесці вучняў дапаможа пытанне: *Якое ўздзеянне акажа на чытача якасная журналісцкая публікацыя? Ці акажа ўвогуле?* Каб забяспечыць вучняў магчымасцю пацвердзіць меркаванні, можна прапанаваць для аналізу некалькі журналісцкіх матэрыялаў, падобраных

такім чынам, каб на іх прыкладзе школьнікі ўбачылі, што якасныя тэксты пабуджаюць чытача да пэўных дзеянняў, прымушаюць яго думаць іначай. Такую асаблівасць журналісцкага тэксту Т. Орлова называе дзейнасцю*.

Аднак неабходна звярнуць увагу вучняў, што дзейсным можа быць толькі той тэкст, што адпавядае інфармацыйным запытам аўдыторыі. Таму варта задаць вучням пытанне кшталту: *Якім чынам журналіст даведаецца, якая інфармацыя цікавіць чытача?* Вучні павінны зразумець, што такім чынам аўдыторыя – чытач, слухач, глядач – уздзейнічае на журналіста. Пасля неабходна павярнуць разважанне ў іншы бок: *Ці ўздзейнічае журналіст на аўдыторыю? Як і пры якіх умовах гэта адбываецца?* Вучні прыходзяць да высновы, што паміж журналістам і аўдыторыяй складваюцца адносіны ўзаемадзеяння. Якую ролю ў гэтым працэсе адыгрывае тэкст? Тут карысным будзе ўзгадаць, што журналісцкі твор – прадукт “перапрацоўкі” інфармацыі рэчаіснасці, ён нясе пэўныя звесткі, якія, як ужо адзначалася раней, абавязкова павінны мець грамадскую значнасць, уздзейнічаць на чытача. Так, у разуменні вучняў журналісцкі тэкст паўстае як звязно ў ланцугу ўзаемадзеяння паміж журналістам і аўдыторыяй, які акрамя ролі пасрэдніка ў гэтых адносінах з'яўляецца яшчэ і носьбітам інфармацыі. У гэтым і заключаецца трэцяя асаблівасць журналісцкага тэксту. Пры гэтым неабходна актуалізаваць веды, атрыманыя падчас вывучэння паняцця *сацыяльная інфармацыя*, суаднесці іх з ужо вядомымі звесткамі пра журналісцкі тэкст. Так вучням стане відавочна, што ён – носьбіт менавіта сацыяльнай інфармацыі, гэта значыць, інфармацыі, якая служыць для абслугоўвання інтарэсаў грамадства. Вынікі разважання варта адлюстраваць у выглядзе схемы.

Каб адрозненне журналісцкіх тэкстаў ад літаратурных і публіцыстычных стала больш заўважным, прапануем паразважаць над пытаннем: *Ці могуць творы літаратуры, публіцыстыкі пабудзіць чытача да канкрэтных дзеянняў? Ці з'яўляецца гэта для іх абавязковай умовай? У якасці ілюстрацый варта выкарыстаць тэксты – тыповыя прадукты трох відаў творчасці. Падчас аналізу прыкладаў навучэнцы павінны адказаць на пытанні: *Для чаго аў-**

* Орлова, Т. Теория и методика журналистского творчества : учебное пособие / Т. Орлова. – Минск : Современные знания, 2005. – С. 23.

тар стварыў тэкст? Якую інфармацыю ён нясе? Ці з'яўляецца яна грамадска значнай? Ці можа тэкст справакаваць чытача на пэўныя дзеянні?

На гэтым этапе можна прапанаваць вучням калектыўна або пры магчымасці самастойна з наступным абмеркаваннем вынікаў сфармуляваць азначэнне тэрміна *журналісцкі тэкст*, з улікам засвоеных раней ведаў пра яго. Такім чынам, з усяго, што было сказана па тэме заняткаў, вынікае, што *журналісцкі тэкст* – гэта прадукт творчай дзейнасці, які з'яўляецца пасрэднікам ва ўзаемадзеянні *журналіст – аўдыторыя* і адначасова носбітам сацыяльнай інфармацыі.

Сярод журналісцкіх навыкаў базавым з'яўляецца ўменне ствараць тэксты, таму яго фарміраванню на факультатыўных занятках неабходна надаваць асаблівае значэнне. Гэтаму працэсу папярэднічае тэарэтычная падрыхтоўка: вучні знаёмяцца з этапамі падрыхтоўкі матэрыялу, метадамі працы з тэкстам. Перш за ўсё журналіст вызначае, для каго ён збіраецца пісаць і што хоча тым самым дасягнуць. Неабходна навесці вучняў на думку, што ў розных выданняў свая аўдыторыя і нават чытацкае асяроддзе адной газеты, як правіла, бывае неаднародным, таксама як і інтарэсы.

На гэтым этапе мэтазгодна прапанаваць правесці апытанне, мэта якога – вывучэнне інфармацыйных патрэб патэнцыяльных чытачоў школьнай газеты. Навучэнцам варта падзяліцца на групы, кожная апытвае пэўны сегмент аўдыторыі – вучні, настаўнікі, бацькі і г. д. Вынікі апытання абмяркоўваюцца спачатку ў групах: што цікава той ці іншай частцы патэнцыяльных чытачоў. Пасля вывады, зробленыя ў групах, сумуюцца, даецца адказ на пытанне: адлюстраванне якіх тэм можа задаволіць інфармацыйныя патрэбы патэнцыяльнай аўдыторыі школьнага выдання.

З паняццямі *тэма, ідэя, кампазіцыя тэксту* школьнікі грунтоўна знаёмяцца яшчэ на II ступені навучання. З VII класа пішуць сачыненні па літаратуры, праца над якімі ўключае адбор і сістэматызацыю матэрыялу, аналіз кампазіцыйнай будовы, выбар тыпу і стылю мовы, рэдагаванне тэксту сачынення. Сістэма працы над журналісцкім творам мае падобную структуру. Галоўнае адрозненне ў тым, што тэма сачынення – гэта не заўсёды самастойны выбар вучня. Як правіла, яна дыктуецца адукацыйнай праграмай, садзейнічае вырашэнню пазнавальных, развіццёвых, выхаваўчых задач навучання. Абіраючы тэму для артыкула, вучань праяўляе значна больш самастойнасці. Аднак і тут неабходна прытрымлівацца пэўных правіл. Вучні могуць самастойна іх сфармуляваць у працэсе разважання, напрыклад, над такімі пытаннямі: *Ці будзе дарэчным у газеце “Літаратура і мастацтва” змясціць артыкул пра апошнія тэндэнцыі ў дызайне памяшканняў? Зімой надрукаваць матэрыял, які расказвае*

пра зборы першакласніка ў школу, у верасні артыкул пра падрыхтоўку да выпускнога балю? Ці атрымаецца тэкст цікавым для чытача, калі яго тэма не падабаецца аўтару, не адпавядае яго інтарэсам? Важна даваць аргументаваныя адказы. Неабходна, каб вучні зразумелі, што тэма твора павінна адпавядаць спецыфіцы выдання, інтарэсам аўдыторыі, а таксама інтарэсам журналіста, быць актуальнай, як на дадзеным этапе, так і ў перспектыве.

На другім этапе працы над журналісцкім творам, як і над сачыненнем па літаратуры, адбываецца распрацоўка тэмы – збор, сістэматызацыя фактаў, акрэсліванне вывадаў і абагульненняў.

Журналісцкі тэкст патрабуе небанальных (новых), даступных (зразумелых), дарэчных і лагічных фактаў і аргументаў, а вывады і абагульненні павінны наводзіць чытача на дадумванне.

Этап літаратурнай апрацоўкі журналісцкага тэксту таксама мае свае асаблівасці. Як правіла, пры падрыхтоўцы сачыненняў па мове настаўнік вызначае тып тэксту, стыль маўлення, у некаторых выпадках жанр, асаблівасці кампазіцыі. Падчас літаратурнай апрацоўкі журналісцкага твора аўтар самастойна абірае жанр, функцыянальны стыль або іх спалучэнне, лексічныя сродкі, вызначае манеру выкладання, кампазіцыю і сюжэт. Прычым жанр мэтазгодна выбіраць ужо на этапе акрэслівання тэмы. Так, спартыўныя спаборніцтвы патрабуюць нататкі, рэпартажу, тэатральная пастаноўка – рэцэнзіі і г. д. Вучні гэта зразумеюць, калі будуць вывучаць жанравыя асаблівасці журналісцкіх тэкстаў.

Каб замацаваць веды па методыцы працы над журналісцкім тэкстам, варта калектыўна скласці алгарытм падрыхтоўкі публікацыі. У вучняў не выклікае цяжкасцей назваць першы пункт – выбар тэмы і жанру. А з дапамогай дадатковых пытанняў настаўніка вызначацца і астатнія. Збор фактаў прадугледжвае пошук крыніц інфармацыі. Пасля аўтар павінен сфармуляваць, што ён хоча з дапамогай гэтых фактаў сказаць, такім чынам наступны пункт – афармленне ідэі. Можна вызначыць яе як галоўны ўрок, што журналіст імкнецца данесці да аўдыторыі. Менавіта ідэя вызначае важнасць і карыснасць журналісцкага тэксту. Пасля, як і пры напісанні пісьмовых работ па літаратуры, неабходна скласці план, падрыхтаваць чарнавік, адрэдагаваць тэкст, выбіраць заглавак.

Вывучэнню методыкі працы над журналісцкім творам на факультатыўных занятках неабходна аддаваць асаблівую ўвагу. Дасканалая авалоданне ёю – база для фарміравання навыкаў напісання тэкстаў у пэўным жанры. Таму паспяховасць усяго навучання журналісцкаму майстэрству шмат чым залежыць ад эфектыўнай арганізацыі заняткаў па вывучэнні паняцця *журналісцкі тэкст*.

Таццяна МОТРЭНКА,
магістрант БДПУ імя Максіма Танка.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ ТРЭЦІ (АБЛАСНЫ) ЭТАП ХХХ РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2013/14 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД

ІХ КЛАС

Заданне 1. Запішыце ў транскрыпцыі, як вымаўляецца прыназоўнік з у наступных словазлучэннях.

Максімальная колькасць балаў – 5

(1 бал – за кожны правільны запіс у транскрыпцыі).

Словазлучэнне	Вымаўленне прыназоўніка з
1) аладкі з яблыкамі	[ ]
2) прыехаў з поўначы	[ ]
3) сустрэўся з журналістам	[ ]
4) выйшлі з гімназіі	[ ]
5) выпісаў з часопіса	[ ]

Заданне 2. Запішыце фразеалагізмы з кампанентам *вечер*, якім адпавядаюць наступныя лексічныя значэнні.

Максімальная колькасць балаў – 4

(1 бал – за кожны правільна ўказаны фразеалагізм).

Значэнне фразеалагізма	Фразеалагізм
1) 'у каго-небудзь няма грошай'	
2) 'хто-небудзь вельмі легкадумны, несур'ёзны'	
3) 'назад не вернеш, не знойдзеш каго-небудзь; пра безнадзейныя пошукі каго-небудзь'	
4) 'рабіць што-небудзь сабе на шкоду'	

Заданне 3. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

В окне за занавеской виднелись выцветшие карты на стене и лежащие на подоконнике книги. Если бы мне разрешили поселиться в этом доме, я счел бы себя счастливейшим человеком. Я украсил бы его новыми картами, просквозил бы морским воздухом, прогрел бы солнечным светом, казавшимся розовым среди сплошной синевы, залегшей вокруг (по К. Паустовскому).

Заданне 4.

а) Прачытайце верш У. Мацвеева:

Спрацацца любіць хлопчык Вася.

Ёсць у яго свае “ідэйкі”.

– У Швейцарыі жывуць швейцары,

А ў Індыі жывуць

Індзейкі.

Ва ўжыванні якіх слоў Вася дапусціў памылкі?

Запішыце правільны варыянт.

Максімальная колькасць балаў – 1.

Адказы: _____.

б) Запішыце назвы нацыянальнасцей для асоб жаночага полу, якія жывуць у наступных краінах: *Казахстан, Кітай, Латвія, Сірыя*.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Адказы:

Казахстан _____.

Кітай _____.

Латвія _____.

Сірыя _____.

Заданне 5. Ад прапанаваных дзеясловаў утварыце формы дзеепрыметнікаў прошлага часу. Пры немагчымасці ўтварэння растлумачце прычыну такіх абмежаванняў.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за правільна напісанае слова, 1 бал – за абгрунтаванне).

Незначальная форма дзеяслова	Форма дзеепрыметніка
1) кінуць	
2) прывозіць	
3) адзначыць	
4) уцалець	

Абгрунтаванне: _____.

Заданне 6. Прачытайце выказванне, выпішыце з яго займеннікі, паставіўшы іх у пачатковай форме. Вызначце разрады займеннікаў паводле значэння.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Ніхто, які стварае нешта, лепшы за некага, хто творыць нішто (А. Пандзіт).

Займеннік у пачатковай форме	Разрад займенніка паводле значэння

Заданне 7. Прааналізуйце словазлучэнні. Падкрэсліце ў дужках правільны варыянт іх арганізацыі.

Узор: аддзякаваць (*таварыша, таварышу, для таварыша*) за дапамогу.

Максімальная колькасць балаў – 4.

1) спрыяць (*развіццю, для развіцця, аб развіцці*) эканомікі;

2) ахарактарызаваць (*аб становішчы, пра становішча, становішча*) у свеце;

3) пацікавіцца (*планамі, пра планы, аб планах*) на будучае;

4) аплаціць (*праезд, за праезд, для праезду*) у метро.

Заданне 8. Вызначце назву твора і яго аўтара па прыведзеных урыўках. Аформіце адказы ў табліцы.

Максімальная колькасць балаў – 6.

I.

Над быстрым Днепрам, дзе сягоння
Стаяць Магілева муры,
Драмала пушча ў сотні гоняў,
Змагала громы і віхры.

II.

– Трэба кабана закалоць. Швайка ёсць?

Сусед змоўчаў, але па тым, як паглядзеў на свае брудныя штаны, на далоні, як зняў са сцяны старую фуфайку, ускінуў на плечы, як узяў з падаконніка кепку, хвастануў ёю па калене, выбіў пыл з пілавіннем, ускінуў на галаву, Сцяпан зразумеў, што Лёнік ужо збіраецца, без лішніх слоў. Тут жа, у сенцах, адчыніў дзверы ў клець, зайшоў туды, у цямноту, заляскатаў жалеззем, нештачка шукаў.

III.

Ён падаў руку, агорнуты новым клопатам, старшыня раўнадушна паціснуў яе. Гэтак жа стрымана паціснуў халодную камбатаву далонь і “вучоны” – у акулерах, высокі, сутулы баец Фішар; без крыўды, шчыра зірнуў на камандзіра другі няўдака, на якога скардзіўся старшыня, – малады, са свежымі сумнымі вачыма радавы Глечык. “Нічога, чорт не здрадзіць – свіння не з’есць”, – бесклапотна пажартаваў пэтэравец Свіст, белабрысы, расшпілены на ўсе кручкі і гузікі, жулікаваты з выгляду хлопец. Спаважна падаў сваю пухлую далонь непаваротлівы, мардаты Пшанічны і пачціва, прыстукнуўшы бруднымі абцасамі, развітаўся чарнявы, прыгожы Аўсееў.

Адказы:

№	Назва твора	Аўтар твора
I.		
II.		
III.		

Заданне 9. Па фактах біяграфіі, творах, некаторых характарыстыках “пазнайце” пісьменніка. Устанавіце адпаведнасць і запішыце адказ у форме “лічба – літара” (напрыклад, 6E).

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 бал – за кожную правільна ўстаноўленую адпаведнасць).

1. Сын беззямельнага арандатара, затым – сам дробны арандатар, чорнарабочы бровара, бібліятэкар, супрацоўнік, а пасля і рэдактар адной з першых легальных беларускіх газет	А. Алесь Бачыла
2. У Адэсе прайшло яго “першае маленства”. На пятым годзе жыцця апынуўся ў Беларусі, у вёсцы Загора. Гэта “другое маленства”, што ўвайшло ў памяць і ўразіла багаццем прыроды, яркасцю і арыгінальнасцю беларускіх народных святаў, звычайў, прыгажосцю роднай мовы	Б. Кандрат Крапіва

3. Толькі ў 1911 г., пасля заканчэння ніжагародскай гімназіі, лёс падараваў яму першую свядомую сустрэчу з роднай Беларуссю.	В. Янка Брыль
4. Майстар байкі, непераўздызены сацырык у паэзіі, прозе, драматургіі; яго слова ў навуцы таксама было важкім і значным, асабліва для свайго часу	Г. Янка Купала
5. Стварыў “энцыклапедыю сялянскага жыцця”	Д. Якуб Колас
6. Сюжэтнасць верша, напеўнасць радка далі магчымасць многія яго вершы пакласці на музыку (“Радзіма мая дарагая” і інш.). На беларускую мову перакладаў творы рускіх, украінскіх, латышскіх паэтаў, “Залаты ключык, або Прыгоды Бураціна” А. Талстога і інш.	Е. Максім Багдановіч

Адказы: _____.

Заданне 10. Запоўніце пропускі ў наступных выказваннях.

Максімальная колькасць балаў – 3 (1 бал – за кожнае правільна адноўленае слова).

1) _____ – творы старажытнай літаратуры, у якіх запіс дакладных звестак пра пэўныя падзеі, сведкам якіх быў летапісец, спалучаўся з літаратурна апрацаванымі паданнямі пра падзеі ранейшыя, мінулыя.

2) Шматзначны вобраз, від іншасказання, які асноўваецца на падабенстве ці агульнасці прадметаў, з’яў і заключаецца ва ўмоўным абазначэнні сутнасці якой-небудзь з’явы, у літаратуры называецца _____.

3) _____ – урачысты, узнёслы верш у гонар нейкай з’явы, падзеі ці асобы.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Слова

Слова лечыць і калечыць.
Ёсць адно між розных слоў,
Што ў жыцці нас чалавечыць,
Слова светлае – любоў.
Свет зачэзне і панікне
У адчаі без надзей,
Як яно раптоўна знікне
На зямлі сярод людзей.
Дзе ж ты, ісціна святая?
З глыбіні далёкіх дзён
Слова гэта прарастае,
Як травінка праз бетон.
Перапёлка плача ў жыце,
У траве гудуць чмялі.
Не гнявіце, а любіце
Усё жывое на зямлі.
Каб часінай непазбежнай,
Дзе жыцця круты абрыў,
Адказаць было не грэшна:
Што любіў,
Каго любіў?

А. Грачанікаў.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Словазлучэнне	Вымаўленне прыназоўніка з
1) аладкі з яблыкамі	[з']
2) прыехаў з поўначы	[с]
3) сустрэўся з журналістам	[ж]
4) выйшлі з гімназіі	[з]
5) выпісаў з часопіса	[ш]

Заданне 2.

Значэнне фразеалагізма	Фразеалагізм
1) 'у каго-небудзь няма грошай'	вецер гуляе (свішча, стаў) у кішэнях
2) 'хто-небудзь вельмі легкадумны, несур'ёзны'	вецер у галаве (гуляе, свішча, стаў); з ветрам у галаве; куды вецер дзьме; падбіты ветрам; як у полі вецер
3) 'назад не вернеш, не знойдзеш каго-небудзь; пра безнадзейныя пошукі каго-небудзь'	шукай ветру ў полі; лаві вецер у полі
4) 'рабіць што-небудзь сабе на шкоду'	пляваць супраць (супроць) ветру

Заданне 3. Прыкладны варыянт перакладу.

У акне за фіранкай былі відаць (віднеліся) выцвілыя карты на сцяне і кнігі, якія (што) ляжалі на падаконніку. Калі б мне дазволілі пасяліцца ў гэтым доме, я палічыў бы сябе самым шчаслівым (найшчаслівейшым) чалавекам. Я ўпрыгожыў бы яго новымі картамі, прадзьмуў (праняў) бы марскім паветрам, прагрэў бы сонечным святлом, якое (што) здавалася ружовым сярод суцэльнай сіні, што (якая) залегла (залягла) вакол (навокал, навакол, наўкола, наўкол, кругом) (наводле К. Паўстоўскага).

Заданне 4.

а) Спрацацца любіць хлопчык Вася. Ёсць у яго свае "ідэйкі".

– У Швейцарыі жывуць швейцарцы (швейцарцы),

А ў Індыі жывуць Індзейкі (індыянкi).

б) Казахстан: казашка.

Кітай: кітаянка.

Латвія: латышка.

Сірыя: сірыйка.

Заданне 5.

Неазначальная форма дзеяслова	Форма дзеепрыметніка
1) кінуць	кінуты
2) прывозіць	не ўтвараецца
3) адзначаць	адзначаны
4) уцалець	уцалелы

Абгрунтаванне. Ад дзеяслова незакончанага трывання *прывозіць* са значэннем накіраванасці дзеяння не ў адзін бок форма дзеепрыметніка *прошлага часу* не ўтвараецца.

Заданне 6. Ніхто, які стварае нешта, лепшы за некага, хто творыць нішто (А. Пандзіт).

Займеннік у пачатковай форме	Разрад займенніка паводле значэння
1) ніхто	адмоўны
2) які	адносны
3) нешта	неазначальны (няпэўны)
4) нехта	неазначальны (няпэўны)
5) хто	адносны
6) нішто	адмоўны

Заданне 7.

1) спрыяць (*развіццю*, для развіцця, аб развіцці) эканомікі;

2) ахарактарызаваць (аб становішчы, пра становішча, становішча) у свеце;

3) пацікавіцца (*планамі*, пра планы, аб планах) на будучае;

4) аплаціць (*праезд*, за праезд, для праезду) у метро.

Заданне 8.

№	Назва твора	Аўтар твора
I.	"Магіла льва"	Янка Купала
II.	"Дзяльба кабанчыка"	Віктар Карамазай
III.	"Жураўліны крык"	Васіль Быкаў

Заданне 9. 1Г, 2В, 3Е, 4Б, 5Д, 6А.

Заданне 10. 1) *Летапісы* – творы старажытнай літаратуры, у якіх запіс дакладных звестак пра пэўныя падзеі, сведкам якіх быў летапісец, спалучаўся з літаратурна апрацаванымі паданямі пра падзеі ранейшыя, мінулыя.

2) Шматзначны вобраз, від іншасказання, які асноўваецца на падабенстве ці агульнасці прадметаў, з'яў і заключаецца ва ўмоўным абазначэнні сутнасці якой-небудзь з'явы, у літаратуры называецца *сімвалам*.

3) *Ода* – урачысты, узнёслы верш у гонар нейкай з'явы, падзеі ці асобы.

УЗОРЫ ТЭМ ДА КОНКУРСУ "ВУСНАЕ ВЫКАЗВАННЕ" (IX – XI класы)

1. А глянеш навокал – такая краіна: дзе ступіш – то рэха, то казка, быліна... (*Максім Танк*).

2. А я руку гарачую працягваю прыродзе... (*Аркадзь Куляшоў*).

3. Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова (*Алесь Рязанаў*).

4. Беларуская мова ласкавая, мілагучная, як песня (*Іван Мележ*).

5. Агні каханна – вечныя агні (*Анатоль Грачанікаў*).

6. Зямля наша – самы святы запаведнік, – і трэба, як маці, яе берагчы (*Пімен Панчанка*).

7. Як у казцы, нясуцца перада мной поры года: святая зялёная вясна, гарачае залатое лета, сытная багатая восень, бліскучая здаровая зіма... (*Змітрок Бядуля*).

8. О мова матчына, пывучая мая!

Густая, нібы мёд, іскрыстая, як сонца! (Эдуард Валасевіч).

9. Суджана, стаўлена пад перакладзіны,
Сечана, палена, а не аддадзена,
Не парастрачана і не раскраслена,
Рупна ў падмуркі на золку пакладзена
Роднае слова... (Максім Лужанін).

10. У самых мудрых – самы горкі лёс (Андрэй Макаёнак).

11. Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы, хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы (Францішак Багушэвіч).

12. Без чалавечнасці не будзе вечнасці (Пімен Панчанка).

13. Пакуль песня – ў хлебе, хлеб – у песні (Анатоль Пысін).

14. Жыццё даецца, каб жыццё тварыць! (Анатоль Вяцінскі)

15. Куды б цябе ні завяла дарога,
Не забывай бацькоўскага парога (Пятрусь Броўка).

16. І калі б была воля мая на тое – пачаў бы я азбуку менавіта з літары М: як і ўсё на зямлі, усё ў нас пачынаецца з Маці (Рыгор Барадулін).

17. Шануйце, дзеці, дружбу, гэта самае дарагое і важнае, што ёсць у чалавека (Кузьма Чорны).

18. А ўсё ж вінаваты і я:

Суладдзе ў прыродзе парушана (Юрась Свірка).

19. Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі
Да гнёзд на палях Беларусі (Янка Купала).

20. Пачынаецца ўсё з любові... (Яўгенія Янішчыц).

21. Чым вякам ты пахвалішся,

У вяках чым праславішся,

Час маторны і мутарны,

Электронны, камп'ютарны? (Анатоль Грачанікаў).

22. Твая пачэсная справа –

Жыццё адкрыць другому (Алена Руцкая. “Настаўніку”).

23. З вялікай літары ён Чалавек,

Хвала і чэсць такому Чалавеку... (Аляксей Зарыцкі).

24. Гэтая кніга

дзецам і простым людзям –

навука,

а мудрацам і вучоным –

дык дзіваванне (Францыск Скарына).

25. Паэты абуджаюць добрыя пачуцці ў тых, хто чытае іх вершы (Васіль Вітка).

26. Кожная гісторыя, пакуль стане гісторыяй, абалёттай на факты і дакументы, – пачынаецца з легенды ці казкі (Максім Танк).

27. Пароль неўміручасці – родная мова (Пятрусь Макаль).

28. Незабыўнае імя Маці – як гаючы глыток жыцця... (Мікола Федзюковіч).

29. Талент, як і сумленне, павінен быць непадкупны (Міхась Стральцоў).

30. Усё пакінуць след павінна... (Пятрусь Броўка).

31. Што значыць быць сапраўдным сябрам?

32. Як хораша таму на свеце жыць,

Хто мае мару... (Аляксей Зарыцкі).

33. Простае шчасце людское... (Максім Танк).

34. Кожны гістарычны сюжэт – гэта адкрытая размова з сучаснікам (Уладзімір Караткевіч).

35. Што значыць быць героем у нашы дні?

36. Ёсць у паэта свой аблог цалінны... (Аркадзь Куляшоў).

37. Што, на вашу думку, уратуе свет?

38. Беларусь рыхтуецца прыняць чэмпіят свету па хакеі 2014 года.

39. 11 студзеня – Міжнародны дзень “Дзякуй”. Каму б вы хацелі падзякаваць?

40. Літаратура – адзін з найбольш чулых сейсмографаў нашага жыцця (Максім Танк).

41. Спорт у жыцці сучаснай Беларусі.

42. За што мы сёння ў адказе?

43. Палеткі мудрасці народаў – кнігі (Данута Бічэль).

44. Сябруюць музы – літаратура і тэатр.

45. Не прыдумаць цяплейшага краю за родную песню (Данута Бічэль).

46. Паэтычны каляндар прыроды.

47. Калі адходзяць слынным паэты,

Цішэй сама становіцца зямля (Яўгенія Янішчыц).

48. Ці можна ў XXI стагоддзі абысціся без традыцыйнай (папяровай) кнігі?

49. З прыродай зліўшыся душою: Экалагічныя клопаты сучаснай беларускай літаратуры.

50. 21 лютага ў свеце адзначаюць Міжнародны дзень роднай мовы.

51. Маўленчая экалогія грамадства.

52. Званам Хатыні над зямлёю грымець праклёнам на вякі (Анатоль Астрэйка).

53. Мае родзічы – удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны.

54. Сімвалы нацыянальнай культуры.

55. Наватарскія пошукі ў навейшай беларускай літаратуры.

56. Фантастыка і фэнтэзі ў сучаснай беларускай літаратуры.

57. Драматургія – вышэйшы літаратурны жанр... (Аляксей Дудараў).

58. Як гэта хораша – юнацтва!..

Падрыхтавалі
Вольга ЗЕЛЯНКО
Вольга ПРАСКАЛОВІЧ,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Святлана ЯКУБА.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

З архіваў часу

СВЯТЛО ДУШЫ ПАЭТА УСПАМІНЫ ПРА ПЯТРА ГЛЕБКУ

Спакойнае, роўнае, цёплае, як беларуская прырода, святло душы паэта Пятра Глебкі з'яўлялася нам без пошугаў і катастроф, было сталым спадарожнікам народнага жыцця, асвятляла і сагравала, умацоўваючы сілы і імкненне да найлепшага. Цэлае пакаленне вырасла з яго вершамі, былі гэтыя байкі, балады ці паэмы, яны аднолькава неслі цяпло. Сэрца Глебкі ў кветках, душа ў нябёсах, а працоўныя рукі – у зямлі, што карміла яго як народнага песняра.

Летуценнасць лірыка і цвярозасць пражытка ўдала зліліся ў ім у трывалы сплаў, з якога аматары паэзіі і сёння бяруць нямала карыснага і прывабнага.

Пётр Фёдаравіч Глебка, паэт, ардэнаносец, акадэмік Акадэміі навук Рэспублікі Беларусь, быў значнай асобай і чалавекам нялёгкага лёсу, ён меў добры характар, умеў дараваць і накіроўваў людзей да пазітыўных мэтай. Яго асабістае жыццё вартае ўвагі гэтак жа, як і творчасць. Шматгадовы актывіст Саюза пісьменнікаў Беларусі пакінуў пра сябе добрую памяць. Таварыскі і гатовы кожнаму дапамагчы, ён заставаўся такім і ў пісьменніцкіх справах. Служба ў войску зрабіла яго асабліва цяжкім і вынослівым. Ён мацнеў духам, мужна пераносіў нягоды. Пасля нярэдка жыві без уласнага прытулку і ўсё роўна заставаўся верным светлым пачуццям, ідэям і мэтам, многія з якіх увасобіў у вершах. Супрацоўнікі Акадэміі навук Беларусі, дзе Глебка займаў пасаду акадэміка-сакратара Аддзялення грамадскіх навук і дырэктара Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, з удзячнасцю ўспаміналі той час, калі ён быў кіраўніком гэтай установы. І асабліва цанілі, як на першы погляд, незаўважна ўмеў ён знаходзіць выйсце з самых цяжкіх сітуацый дзякуючы менавіта вельмі вытрыманаму і міралюбіваму характару. Ён неяк супакойваў усе крызісы – проста займаўся сваёй справай, падаючы прыклад іншым.

А час, калі ён працаваў, быў вельмі нялёгкім для інтэлігенцыі. У 1950 – 1960-я гг. ішла ломка старых асноў ва ўсіх сферах мастацтва. Так,

Мікалай Гусеў. Пётр Глебка. Папера, акварэль.

напрыклад, у архітэктуры асуджаліся і мадэрнізм, і класіцызм, і неарэнесанс, паважаным прадстаўніком якіх быў акадэмік архітэктуры І. Жалтоўскі. У Маскве “стаялі насмерць” за рацыяналізм і Жалтоўскага не прызнавалі, хоць за ім стаяла мноства прыхільнікаў старога. Архітэктурны лагер раскалоўся напалам, але і пераможцы яшчэ не ведалі шляхоў да новага. Былі паламаны шматлікія лёсы, а перспектывы ўсё роўна заставаліся невыразнымі. Вельмі замінала дэкларатыўнасць выступленняў барацьбітоў за ідэйнасць мастацтва, якія імкнуліся да шляху шматслоўнага адлюстравання жыцця. Іншыя выступалі за нацыянальную своеасабліваць архітэктуры і хацелі кананізаваць стыль кантры, але і самі так забыталіся, што таксама не ведалі, як працаваць. Бітвы стыляў разам з ростам “безыдэйнасці”, зразумела, не паляпшалі творчую атмасферу...

Пётр Глебка ў сваім інстытуце прапанаваў найперш пакінуць дэкларацыі і адцягненыя спрэчкі і заняцца вывучэннем гісторыі, каб

ведаць, з якім багажом рухацца далей. І праца пайшла ў спакойным рэжыме і з увагай да нацыянальных беларускіх помнікаў архітэктуры і мастацтва. Запланавалі стварэнне Збору помнікаў гісторыі і культуры, даследчыя працы па ўсіх відах мастацтва, пачалі пісаць шматтомную гісторыю выяўленчага мастацтва, тэатра, музыкі, кіно. Многае з тых планаў было паспяхова здзейснена, і да сёння тэа працы годна служаць новым пакаленням.

Як кіраўнік шматфункцыянальнага Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору П. Глебка прапанаваў свой метадад забяспечання навуковага падыходу ў даследаваннях музыкі, дызайну, фальклору, этнаграфіі і г. д. Калі ўсе ўсвядомілі, што складаная структура інстытута падобна да Ноева каўчэга, дзе “каждой тварі по паре”, то ўжо, аб’яднаныя агульнай мэтай, не ставілі адцягненых праблем. Этнографы, напрыклад, займаліся вывучэннем побыту, мэблі, посуду, “музыканты” – песеннага мастацтва і г. д. П. Глебка знайшоў кампраміс, дзе галоўную ролю выконвалі сектары, што канкрэтызавалі і выносілі пытанні на разгляд вучоных саветаў, запрашалі на абмеркаванні спецыялістаў. Сектары былі шматпрофільнымі.

Пятро Глебка сам быў бліжэй да фальклору і як філолаг з універсітэцкай адукацыяй праяўляў цікавасць да народнага слова і тэндэнцый вуснай народнай творчасці. Ён не цураўся простаі збіральніцкай працы і выязджаў у экспедыцыі з супрацоўнікамі сектара фальклору. У Акадэміі навук тады былі прыняты штогадовыя летнія экспедыцыі па абласцях і раёнах рэспублікі для збору “палявога” фактычнага матэрыялу па гісторыі матэрыяльнай і мастацкай культуры. Паездкі былі навуковай базай для многіх даследаванняў і выдатнай школай духоўнага, маральнага выхавання супрацоўнікаў. Стасункі

з народамі па-свойму засцерагалі ад ідэйных перакосаў у працах па прафесійным мастацтве. Канфліктных дысідэнцкіх захапленняў у інстытуце П. Глебкі не было.

Этнографы прывозілі з экспедыцый запісы, фатаграфіі і замалёўкі прадметаў народнага побыту, адзення, гаспадарчых прыстасаванняў, прылад працы, якія тады яшчэ дзёнідзе выкарыстоўваліся ці захоўваліся ў ашчадных гаспадароў. Кросны, прасніцы, калаўроты, драўляныя ступы можна было знайсці ў многіх дамах. У куфрах захоўваліся даматканья ручнікі, поцілкі, дываны, сурвэткі, вышываныя кашулі, гарсэты, рознакаляровыя шарсцяныя ан-

даракі. У некаторых мясцовасцях працягвалі насіць сялянскае адзенне. Вясельныя абрады і каляндарныя святы этнографы, фалькларысты і музыказнаўцы запісвалі “па-жывому”, з натуры, і гэта быў бяспэчны навуковы матэрыял.

Абмеркаванні такіх матэрыялаў ішло ўсё шырэй. П. Глебка з цікавасцю слухаў іх і сам выступаў на вучоных саветах вельмі аргументавана, і калі калісьці ў верхах ён называў сябе “маўклівым і простым”, то з часам гэта стала толькі формулай юнацкасці. Гаварыў ён сапраўды няшмат, але заўсёды па справе і нязменна глыбока. Своеасаблівая прастата захавалася і ў яго ў манеры зносін з акружаннем, шчырасці і нават даверлівасці, але пры гэтым ён нядрэнна разбіраўся ў людзях. Перад сабой жа ставіў высокія мэты, і можна сказаць, што мары яго маладосці шмат у чым спраўдзіліся. Ён пісаў у вершы “Я хацеў бы”:

*Я хацеў бы асытаць прасторы
Беларускіх маўклівых палёў
Зернем чыстым, як гэтыя зоры,
Самых лепшых і радасных слоў.*

Па маладосці паэт шкадаваў:

*Ды, відаць, не судзіла мне доля
Гэты спеў, маладых і жывых:
Дацвіла мая радасць у полі
Сярод горкай лазы і травы...*

І ўсё ж па-прароцку ўсклікаў:

*Толькі веру, што прыйдзе – і скоры!
Невядомы дагэтуль паэт,
Заспявае – насыплюцца зоры
І на край, і на цэлы сусвет*.
1926*

* Глебка, П. Збор твораў: у 4 т. / П. Глебка. – Мінск: Маст. літ., 1984. – Т. 1: Вершы, балады, паэмы. – С. 31.

Прароцтва паэта спраўдзілася ў яго навуковай працы. Ён стаў акадэмікам, але быў далёкі ад фанабэрыстасці і зазнайства, выяўляў рэдкую дабрыню, аб'ектыўнасць меркаванняў, здольнасць арыентавацца ў самых складаных сітуацыях.

Аўтару гэтага артыкула падчас працы ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі давалося займацца вывучэннем беларускай народнай керамікі, і ад стасункаў з яго дырэктарам П. Глебкам засталіся самыя добрыя ўспаміны. Неабходнасць даследавання керамікі паўстала ў тыя часы таму, што інфармацыя пра яе заставалася недастатковай па прычыне складанасці самога прадмета, які спалучаў вытворча-тэхнічны, побытава-этнаграфічны і мастацкі бакі, кожны з якіх вывучалі прадстаўнікі розных навуковых сфер. Побытавы аспект керамікі быў даследаваны даволі добра, а мастацкі – не, і займацца ім было цяжка, бо многія ганчары хавалі свае творы як падаткаплацельшчыкі ад фінінспектару. Ад даследчыкаў іх творчасці патрабавалася веданне законаў, а такая ўмова, зразумела, была малапрыемнай. Адны мастакі-ганчары хаваліся за чужымі імёнамі, іншыя не паказвалі свае працы, разгаварыць іх не заўсёды атрымлівалася. Карацей, праца даследчыкаў часта нагадвала сапраўдны дэтэктыў.

А між тым кераміка была цікавай для ўсіх. Яна пераносіць нас да часоў палеаліту, калі людзі яшчэ толькі пачыналі ляпіць з гліны простыя місачкі без усякіх прыстасаванняў і абпальвалі іх у звычайных вогнішчах. Пазней, у неаліце, прыдумалі і зрабілі ганчарнае кола, выканалі шмат новых рэчаў, а пасля гэтага кераміка нібы закансервавалася і яе вырабы засталіся амаль нязменнымі да нашай пары. Калі меркаваць па сялянскім посудзе, то мы па-ранейшаму жывём ў неаліце. Хіба гэта не цуд?! Дакрануцца да такой старажытнасці – сапраўднае шчасце. А калі ганчары пры гэтым не забыліся яшчэ і пра цацкі-свістулькі, розных птушчак, баранчыкаў, мядзведзікаў, то яны сапраўдныя чараўнікі. Як кажуць, дзівоснае побач...

У экспедыцыі па кераміку спачатку даводзілася ездзіць разам з усім сектарам выяўленчага мастацтва, які збіраў матэрыял пра мясцовых жывапісцаў, колішнія збудаванні, абразы, царкоўныя інтэр'еры і інш. Звычайна маршруты такіх экспедыцый не даходзілі да керамічных цэнтраў, бо тыя знаходзіліся пераважна ў аддаленых месцах. Менавіта таму П. Глебка дазволіў ездзіць па керамічныя вырабы па індывідуальным маршруце, і гэта прынесла вялікую карысць. Можна было хадзіць пешшу па вёсках, распытваць пра майстэрні, сустракац-

ца з ганчарамі ў іх працоўным асяроддзі – бачыць на свае вочы, як старажытнасць прыходзіць у сучаснасць. У выніку да таго, што было ўжо вядома археолагам, этнографам і іншым спецыялістам, дадалася інфармацыя пра асартымент, узоры, расфарбоўку керамікі. У экспедыцыях адбываліся запамінальныя сустрэчы з вяскоўцамі, прыцягваў увагу вясковы побыт. Асабліва ўражвалі годнасць людзей, іх манера размаўляць, павага да сваіх звычаяў. Апаведы вяскоўцаў былі эмацыйнымі, вылучаліся яркім асабістым стаўленнем да прадмета гутаркі, было бачна, што кераміка – частка душы народа, яна мела для іх уласную каштоўнасць. Людзі імкнуліся захаваць памяць пра мінулае, павагу да каранёў, да пачатку нашага быцця.

Многія паездкі па Беларусі былі вельмі цяжкімі. Аўтамабільных дарог раней было мала. Рэйсавыя аўтобусы хадзілі не паўсюль, даводзілася карыстацца спадарожнымі машынамі, вазамі, а часам нават трактарамі і лодкамі. Такі збор керамічных артэфактаў сёння выглядае як ахвярная адысея з экзатычнай афарбоўкай. Вядома, не вельмі зручна ехаць на пыльнай платформе таварнага цягніка ці ў кабіне маняўровага паравоза, але і такі вопыт быў карысным, дазваляў убачыць жыццё без глянцу, такім, якім яно было. Прынамсі, дырэктара інстытута П. Глебку падобнымі выпадкамі ў палявой даследчай працы было цяжка здзівіць, ён прымаў іх як належнае.

Зусім іншыя адносіны склаліся з бухгалтэрыяй: пажылая строгае супрацоўніца з жахам глядзела на кіпу справаздачных папер з экспедыцый, дзе не было ніводнага квітка. А дзе іх было браць у далёкай глушы? Бухгалтар самотна ўзводзіла ўгору вочы і прамаўляла: “Ну вось, зноў з'явіліся з пустымі рукамі! Вы па паветры лёталі, не бачылі сапраўднага транспарту? Адзнакі пра камандзіровачныя ёсць, а праязнага дакумента – ніякага”. І яна ішла да дырэктара скардзіцца, заяўляючы, што ёй пры фінансавай праверцы дадуць спагнанне, а выплываць выдаткі са сваёй кішэні яна не збіраецца і г. д.

На шчасце, П. Глебку нічога не трэба было тлумачыць. Ён сам уладжваў некае ўсе справы і не спыняў экспедыцый. Потым і пры справаздачах на вучоным савеце ўважліва праглядаў сабраныя матэрыялы, любіў разглядваць фатаграфіі, асабліва размаляванага посуду і цацак, успамінаў дзяцінства. Супрацоўнікам таксама падабаліся традыцыйныя гаршчкі, макатры, жбанкі, глянкі, сасуды з баранамі, чарніліцы з мядзведзямі і інш. Народныя майстры ўмелі ляпіць выразныя формы і жыва перада-

Пятро Глебка з унікамі на дачы. 1967 г.

валі, напрыклад, мядзведжы характар. Ганчары любілі вобраз мядзведзя-працаўніка з молатам, кавальскімі прыладамі, а таксама коней, вершнікаў, не забываліся і пра казачных герояў.

На падставе экспедыцыйных матэрыялаў потым было падрыхтавана тэарэтычнае даследаванне з ілюстрацыйным дадаткам. Інстытут рэкамендаваў іх да выдання і сёння невялікая кніжка стаіць на паліцы адкрытага доступу ў зале мастацтва Нацыянальнай бібліятэкі ў Мінску. Яна пацёрлася ад частага карыстання, перажыла рэстаўрацыю, але працягвае прыносіць карысць. На яе тытульным аркушы напісана толькі назва ўстановы – Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук Беларусі, але кожнаму дасведчанаму чалавеку зразумела, што гэта вынік працы ў тым ліку і яго дырэктара П. Глебкі...

Яркай рысай асобы Пятра Фёдаравіча было ўменне адрозніваць сапраўдныя каштоўнасці ад уяўных, праўду ад фальшу. Думаючы пра ўзнёслае, не адыходзіў ад простага і будзённага. Адноўчы, распавядаючы яму пра свае паездкі, я згадала пра фантасмагорыю кірмашоў-фэстаў у Баранавічах і Магілёве, на рынках Пінска, дзе было ўсё: каровы і коні, козы і авечкі, вазы з сенам і мяхі з парасятамі – і ўсё гэта дружна вішчэла, іржала, мычэла, бляяла. Хаос, але такі жыццярэдасны! І ў гэтым гвалце спакойна стаялі прыбраныя жанчыны і лузалі семкі, а каля іх ганчары дзелавіта расстаўлялі свае вырабы... Мяне вельмі здзівіў адказ Пят-

ра Фёдаравіча, які заўважыў, што ўсё жыццё ў кантрастах.

Практычны бок яго светаўспрымання цікава адлюстравана ў аповедах пра дзелавыя паездкі ў замежжа, удзельнікам якіх ён быў. Так, візіт у Нью-Ёрк на чарговую асамблею Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, дзе ён прадстаўляў Беларусь, уразіў незвычайнай сустрэчай. Самалёт беларускай дэлегацыі прыбыў у аэрапорт адначасова з лайнерам англійскай каралевы, якая прыляцела ў горад па нейкіх сваіх справах. Вестка пра гэта тут жа разляцелася па тэрмінале і ўсім захацелася паглядзець на сапраўдную каралеву – да той пары ніхто з беларусаў яе не бачыў.

Каралева сышла з трапа ў суправаджэнні світы, трымалася спакойна. П. Глебка адзначыў урачыстасць моманту, прыгледзеўся да ўсяго і грунтоўна запамніў дэталі. На справаздачы ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору пасля дзелавой часткі даклада цікава распавёў пра здарэнне, падрабязна абмаляваў усю карціну супрацоўнікам. Жанчыны, вядома, не стрымаліся, каб не запытаць, як выглядала каралева, у што была апранута.

Глебка адказаў і на гэтае пытанне: каралева была ў дарожным карычневым гарнітуры, пальчатках і капелюшы з палямі.

– А на нагах што? – перапыталі цікаўныя жанчыны.

– Цёмныя туфлі на высокіх абцасах.

Потым Пётр Фёдаравіч крыху памаўчаў і дадаў:

– А спераду дзіркі, з якіх бачныя пальцы.

Зала выбухнула смехам. Асабліва доўга смяяліся супрацоўніцы. А П. Глебка застаўся спакойным, бо ўсё сказаў правільна. А справа была ў тым, што на мове моды такі фасон абутку называецца “туфлі з адкрытым носам”, пра што мужчына мог і не ведаць, і таму незнарок стварыў уражанне, што абутак быў дзіравы...

Пасля ўзнагароджання чарговым ордэнам П. Глебка прыйшоў у інстытут у парадным гарнітуры, але без ордэна, і калі супрацоўнікі сабраліся для віншавання, узнікла заканамернае пытанне: а дзе ж узнагарода? Пётр Фёдаравіч адкрыта і даверліва адказаў:

– У скрыначцы, не хачу на касцюме дзірку рабіць.

Сялянская ашчаднасць была ў яго ў крыві! Гэтак жа ён паводзіў сябе на лецішчы па суседстве з П. Броўкам і К. Крапівой. Аматыру прыроды былі дарагія ўсе расліны, і яны амаль цалкам закрывалі дом.

Ён любіў слухаць аповеды пра народнае мастацтва, часта ўспамінаў дзяцінства, бацькоўскі лес, хатнія чорныя гаршчкі, у якіх ежа была асабліва смачнай, памятаў міскі з гароднінай са

свайго гароду. Гаварыў, што ганчары любоўна ставяцца да ўласных твораў, аберагаюць іх, як дзяцей. І гэта сапраўды так, яны засцерагаюць іх ад скразняку, ад ліхіх вачэй, а таксама ад прысутнасці балбатлівых жанчын, якія замянаюць размовамі і псуюць працу. Гэта адметная частка беларускага фальклору.

Даводзілася ўспамінаць з Пятром Фёдаравічам і пра гаспадарча-фінансавую ролю керамікі, якая некалі замяняла грошы. З гісторыі вядома, што ў Сярэднявеччы быў распаўсюджаны абмен таварамі без грошай з дапамогай мернага ганчарнага посуду. Збожжа сыпалі ў посуд пэўнага аб'ёму і потым куплялі на яго іншыя тавары. Такі спосаб натуральнага абмену існаваў нават у XX ст.: у пасляваеннай Беларусі ім карысталіся ў многіх месцах. Кароткія гутаркі пра гэта з П. Глебкам былі заўсёды цікавымі.

Не дзіва, што і ў сваёй сям'і Пётр Фёдаравіч лічыўся добрым суразмоўцам, а больш за ўсё – клапатлівым гаспадаром, на якім трымаўся ўвесь дабрабыт. Жонка Ніна Ларывонаўна ставілася да мужа з павагай, саджала для яго кветкі, з задавальненнем прагульвалася з ім па дачных наваколях. Суседзі не маглі налюбавацца на дружную пару, злучаную лёсам. Але так было не заўсёды...

Пятро Глебка нібы ўзрошчваў у людзях чалавечнасць і сваімі паводзінамі рабіў іх лепшымі. Менавіта гэтай уласцінасці было наканавана адыграць вырашальную ролю і ў яго ўласным лёсе, калі сям'я апынулася пад пагрозай распаду. П. Глебка памёр ад сардэчнай недастатковасці на 64-м годзе жыцця ў камандзіроўцы ў Маскве, як быццам без жыццёвых бур і ўзрушэнняў, аднак пасляваенныя перажыванні, звязаныя з сям'ёй, відаць, усё ж не прайшлі проста так. Ніхто не чакаў ранняга сыходу паэта. А для родных яго смерць стала сапраўдным выпрабаваннем: сям'я ў хуткім часе раскалолася на дробныя кавалачкі, сабраць якія ў цэлае было ўжо немагчыма... Гэты факт істотны для характарыстыкі сілы духу паэта, якая служыла “цэментам” для родных пачуццяў. Сям'я квітнела дзякуючы яго маральнай стратэгіі міратворцы. П. Глебка заўсёды лічыў, што дрэнны мір лепшы за добрую вайну, і пачаткам пасляваеннага міру ва ўласнай сям'і было менавіта яго ўменне дараваць. Без гэтага лёс паэта мог скласціся зусім па-іншаму. Словам, сцэнар сямейнага жыцця П. Глебкі паказальны для яго асобы і таму даволі цікавы для іншых.

Сямейнае жыццё Пятра Фёдаравіча Глебкі, як вядома, прайшло праз вялікія выпрабаванні. У вайну пасля мабілізацыі П. Глебка апынуўся ў Маскве, а жонка засталася ў акупаваным Мінску. Адзінокая і бездапаможная, яна стала супрацоўніцай з новымі гаспадарамі горада – пра-

цавала на радыёстанцыі. Праўда, потым многія сцвярджалі, што Ніна Ларывонаўна Глебка працавала і на партызан, пра што сёння могуць дакладней распавесці толькі ваенныя архівы. Тады ж, па законах і паняццях пасляваенных гадоў, калабарацыяністы асуджаліся грамадскасцю і дзяржавай. У сям'і ўзнікла непераадольнае ідэйнае супрацьстаянне. Аднак у Ніны Ларывонаўны былі змякчальныя акалічнасці: яна ўзяла ў вайну на выхаванне маленькую дзяўчынку з яўрэйскага гета і тым выратавала ёй жыццё. Вось такі клубок супярэчнасцей і калізій, дзе добро і зло змяшаліся ў адно, павінен быў асэнсоўваць пасля дэмабілізацыі Пётр Фёдаравіч.

Пятро Глебка мудра вырашыў, што жыццё дзіцяці, якое магло ў другі раз асірацець, важнейшае за ўсё. Ён прымірыўся з жонкай, раз і назаўсёды забараніўшы любыя згадкі пра яе мінулае, даў дзяўчыцы сваё прозвішча і шчаслівае жыццё ў новай сям'і. “Саламонава” рашэнне прынесла плён. Дзяўчынка вырасла, стала вядомым музыкантам. Яна вельмі любіла бацьку, але без сілкавальнай сілы яго душы не вытрымала наступных выпрабаванняў лёсу: пасля смерці П. Глебкі яны з маці назаўсёды пасварыліся.

Магчыма, забітыя горам жанчыны пры падзеле маёмасці ў запальчывасці нагадалі адна адной пра ваеннае мінулае, пра слабасць маці перад акупантамі і пра асуджанасць на смерць вязніцы гета... У тых падзеях стала бачна, якую вялікую сілу мела ў сям'і міратворчая роля П. Глебкі.

Гэтую сілу адчувалі на сабе і пакінулі ў памяці яго сябры і калегі. Пётр Фёдаравіч Глебка быў нашмат вышэйшы за дробныя побытавыя мэты і разлікі, глядзеў у светлыя далячыні чыстым поглядам і пакінуў след самымі добрымі справамі. Ён жыў думкамі пра шчаслівую будучыню людзей, у якую свята верыў і пра якую пісаў яшчэ ў юнацтве:

*Веру моцна я ў светлае Заўтра,
Бо ўжо мак зацвітае на градах;
З яго цвету і з верасу лаўры
Буду віць я краіне на радасць.*

*Што ж мне вусны і што мне дзяўчына?
Сэрца лістам у песнях развею,
Толькі б край, як у лісці лагчына,
Патанаў каб у песнях-завях*.
1925*

Пераклад з рускай мовы.

Ірына ЯЛАТАМЦАВА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

* Глебка, П. Збор твораў: у 4 т. / П. Глебка. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1: Вершы, балады, паэмы. – С. 27.

З ГІСТОРЫІ ДВАРАНСКАГА РОДУ ВАХРАМЕЕВЫХ

**ДА 100-ГОДДЗЯ РОДУ І 35-ГОДДЗЯ СЛУЖЭННЯ НА БЕЛАРУСІ
ВЫСОКАПРААСВЯШЧЭННЕЙШАГА МІТРАПАЛІТА МІНСКАГА І СЛУЦКАГА,
ГАНАРОВАГА ПАТРЫЯРШАГА ЭКЗАРХА ўСЯЕ БЕЛАРУСІ ФІЛАРЭТА**

Прозвішча Вахrameeў паходзіць ад мужчынскага імя Варфаламей, якое ў перакладзе з грэчаскай мовы азначае “сын узаранай зямлі”, “сын палёў”. Прозвішча цесна звязана з горадам Яраслаўлем, дзе да рэвалюцыі яно было адным з самых вядомых. Тлумачылася гэта і шматлікасцю прадстаўнікоў сям’і сярод мясцовага купецтва, і той велізарнай роляй, якую адыграў у жыцці горада самы яркі прадстаўнік прозвішча – Іван Аляксандравіч.

Гісторыя роду Вахrameевых – продкаў мітрапаліта Філарэта – узыходзіць да сярэдзіны XVII ст. Гэта былі пасадскія людзі горада Яраслаўля, якія займаліся вытворчасцю масла, ад чаго атрымалі фамільную мянушку Масленікавы. Вядома, што ў Аляксея Масленікава, які валодаў маслазаводам, было трое сыноў: Георгій, Варфаламей і Фёдар. Менавіта Варфаламей (Вахrameй) і даў сваім нашчадкам прозвішча Вахrameевы.

Род паступова разрастаўся, яго прадстаўнікі займаліся ў асноўным прадпрымальніцтвам. Родавая галіна, да якой належыць мітрапаліт Філарэт, гандлявала хлебам. Яе вылучэнне пачалося з Аляксандра Іванавіча Вахrameева (1813 – 1895), які прабіўся ў купецкае саслоўе і атрымаў ганаровае грамадзянства. Як і яго бацька, першапачаткова гандляваў хлебам, але потым стаў укладваць сродкі ў мукамольную справу: заснаваў млын-крупчатку на рацэ Вусце паблізу вёскі Спірцава Растоўскага павета, а затым набыў на той жа рацэ млын у вёсцы Асінавіцы.

Калі ў 1870 г. была пабудавана чыгунка паміж Масквой і Яраслаўлем, Аляксандр Іванавіч купіў побач з вёскай Ісады, што размяшчалася каля чыгуначнага палатна, вялікі вадзяны млын, які належаў растоўскаму Якаўлеўскаму манастыру і знаходзіўся ў арэндзе ў купца Краханяткіна. З часам А. Вахrameeў набыў яшчэ адзін млын у Яраслаўлі – паравы.

Прытрымліваючыся “даўніны свецкай і старых кніг”, Аляксандр Іванавіч вёў вельмі размеранае і простае жыццё, што вылучалася асаблівай ашчаднасцю. Пачаўшы з малога, разумны і дзелавіты Вахrameeў паступова стаў даволі заможным гаспадаром. З 1863 г. – кіраўнік буйной прамысловай мануфактуры, якая спецы-

**Высокапраасвяшчэннейшы Філарэт,
Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі,
Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі.**

ялізавалася на вытворчасці мукі і збыце збожжавых прадуктаў. Яна займала шостае месца сярод найбуйнейшых расійскіх кампаній харчовай прамысловасці. Паступова разгарнуўшыся, Аляксандр Вахrameeў стаў купцом I гільдыі.

Па характары Аляксандр Іванавіч быў чалавекам набожным, дабрачынным і сумленным. На працягу жыцця ён стараўся ахвяраваць частку капіталаў на дабрачынную дзейнасць, за якую, а таксама за пастаянны ўдзел у добраўпарадкаванні Яраслаўля, атрымаў званне ганаровага грамадзяніна горада. Акрамя ўсяго іншага на яго грошы была пабудавана і ўтрымлівалася гарадская багадзельня для адзінокіх састарэлых яраслаўцаў. Свайго лёсу ён хацеў і для адзінага сына Івана, планууючы ўвесь дабрабыт сям’і ў добрым капітале і “дзеля выратавання душы дабрачыннасцю і багамоллем”.

Памёр Аляксандр Іванавіч 7 ліпеня 1895 г., на 83-м годзе жыцця, захоўваючы да апошніх

дзён яснась розуму і цікавасць да ўсяго. Адпавалі яго ў Дабравешчанскай царкве, непадалёку ад Сямёнаўскага спуску, дзе ён у дзяцінстве навучаўся грамаце. На пахаванне сабралася вялікая колькасць яраслаўцаў. Жалобная працэсія рушыла ад Дабравешчанскай царквы на Лявонцьеўскія могілкі, каля кожнага храма на шляху да могілак жалобны картэж спыняўся, служылі паніхіды, білі ў званы. Так праводзілі ў Яраслаўлі толькі самых паважаных грамадзян горада.

Справу Аляксандра Іванавіча працягнуў яго сын – Іван Вахрамееў, пра якога трэба сказаць асобна, бо менавіта з яго імем звязана дараванне роду Вахрамеевых спадчыннага дваранства.

З малых гадоў Іван пачаў спасцігаць навуку дзелавога чалавека. Спачатку стаяў за прылаўкам невялікай крамы. Сталеючы, пачаў уплываць на справы бацькі, а пасля яго смерці стаў на чале ўсіх сямейных камерцыйных прадпрыемстваў.

Да пачатку ХХ ст. Івану Аляксандравічу належалі гандлёва-прамысловыя прадпрыемствы: свінцова-бялільны і маслабойны заводы пад маркай «Гандлёвы дом “Вахрамееў і К”», крупяна-мукамельныя млыны – «Гандлёвы дом хлебных тавараў “І. А. Вахрамееў і сыны”», шматлікія крамы і лаўкі, два параходы. У 1897 г. сумесна з родзічам А. Цітовым Іван Аляксандравіч заснаваў у Расове таварыства «І. Вахрамееў і К» – фірму, куды ўваходзілі цыкорная фабрыка, пачыны і сагавы заводы.

Хлебная фірма і мукамельная справа Вахрамеева былі вядомыя ўсяму Паволжы. На міжнародных выставах ён быў уганараваны вышэйшымі ўзнагародамі, а з’езд мукамолаў у 1898 г. абраў яго старшынёй свайго пастаяннага савета. За выбітную дзейнасць на ніве айчыннага гандлю і прамысловасці І. Вахрамееў быў узнагароджаны званнем саветніка камерцыі.

Іван Вахрамееў ажаніўся з дачкой багатага яраслаўскага купца Сямёна Краханяткіна Лізаветай. Гэта былі тыя самыя Краханяткіны, у якіх яго бацька набыў млыны ў Асінавіцах і Яраслаўлі. У Івана і Кацярыны Вахрамеевых нарадзілася шасцёра дзяцей: Марыя (1865 г. н.), Уладзімір (1866 г. н.), Міхаіл (1870 г. н.), Аляксандр (1875 г. н.), Сяргей (1881 г. н.) і Сямён (1884 г. н.). Уладзімір і Міхаіл памерлі ў дзяцінстве.

Чалавек выключна таленавіты і здольны, Іван Аляксандравіч з трыццаці двух гадоў пачаў займацца грамадскай дзейнасцю. У 1875 г. быў абраны ў гласныя Яраслаўскай гарадской думы і заставаўся на гэтай пасадзе да самай смерці. Але больш за ўсё ён праявіў сябе ў якасці яраслаўскага гарадскога галавы, на гэтай пасадзе быў з 1881 г. да 1887 г. і з 1897 г. да 1905 г.

За 16 гадоў І. Вахрамееў як гарадскі галава здзейсніў у горадзе вялікія пераўтварэнні. Трэба сказаць, што Яраслаўль у сярэдзіне ХІХ ст. уяўляў сабой даволі непрывабную карціну: не было асвятлення, бруку, бульвараў і садоў, грамадскіх будынкаў, водаправода – словам, нічога са сведчанняў добраўпарадкавання. Паступова Іван Аляксандравіч стаў сапраўдным гаспадаром Яраслаўля. За гады яго службы Яраслаўль моцна змяніўся. Іван Аляксандравіч упрыгожыў горад вялікім паркам, выдаткаваўшы на гэта значную суму з уласных сродкаў. На тэатральнай плошчы з’явіліся электрычныя ліхтары. На Знаменскай вежы быў усталяваны вялізны бак з вадой, якая выдавалася па жэтонах – так выглядаў першы водаправод.

На Ільінскай плошчы прывялі ў парадак сквер, які доўга называўся Вахрамееўскім. Былі ўзведзены будынкi для Спаскіх казармаў, начлежнага дома. На Волжскай набярэжнай з’явілася новая чыгунная агароджа. Па цэнтральных вуліцах горада пабег першы трамвай, пушчаны бельгійскім акцыянерным таварыствам “Яраслаўскі трамвай”. Паблізу Вазнясенскага вучылішча паўстаў будынак для бясплатнай народнай чытальні, як гаварыў І. Вахрамееў, “з мэтай адцягнуць народ ад шынкоў”. Акрамя гэтага па яго ініцыятыве быў набыты з прыватнага ў гарадское валоданне тэатр імя Ф. Волкава, які, на думку гарадскога галавы, мог “служыць правадніком высокамаральных ідэй”. Іван Аляксандравіч стаў заснавальнікам у Яраслаўлі Вольнага пажарнага таварыства, створанага на сродкі прыватных асоб і, у першую чаргу, яго самога.

Асабістая дабрачыннасць І. Вахрамеева была шырока вядома ў Яраслаўлі, чым карысталіся сотні людзей: і выгнаны са службы чыноўнік, і бедны студэнт, і рабочы, і маладая беспасажніца, і прызыўнік, і пагарэльцы і г. д. Ніводны святар, які збіраў сродкі на рамонт храма, не абмінаў дом Івана Аляксандравіча. Акрамя прыватных ахвяраванняў, І. Вахрамееў уладкаваў на свае грошы багадзельню на 60 чалавек, забяспечыўшы ўтрыманне ўнёскам у 100 000 рублёў.

Клапаціўся Іван Аляксандравіч і пра шматлікіх родзічаў, стаўшы ініцыятарам незвычайнага таварыства пад назвай “Установа ўзаемнай дапамогі роду Вахрамеевых”. Яго заможныя члены рабілі ўносы, на якія купляліся каштоўныя і працэнтныя паперы, казначэйскія білеты, а атрыманы прыбытак траціўся на адукацыю дзяцей з малазабяспечаных сем’яў, на пасаг моладзі пры стварэнні сям’і, на дапамогу ў час хваробы ці падчас іншых сямейных праблем.

З часам Іван Аляксандравіч развіў шырокую грамадскую дзейнасць: засядаў у шматлікіх

**Кірыл Вахrameeў, студэнт I курса
Маскоўскай духоўнай семінарыі. 1953 г.**

саветах, камітэтах, камісіях, таварыствах, пячыцельствах і г. д. Ён быў старшынёй многіх дабрачынных устаноў Яраслаўля. Толькі па афіцыйных звестках І. Вахrameeў ахвяраваў на мясцовыя патрэбы да 800 000 рублёў!

Важная роля належыць Івану Аляксандравічу ў захаванні айчынных культурна-гістарычных каштоўнасцей. На свае грошы ён правёў дарагую рэстаўрацыю старажытнай царквы Ільі Прарока, выдаўшы потым пра гэты помнік багата ілюстраваную кнігу. Актыўна ўдзельнічаў у аднаўленні знакамітага Растоўскага крамля.

Асабліва трэба адзначыць захапленне І. Вахrameeва археаграфіяй. Ён шмат зрабіў для збору і распрацоўкі матэрыялаў, якія тычацца мясцовай даўніны, што прынесла яму ўсерасійскую вядомасць. Іван Аляксандравіч стаў правадзейным членам Рускага і Маскоўскага археалагічных таварыстваў, а потым і старшынёй Яраслаўскай архіўнай камісіі. Выдаў на свае сродкі многія працы названай камісіі. Дзейнасць І. Вахrameeва ў гэтай галіне была адзначана Французскай акадэміяй.

Іван Аляксандравіч сабраў унікальную калекцыю старажытных рукапісаў і рэдкіх кніг, старажытных абразоў, драўляных скульптур, гравіраванага народнага лубка, карцін рускіх майстроў, твораў прыкладнага мастацтва, манет і інш. Ён быў сапраўдным бібліяфілам. На працягу ўсяго жыцця купляў рэдкія кнігі, кар-

патліва збіраючы асабістую бібліятэку, каталог якой склаў 966 кніг і 1132 рукапісныя помнікі. І. Вахrameeў набываў галоўным чынам рукапісы, што адносяцца да гісторыі Яраслаўскага краю. Свой рукапісны збор ён завяшчаў Гістарычнаму музею ў Маскве.

26 снежня 1908 г. Іван Аляксандравіч пайшоў з жыцця. Калі пахаванне яго бацькі сабрала велізарную колькасць яраслаўцаў, то на смерць Івана Аляксандравіча адгукнуліся многія друкаваныя органы Яраслаўля, Масквы і Пецярбурга. Ён сышоў, але засталіся яго справы, добрая памяць і ўдзячнасць суайчыннікаў...

У 1913 г. у рамках святкавання 300-годдзя Дому Раманавых планавалася наведванне старажытнага Яраслаўля царскай сям'ёй. Напярэдадні гэтай падзеі яраслаўскі губернатар граф Д. Тацішчаў пачаў перад міністрам унутраных спраў М. Маклаковым хадайніцтва "аб узвядзенні ў спадчынную дваранскую годнасць удавы былога Яраслаўскага гарадскога галавы стацкага саветніка Івана Вахrameeва Лізаветы Вахrameeвай з трыма іх сынамі: Аляксандрам, Сяргеем і Сямёнам".

Асабіста з Іванам Аляксандравічам Вахrameeвым Д. Тацішчаў знаёмы не быў, бо заняў пасаду губернатара пасля яго смерці, а хадайніцтва, несумненна, ён распачаў па просьбе яраслаўцаў. У заяве гаварылася, што нябожчык Іван Аляксандравіч "належаў да ліку выдатных грамадскіх дзеячаў Яраслаўскай губерні". Пералічыўшы асноўныя заслугі, губернатар пісаў: "Іван Вахrameeў памёр у 1908 годзе, але ўдзячная памяць пра яго жывая ў самых шырокіх колах насельніцтва горада Яраслаўля, якое ўшанавала яго выбраннем у свае ганаровыя грамадзяне, і цяпер тая выключная павага, якой ён карыстаўся сярод мясцовых жыхароў, перанесена імі на яго сям'ю".

Губернатар разам з тым падкрэсліваў, што дзеці І. Вахrameeва атрымалі вельмі прыстойную адукацыю і падтрымліваюць добрую славу свайго бацькі. Аляксандр і Сяргей працягнулі камерцыйнае прадпрыемства бацькі, сталі, як і ён, выдатнымі грамадскімі дзеячамі і мецэнатамі. Так, Аляксандр Іванавіч на ўласныя сродкі абнавіў старажытны Спаса-Прабоінскі храм, выдаткаваўшы больш за 75 000 рублёў, і ахвяраваў каля 40 000 рублёў на збудаванне пры гэтай царкве будынкаў для кліру. Сяргей Іванавіч уваходзіў у многія асветніцкія і дабрачынныя ўстановы як ганаровы член, браў у іх працы значны ўдзел. Акрамя гэтага браты былі гласнымі Яраслаўскай гарадской думы, а Сяргей Вахrameeў яшчэ і ганаровым міравым суддзёй. Малодшы брат Сямён займаў у той час пасаду дарадцы Люблінскага губернскага праўлення.

У хадайніцтве перад імператарам аб узвядзенні сям’і нябожчыка Івана Аляксандравіча Вахрамеева ў дваранскую годнасць міністр унутраных спраў рэкамендаваў прымеркаваць абвяшчэнне манаршай міласці да часу наведвання Яраслаўля, “где подвизался этот полезный и бескорыстный общественный деятель”.

21 мая 1913 г., як і чакала-ся, царская сям’я прыбыла ў Яраслаўль. Раніцай з нізоўя Волгі да горада наблізілася цэлая флатылія параходаў. Аўгустейшыя асобы знаходзіліся на невялікім параходзе “Межань”.

Пасля сустрэчы на беразе Волгі царскі картэж накіраваўся ва Успенскі сабор. Вяртаючыся з сабора, Мікалай II з дочкамі наведаў Спаса-Прабоінскі храм, дзе захоўваўся цудатворны абраз Спаса Нерукатворнага, якім, паводле падання, быў абнесены горад, калі там стаяла войска Мініна і Пажарскага, што сабралася ў 1612 г. у Яраслаўлі для паходу на Маскву, занятую палякамі. Разам з настаяцелем аўгустейшых асоб як стараста прыходу сустракаў і Аляксандр Іванавіч Вахрамееў...

Развітваючыся пазней, Мікалай II павіншаваў А. Вахрамеева з наданнем яму звання спадчыннага двараніна. Найвышэйшы ўказ пра гэта быў падпісаны ў той жа дзень. На жаль, калі і дзе адбылося яго ўручэнне, высветліць не ўдалося. У дакуменце ж гаварылася: “Пад увагу да выбітнай дабрачыннай і грамадскай дзейнасці былога Яраслаўскага гарадскога галавы, цяпер нябожчыка стацкага саветніка Івана Вахрамеева, Усяміласціва ўзводзім удаву яго Елісавету Сямёнаву і сыноў яго Аляксандра, Сяргея і Сямёна Іванавых Вахрамеевых, з усімі іх сыходнымі нашчадкамі, у спадчынную дваранскую Расійскай Імперыі годнасць”.

Праз год Лізавета Сямёнаўна Вахрамеева і яе сыны атрымалі “Пасведчанні Яраслаўскага Дваранскага Дэпутацкага сходу” пра тое, што яны ўнесены ў першую частку дваранскай радаводнай кнігі Яраслаўскай губерні паводле вызначэння Дэпутацкага сходу ад 30 лістапада 1913 г., зацверджанага Урадавым Сенатам па Дэпартаменце герольдыі 8 мая 1914 г.

Так, дзякуючы заслугам Івана Аляксандравіча Вахрамеева яго сям’і было падаравана спадчыннае дваранства.

Асобна трэба адзначыць, што Іван Аляксандравіч Вахрамееў разам з Марыяй Іванаўнай

Адкрыццё помніка святой праведнай Сафіі, княгіні Слуцкай.
У цэнтры – Высокапраасвяшчэннейшы Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі,
Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі Філарэт, міністр культуры
Рэспублікі Беларусь П. Латушка, А. Статкевіч-Чабагану, члены Сінода
Беларускай праваслаўнай царквы. 2012 г.

Курловай хрысцілі ў сакавіку 1904 г. у Дабравешчанскай царкве Варфаламея Аляксандравіча Вахрамеева, будучага бацьку Кірыла Варфаламеевіча Вахрамеева, Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі Філарэта.

Варфаламей Вахрамееў пасля заканчэння Яраслаўскага рэальнага вучылішча працаваў табельшчыкам у будаўнічай канторы, справаводам рэстаўрацыйнай камісіі, сакратаром Яраслаўскага гістарычнага музея. У 1920-я гг. навучаўся ў Маскоўскім музычным тэхнікуме, куды праз дзесяць гадоў вярнуўся на пасаду выкладчыка. Адначасова працаваў выкладчыкам дзіцячага аддзялення Маскоўскай кансерваторыі. З 1935 г. Варфаламей Аляксандравіч Вахрамееў – загадчык вучэбнай часткі дзіцячай музычнай школы Савецкага раёна горада Масквы. У час Вялікай Айчыннай вайны, з 1 кастрычніка 1944 г., быў дырэктарам гэтай школы. В. Вахрамееў – аўтар некалькіх вучэбных і метадычных дапаможнікаў, сярод якіх “Элементарная тэорыя музыкі” (вытрымала восем перавыданняў), “Пытанні методыкі выкладання сальфеджыя ў дзіцячай музычнай школе” (два перавыдання) і “Падручнік царкоўных спеваў”. Кавалер царкоўнага ордэна Святога Роўнаапостальнага Князя Уладзіміра II ступені.

Не стала Варфаламея Вахрамеева 11 снежня 1984 г., яго пахавалі на Данілаўскіх могілках у Маскве.

Маці Кірыла Вахрамеева, Аляксандра Фёдраўна, паходзіла з сям’і селяніна вёскі Мумырава Чухламскага павета Кастрямскай губерні Фёдара Яфімавіча Смірнова і яго жонкі Ганны

Паўлаўны Яфімавай, якая валодала ў Маскве домам у Малым Кацярынінскім завулку.

Аляксандра Фёдараўна працавала музычным педагогам. Памерла 16 мая 1981 г. Пахавана, як і муж, на Данілаўскіх могілках у Маскве.

Кірыл Варфаламеевіч Вахрамееў, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі Філарэт, нарадзіўся 21 сакавіка 1935 г. у Маскве. Хроснай маці стала цётка Марыя Фёдараўна Смірнова.

У 1953 г. пасля заканчэння маскоўскай СШ № 557 і музычнай школы па класе харавых спеваў і кантрабаса паступіў у Маскоўскую духоўную семінарыю ў Троіцка-Сергіевай лаўры. Служыў іпадыяканам пры патрыярху Алексію I (1954 – 1961). У 1957 г. працягнуў вучобу ў Маскоўскай духоўнай акадэміі. З красавіка 1959 г. намеснік Свята-Троіцкай Сергіевай лаўры архімандрыт Пімен (Хмялеўскі) пастрыг Кірыла Варфаламеевіча ў манахі пад іменем Філарэт, у гонар святога праведнага Філарэта Міласцівага. 26 красавіка таго ж года, у Вербную нядзелю, у кафедральным Богаўленскім Ялохаўскім саборы Свяцейшы Патрыярх Алексій (Сіманскі) павяціў манаха Філарэта ў іерадыякана.

Іерадыякан Філарэт у 1961 г. стаў кандыдатам багаслоўя, потым іераманахам. Служыў на розных пасадах, сярод якіх інспектар Маскоўскай духоўнай акадэміі і семінарыі, ігумен, архімандрыт; вікарыі Ленінградскай, а потым і Маскоўскай епархій, рэктар Маскоўскай духоўнай акадэміі і семінарыі; архіепіскап Берлінскі і Сярэднееўрапейскі, Патрыяршы Экзарх Сярэдняй Еўропы, Мітрапаліт Берлінскі і Сярэднееўрапейскі, Патрыяршы Экзарх Сярэдняй Еўропы.

У 1978 г. узведзены ў сан Мітрапаліта Мінскага і Беларускага (да 1989 г.), Патрыяршага Экзарха Заходняй Еўропы (1978 – 1984); кіраўнік Корсунскай епархія (1979 – 1984), старшыня аддзела знешніх царкоўных сувязей (1981 – 1989), пастаянны член Свяшчэннага Сінода (з 1981 г.), кіраўнік Вакрасенскага прыхода ў Рабаце (Марока), Патрыяршых прыходаў у Фінляндыі (1985 – 1989) і Пакроўскага прыхода ў Сіднеі (1987 – 1989), Мітрапаліт Мінскі і Гродзенскі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі (1989 – 1992), член Патрыяршай і Сінадальнай біблейнай камісіі (1990 – 2011). 25 снежня 2013 г. Свяшчэнны Сінод прызначыў ганаровым Патрыяршым Экзархам усяе Беларусі.

З 18 лютага 1992 г. – Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі, свяшчэннаархімандрит Свята-Успенскага Жыровіцкага манастыра.

За сваю дзейнасць адзначаны шматлікімі дзяржаўнымі ўзнагародамі Рэспублікі Беларусь, сярод якіх ордэны Айчыны III ступені, Друж-

бы народаў, Пашаны, Францыска Скарыны. Адзначаны таксама найвышэйшымі ўзнагародамі Расійскай Федэрацыі, Рэспублікі Польшчы, Рэспублікі Украіны; узнагародамі Рускай, Іерусалімскай, Польскай, Чэхаславацкай, Украінскай праваслаўных цэркваў. Герой Беларусі (1 сакавіка 2006 г.).

Ганаровы прафесар Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта (з 14 кастрычніка 2002 г.), заслужаны работнік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (25 кастрычніка 2011 г.), ганаровы член “Pro Oriente” (з лістапада 1984 г.).

Ганаровы грамадзянін Мінска (2003) і Полацка (2004).

Аўтар прац: “Абярэм Жыццё!”, “Багаслоўе добрасуседства”, “Шлях жыццесцвярдзальнай любові”, “На скрыжальных сэрца”, “Чалавек у гісторыі”.

У 2013 г. споўнілася 35 гадоў служэння ў Беларусі Высокапраасвяшчэннейшага Філарэта, Мітрапаліта Мінскага і Слуцкага, Патрыяршага Экзарха ўсяе Беларусі. У сувязі з гэтай падзеяй падрыхтавана выданне “Гісторыя роду Вахрамеевых”, якое хутка ўбачыць свет у выдавецтве “Беларуская Праваслаўная Царква”. Няхай яно стане падарункам да слаўнага юбілею. Бо гэта не проста вялікая дата – гэта ўжо цэлая эпоха! Так, менавіта эпоха – эпоха мітрапаліта Філарэта!

За ўсю гісторыю Мінскай кафедры ні адзін архіерэй не служыў на ёй такі працяглы тэрмін. Але Уладыка Філарэт яшчэ і прадстаяцель усёй Беларускай праваслаўнай царквы. Яго служэнне ў Беларусі супала з грандыёзнымі зменамі, як у жыцці Царквы, так і ў жыцці ўсяго беларускага грамадства. Уладыку давялося кіраваць царкоўным караблём у перыяд вялікіх пераменаў, адзначаных выключным ажыўленнем царкоўнага жыцця, а таксама значнымі палітычнымі падзеямі: распадам Савецкага Саюза з вялікімі сацыяльнымі і эканамічнымі ўзрушэннямі, станаўленнем суверэннай Беларусі, з усімі цяжкасцямі новага часу і інш. Уладыка ўплываў на многія з’явы царкоўнага і грамадскага жыцця: настаўляў, падтрымліваў, прыміраў, збліжаў, суперажываў, а галоўнае – прыносіў свяціцельскія малітвы да Падацеля ўсіх дабротаў – Бога!

Цяжка пераацаніць заслугі Высокапраасвяшчэннейшага Філарэта перад беларускім грамадствам. Уладыка ўжо стаў нацыянальным сімвалам, а яго імя залатымі літарамі ўпісана ў гісторыю Беларусі.

Андрэй ШУМКОЎ,
Георгій ВАХРАМЕЕЎ,
Уладзімір НЕЕЛАЎ,
Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ,
Гардзей ШЧАГЛОЎ.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ВЯСЕЛЬНЫЯ АБРАДЫ БЕЛАРУСАЎ І КІТАЙЦАЎ

ВЯСЕЛЛЕ І ДЗІЕХУН

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

Культмінацыйны момант і кітайскага, і беларускага вяселляў – гэта пераезд нявесты ў дом жаніха.

У дзень вяселля кітайская нявеста з самай раніцы апраналася для цырымоніі пераезду ў дом будучага мужа. Яна развітвалася з бацькамі і іншымі сваякамі. Звычай забараняў нявесце есці на вяселлі. Жаніх жа ў гэтыя ранішнія гадзіны з’ядаў поўную міску мяса – знак дастатку ў будучай сям’і – і таксама пачынаў апранацца да вяселля. Тым часам світа жаніха ў суправаджэнні музыкаў і слуг адпраўлялася па нявесту, несучы для яе чырвоны вясельны паланкін, размаляваны рознымі шчаслівымі знакамі. Нярэдка ў паланкін саджалі хлопчыка, што павінна было забяспечыць з’яўленне нашчадкаў мужчынскага полу.

Твар нявесты, у адпаведнасці з кітайскімі ўяўленнямі пра жаночую прыгажосць, быў густа напудраны і нарумянены, вусны пафарбаваны памадай. Вясельнае адзенне складалася з кароткага чырвонага халата, упрыгожанага кветкамі і пампонамі з рознакаляровага шоўку, і сукенкі (чырвонай ці зялёнай). Нявеста мела спецыяльны галаўны ўбор: металічны каркас з накладкай з птушых пераў, шаўковымі пампонамі і медальёнамі, што прымацоўваліся да каркаса спружынамі. Твар нявесты хаваў вэлюм з чырвонага (часам чорнага) шоўку, каб “схаваць сорам”. На вэлюме, галаўным уборы і нават сукенцы нявесты нярэдкамі былі выявы дракона – сімвала духоўнай улады [2].

Святочна прыбраную ў чырвонае нявесту, прычасаную яшчэ па-дзявочы, у паланкіне прыносілі ў дом жаніха. Увесь вясельны выезд старанна засцерагаўся ад злых духаў: супраць іх выпускалі спецыяльныя стрэлы, на грудзі нявесце прымацоўвалі бронзавае люстэрка, што валодае магічнай сілай. У доме жаніха ў гонар нявесты запускалі ракеты-феерверкі, потым у момант сустрэчы нявесце і яе радні (а таксама шматлікім прысутным, у тым ліку жабракам, ад якіх адкупляліся па загадзя дасягнутай дамоўленасці) раздавалі падарункі. Жаніх і нявеста разам кланяліся Небу і Зямлі, здзяйснялі яшчэ шэраг абрадаў і пакланенняў. Ім падносілі дзве чаркі віна, звязаныя чырвоным шнурком, частавалі пельменямі. Усе гэтыя дзеянні мелі свой сэнс і поўніліся глыбокай сімволікай – і пакло-

ны, і словы, і нават ежа (пельмені, напрыклад, сімвалізавалі пажаданне мноства дзяцей), і маляўнічы навокал. Калі нарэшце асноўныя абрады былі здзейснены, жаніх выходзіў, а нявеста займалася неабходнымі прыгатаваннямі, у прыватнасці прычэсвала валасы ўжо як замужняя жанчына. Пасля гэтага маладыя накіроўваліся ў спальню.

На наступны дзень усе віншавалі маладых, госці і родзічы запрашаліся на застолле. І толькі пасля таго, як усе ўрачыстыя абрады былі здзейснены, маладую жонку знаёмілі з свекрывёй, у чыё кіраўніцтва яна з гэтага часу паступала, і з усёй мужавай раднёй. Праз некалькі месяцаў яна таксама “прадстаўлялася” продкам мужа ў храме продкаў і брала ўдзел у абрадах ахвярапрынашэнняў, пасля чаго ўжо па-сапраўднаму рабілася жонкай і членам сям’і (да гэтага яе яшчэ можна было вярнуць бацькам – у выпадку, калі высвятлялася, што яна, напрыклад, хворая) [4, с. 46 – 49].

У беларускіх вёсках усе вясельныя рытуалы пачыналіся на святанні. Вялікая колькасць магічных дзеянняў павінна была ахоўваць нявесту ад сурокаў. Ніжнюю спадніцу апраналі навыварат, пакідалі незашпіленымі гаплікі (каб лягчэй было нараджаць, з гэтай жа мэтай не зашывалі ў першую шлюбную ноч сяннік, на якім спалі маладыя). У адзенні нявесты пераважалі два колеры – чырвоны і белы. Спадніца была альбо чырвонай, альбо ў клетку ці палоску, дзе таксама пераважаў чырвоны колер. Пад белай з чырвонай вышыўкай кашуляй нявесту абвязвалі рыбалоўнай сеткай або поясам з саломы. Гэта рабілі таксама для таго, каб адвесці сурокі. Гарсэт часцей за ўсё быў чырвонага колеру, з вышытымі на ім рознакаляровымі кветкамі. Сцягваўся гарсэт вельмі моцна, шнуроўка знізу завязвалася на тры вузлы. Гэтыя вузлы заканчваліся на жываце, каб абараніць будучую маці ад злых сіл і сурокаў. Чырвоныя боцікі нявесты таксама былі вельмі прыгожымі, старанна вышытымі.

Галоўным у строі нявесты быў “вянец” (вянок). Яго рабіла за тыдзень да вяселля жанчына, якая спецыяльна займалася гэтай справай у вёсцы. Яна ж рабіла і “вясельную дугу” для таго экіпажа, на якім жаніх паедзе па нявесту. Раней вянок рабілі з чырвонай тканіны, нацягнутай

на бяроству, кардон і інш. Пазней вянок пачалі рабіць са штучных кветак і воску. Ззаду прымацоўвалі стужкі (чырвоныя, зялёныя, белыя і інш.), а пазней – белы вэлюм з марлі. Вэлюм ці белыя кветкі ў вянку нявесты – сімвал чысціні і беззаганнасці дзяўчыны. Калі нявеста не захавала дзявочай чысціні, але выкарыстоўвала вэлюм ці белыя кветкі, яе моцна асуджалі за гэта, бо яна павінна была ісці пад вянец у хустцы. Гэтак жа апрадалася і ўдава, калі зноў выходзіла замуж. Менавіта галаўны ўбор з’яўляецца галоўнай прыкметай нявесты, па ім меркавалі пра яе маральныя якасці. Дамінантнымі колерамі ў адзенні жаніха таксама былі белы і чырвоны.

Перад прыездам жаніха нявесту абавязкова павінны былі схаваць. Гэта рабілі для таго, каб жаніх шукаў сваё шчасце, бо калі яно сапраўднае, то адразу ў рукі не даецца – трэба прайсці праз пэўныя выпрабаванні.

На вяселлі звычайна прысутнічаў знахар (радзеі знахарка). Гэта чалавек, які павінен ахоўваць маладых, адводзіць ад іх суроки. Знахара запрашалі бацькі маладых. Яго не ведалі нават жаніх і нявеста.

Раніцай у доме жаніха збіраліся яго родныя, дружына, “дружок” і некаторыя госці. Бацькі павінны блаславіць жаніха. Маці жаніха ўторкавала ў каравай грошы (раней срэбра) і бласлаўляла сына “ехаць па нявесту на добрую дарогу”. Пасля гэтага ўсе госці і сваякі “доруць жаніха” (уручалі яму падарункі).

Жаніха сустракае дружына нявесты, яе сваякі і бацькі. Толькі “старшая паднявесніца” разам з маладымі дзяўчатамі з гэтай вёска знаходзіліся недалёка ад таго дома, дзе схавалі нявесту. “Дружок” разам з жаніхом ідуць шукаць яе. Гучаць розныя жарты, дзяўчаты смяюцца з хлопцаў, хлопцы хочуць купіць нявесту танней. “Старшая” кідае на зямлю абрус, праз яго нельга прайсці проста так: жаніх павінен пакласці на чатыры рагі выкуп, а ў цэнтр – самае дарагое, што ён дае будучай жонцы (ён павінен стаць туды сам).

Свашкі абсыпаюць маладых збожжам, насеннем канопляў, ільну, каб былі багатымі, каб жыта радзіла, каб нарадзілася шмат дзяцей. Пасля маладыя едуць у царкву. Трэба адзначыць, што хоць вячанне і ўвайшло ў народны вясельны абрад, але галоўнай, вырашальнай ролі яно не мела. Шлюб лічыўся заключаным толькі тады, калі адбыліся ўсе традыцыйныя народныя рытуалы, толькі выкананне ўсяго вясельнага абраду цалкам давала права на шлюбную ноч.

“Дружок” звязваў маладых ручніком або поясам, тры разы абводзіў іх вакол стала і саджаў на самае пачэснае месца – у чырвоны кут на вывернуты кажу. Маладых зноў абсыпалі зернем.

Падчас застолля ў доме нявесты адбываецца цікавы рытуал продажу нявесцінай касы. Жаніх павінен быў выкупіць яе, інакш жонка ніколі не будзе яму падпарадкоўвацца. “За касой” ставілі малодшую сястру або маленькага брата нявесты, ці каго-небудзь з дзяцей яе сваякоў (каб толькі дзіцяці не было больш за дванаццаць гадоў). Выкупляюць нявесціну касу “дружок” і “старшы паджанішнік”. Дзіцяці даюць у рукі серп, і яно кажа, што адрэжа касу, калі за яе дадуць мала грошай. Жаніх хоча купіць танней, але той, хто прадае, адказвае, напрыклад: “Мая сястра – не ўдава, яе каса каштуе трыццаць тры рублі”. Калі пакупнікі згаджаліся, ад касы адразалі маленькую пасму валасоў, якую “старшы паджанішнік” уручаў жаніху.

Пасля першай чаркі жаніх павінен быў прапсіць у бацькоў нявесты дазволу так да іх звяртацца. Тое самае павінна была зрабіць і нявеста ў доме жаніха.

Жаніху і нявесце на вяселлі нельга было піць гарэлку. Яны нават амаль нічога не елі. Рытуальная ежа маладых – кураціна, што лічылася самым чыстым мясам. Яе яны елі без хлеба і солі, права на якія яшчэ трэба было заслужыць будучай сумеснай добрасумленнай працай. Сэрца курыцы аддавалі жаніху, бо ён павінен быў быць пяшчотным, нясмелым, ласкавым у першую шлюбную ноч. Частку або ўсю курыцу, якую гатавала свякроў, жаніх і нявеста забіралі з сабой у клець.

За сталом маладыя елі з адной талеркі. Нявеста павінна была пакаштаваць усе стравы, каб з ахвотай есці любую ежу, калі будзе чакаць першынца. Жаніх жа павінен быў з’есці рытуальную яечню, прыгатаваную цешчай падчас вясельнага застолля. Усе госці глядзелі, як цешча разбівае яйкі на патэльнію, і падлічвалі іх колькасць услых. Жаніх мусіў з’есці столькі яек, колькі цешча разаб’е ў страву.

У другой палове дня бацькі нявесты бласлаўлялі дачку на ад’езд з роднага дому. Раней існаваў вось які звычай. Бацька нявесты сцябаў яе па спіне трыма галінкамі лазы тры разы, дзяўчына плакала ўголос, пасля бацька перадаваў галінку жаніху і той біў нявесту толькі адзін раз, а яна павінна была маўчаць. Галінку жаніх забіраў сабе. Так маладая жонка давала публічную клятву ў тым, што ўсё стрывае ад свайго мужа і ніколі не будзе скардзіцца. Пасля гэтага маладым першы раз крычалі “горка”. Жаніх з нявестай павінны былі пацалавацца, каб “падсаладзіць” гарэлку і ежу.

Сваякі нявесты аддавалі маладым падарункі. Пакідаючы бацькоў, нявеста плакала, абдымала бярозку каля роднай хаты (“каб ехала са слязамі, ды жыла з вясёласцю”). Маладыя кланяліся ўсім

гасцям і ехалі ў дом жаніха. Там свякроў здымала з галавы нявесты вянок – яе “дзявочую волю”, клала яго за абразы або проста на пачэснае месца на куце хаты. Часам вянок здымаў жаніх, а пасля перадаваў яго сваёй маці. Гэтым падкрэслівалася ўлада мужа і свекрыві над нявесткай.

Пасля зняцця вянка адбываўся рытуал пад назвай “маладуха”. Свякроў трымала нявесту за касу і тры разы пыталася ў сына: “Ці твая каса?” Той у адказ павінен быў тройчы гэта пацвердзіць. Пасля касу распяталі (раней адразалі), свацця завязвала нявесце хустку “маладухай”, саджала яе на дзяжу разам з “паднявесніцамі” і накрывала іх поцілкай. Жаніх павінен быў пазнаць сярод дзяўчат нявесту. Пазнаваў ён яе па хустцы. Гэта азначала, што цяпер муж заўсёды будзе пазнаваць жонку сярод іншых жанчын. (Дарэчы, маладую жонку ў сям’і мужа і называюць маладухай.) Пасля “маладух” нявеста павінна была адарыць усіх родных жаніха.

Надыходзіў час адводзіць маладых у клець. Бацькі бласлаўлялі іх, маладых зноў абсыпалі зернем, насеннем ільну і канопляў, абмахвалі галінкамі і з песнямі вялі ў клець. Дзяўчаты раскідвалі на іх шляху кветкі. Маладыя абавязкова праводзілі першую шлюбную ноч не ў доме, а ў клеці: там стаяла шмат дзежак з жытам і іншым зернем, што павінна было спрыяць нараджэнню дзяцей. Ложак звычайна быў вельмі высокі, каб “не цягнула ў зямлю”.

Маладыя бралі з сабой белага пеўня ў мяшку. За імі зачынялі дзверы і спявалі песні, напрыклад такую: *“Спусцілася чорна ночка, / Месяц выйшаў усе з-за гор, / Скінула мамкіна дочка / Свой дзявочы ўбор...”* [1, с. 50].

Пасля таго як маладых праводзілі спаць, вяселле працягвалася. Урачыстыя рытуальныя моманты ўжо адбыліся, далей ішлі вясельныя гульні і танцы. І старыя, і моладзь пераапрааналіся ў цыганоў, розных жывёл, жанчыны – у мужчын і наадварот. Вяселле прымала амаль што карнавальны характар. Гэтая бурная весялосць павінна была адцягнуць увагу злых сіл ад клеці маладых, каб ім нішто не перашкаджала.

Раніцай маладых будзілі, пераконваліся ў цнатлівасці нявесты. Калі нявеста не захавала чысціні, на цешчу надзявалі хамут і ганялі вакол хаты, пакуль зяць не дараваў грэх яе дачкі. Калі ж нявеста была цнатлівай, зяць ехаў да цешчы з чырвонай салодкай гарэлкай у бутэльцы з чырвоным бантам. Такі звычай, дарэчы, захавваўся і да сёння. Зяць прывозіў бацькоў маладой і ўсіх яе сваякоў у свой дом. Пачынаўся другі дзень вяселля.

Кітайская нявеста таксама павінна была даказаць сваю цнатлівасць. Ложак маладых зацілалі спецыяльным ручніком, каб раніцай ма-

ладая жонка аддала яго свекрыві. Этыкет таксама патрабаваў, каб жаніх у той жа дзень з раніцы адправіў сям’і нявесты паведамленне пра тое, што яна захавала чысціню да вяселля, і запрашэнне на абед.

У беларускай і кітайскай культурах вялікая роля ў вясельным і перадвясельным абрадах належыць рытуальнай ежы. Так, у Кітаі напярэдадні вяселля ў дамах жаніха і нявесты ладзілі застоллі, у якіх удзельнічалі сваякі і сябры. Прапанаваны гасцям пачастунак называўся “чатырма вялікімі стравамі” і ўключаў у сябе ў якасці галоўнай абрадавай ежы прасяную кашу з мясам. Для нявесты ж найважнейшай абрадавай ежай напярэдадні вяселля было мяса высланых ёй жаніхом свінні і пеўня.

Цікава, што ў беларускай традыцыі на другі дзень вяселля госці прымушалі маладую жонку выконваць розную хатнюю работу: ісці па ваду, падмятаць падлогу. Аднак пры гэтым ва ўсім ёй перашкаджалі, пакуль малады муж не заплаціць выкуп. У Кітаі ж выпрабаванні чакалі маладога мужа, калі жаніх і нявеста накіроўваліся ў асобных паланкінах пагасціць у дом жонкі на трэці дзень вяселля. Напрыклад, маладому мужу падносілі пельмені з вострым перцам, што, па павер’ях, спрыяла паспяховай кар’еры і нараджэнню разумных дзяцей. Маладыя абавязаны былі здзяйсняць паклоны ў доме нявесты перад сямейным алтаром. Вярнуцца яны павінны былі да заходу сонца, бо звычай забараняў маладой начаваць на працягу першага месяца сямейнага жыцця не ў доме мужа.

У песнях “Шыцзын” шмат гаворыцца пра вясельныя цырымоніі. У асяроддзі вышэйшай шляхты часта практыкаваўся так званы сарарат, калі разам з нявестай у дом мужа ехала яе малодшая сястра ці пляменніца ў якасці намесніцы жонкі, наложніцы. Часам нявеста не выяўляла жадання прыводзіць з сабой дадатковых жонак для будучага мужа. Так, у “Шыцзын” прыводзіцца песня пад назвай “Цзян ю сы”: *“Так с Цзяном сольется притока волна... / Та девушка шла к жениху. / С собою нас брать не хотела она, / С собою нас брать не хотела она, / Потом стосковалась она. / Так воды сливаются за островком. / Та девушка шла к жениху. / С собой ты нас взять не хотела в свой дом, / С собой ты нас взять не хотела в свой дом. / Была ты нам рада потом”* [4, с. 338 – 341].

Шлюбы сярод прадстаўнікоў кіроўчага класа былі строга экзагамнымі. Жаніцьба з жанчынай з такім жа прозвішчам, незалежна ад таго, будзе яна галоўнай жонкай ці наложніцай, была строга забаронена. Лічылася, што падобны “інцэст праз імя” асуджае мужа, саму жанчыну і іх нашчадкаў на страшныя няшчасці. Па сведчан-

нях класічнай літаратуры, ніякіх падобных табу для простага люду не існавала, але гэта не зусім так. Хоць класічныя крыніцы абвяшчаюць, што “рытуалы і цырымоніі не апускаюцца да ніжніх людзей”, у простых людзей існавалі свае “су” – звычаі. Паколькі антрапологі лічаць, што ў цэлым архаічныя грамадствы маюць яшчэ больш жорсткую сістэму табу, можна з упэўненасцю казаць, што і сярод старажытнакітайскіх сялян шлюбны былі звязаныя разнастайнымі табуіраванымі абмежаваннямі, хоць у пісьмовых крыніцах яны не зафіксаваны. У больш позні час табу на шлюб людзей з адным і тым жа прозвішчам дзейнічала ў роўнай ступені для ўсіх саслоўяў і захоўваецца да сёння [4, с. 338 – 341].

У беларускай народнай традыцыі таксама былі непрынятыя шлюбны паміж прадстаўнікамі аднаго сямейнага клана. Праўда, калі малады проста мелі аднолькавае прозвішча, гэта не з’яўлялася перашкодай да шлюбу.

І ў беларускай, і ў кітайскай традыцыйных культурах стварэнню сям’і аддавалася вялікае значэнне. Гэта быў адзін з найважнейшых абрадаў сямейнага цыкла, заснаваны на старажытных устойлівых традыцыях. Сям’я, яе інтарэсы

ставіліся вышэй за асабістыя. Патрыярхальныя адносіны, пакорнасць волі бацькоў, а потым волі мужа складалі аснову жыцця дзяўчыны, жанчыны. Малады мужчына таксама абавязаны быў падпарадкоўвацца інтарэсам сям’і. Пасля вяселля каханне прыходзіла не заўсёды, аднак заставаўся клопат пра стабільнасць сям’і, працяг роду. Праўда, кітайскі мужчына мог знайсці каханне наложніцы, а яго законнай жонцы заставалася толькі змірыцца з такім становішчам. Шлюб жа разглядаўся, перш за ўсё, як абрад, што служыў павелічэнню і ўмацаванню сям’і, з’яўляўся сродкам паспяховага служэння продкам.

Спіс літаратуры

1. Казакова, І. В. Этнічныя традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў / І. В. Казакова. – Мінск, 1994.
2. Свадебные обряды Китая // Великая Стена – Китай [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.china.worlds.ru>. – Дата доступа : 01.11.2012.
3. Абрамян, Л. А. Первобытный праздник и мифология / Л. А. Абрамян. – Ереван, 1983. – С. 51.
4. Васильев, Л. С. Культы, религии, традиции в Китае / Л. С. Васильев. – М., 2001.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2014 год МАЙ

Заканчэнне. Пачатак на с. 37.

7 мая – 95 гадоў з дня нараджэння Георгія Шчарбава (1919 – 1957), празаіка, крытыка

8 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Ганчарова (1934 – 1991), графіка, мастацтвазнаўцы, паэта

9 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Груцы, мовазнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Міцуля (1924 – 2002), эстраднага спевака, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Івана Раманоўскага (1939 – 2004), мастака-дэкаратара кіно

70 гадоў з дня нараджэння Генадзя Скабіцкага, скульптара

11 мая – 115 гадоў з дня нараджэння Глеба Глебава (сапр. Сарокін; 1899 – 1967), акцёра, народнага артыста Беларусі, народнага артыста СССР

70 гадоў з дня нараджэння Марыі Шаўчонак, паэтка

14 мая – 145 гадоў з дня нараджэння Янкеля (Якава) Кругера (1869 – 1940), жывапісца, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

15 мая – 120 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шчановіча (1894 – 1969), акцёра, рэжысёра, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

115 гадоў з дня нараджэння Веры Сурскай (1899 – 1952), рускамоўнай паэтка, драматурга, публіцыста

100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Гурло (1914 – 1980), графіка

16 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Савелія Браўдэ (1904 – 1981), рэжысёра дакументальнага кіно

20 мая – 130 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Алексютовіча (1884 – 1943), балетмайстра

125 гадоў з дня нараджэння Генрыха Грыгоніса (1889 – 1955), акцёра, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Новака, мастака манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, жывапісца

21 мая – 145 гадоў з дня нараджэння Мікалая Чуркіна (1869 – 1964), кампазітара, фалькларыста, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валянціны Петрачкавай, актрысы, заслужанай артыстка Беларусі

24 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Адама Русака (1904 – 1987), паэта-песенніка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

25 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Стомы (1939 – 1993), плакатыста

27 мая – 100 гадоў з дня нараджэння Антона Бялевіча (1914 – 1978), паэта, празаіка, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Генадзя Гаркунова (1939 – 1999), мастака

75 гадоў з дня нараджэння Вадзіма Салеева, культуролага, мастацкага і тэатральнага крытыка, філосафа, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Валерыя Бартосіка, расійскага і беларускага рэжысёра

29 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Ларысы Максімавай, піяністка, заслужанай артыстка Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Людмілы Пісаравай (1939 – 2011), актрысы, заслужанай артыстка Беларусі

31 мая – 70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Андрыянава, мастака

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МЕСЦА *HOMO MILITANS* У ПАРАТЭАТРАЛЬНЫХ ДЗЕЙСТВАХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

У артыкуле даследуецца месца *homo militans* (ад лац. ‘чалавек-ваяр’) у паратэатральных дзействах Вялікага Княства Літоўскага. Разглядаецца роля пахавальнага рытуалу (*pompa funebris*) і паратэатральных з’яў у жыцці шляхецкага саслоўя. Аналізуецца сувязь відаў паратэатральных дзействаў у культуры XVII – XVIII стст.

Ключавыя словы: *homo militans*, паратэатральныя дзействы, Вялікае Княства Літоўскае, *pompa funebris*, шляхта, конная карусель, Мікола Гусоўскі, Радзівілы, сарматызм, пахавальны партрэт.

The article has examined the place of *homo militans* (from the Latin ‘the warrior’, ‘the knight’) in the paratheatrical performances of the Grand Duchy of Lithuania. The role of the funeral rites (*pompa funebris*) and the knight’s “horse carousel” like a paratheatrical scenes in the life of nobility estates are examined. The connection of the types of paratheatrical performances in the culture of the XVII – XVIII centuries is analyzed.

У артыкуле разглядаюцца такія віды паратэатральных дзействаў, як *pompa funebris* (ад лац. ‘жалобны картэж’) і рыцарская конная карусель, развіццё якіх на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага на працягу гісторыі вызначалася ўстойлівымі стваральнымі сувязямі з культурай еўрапейскіх народаў, абумоўленымі дзяржаўнымі, творчымі кантактамі, што стала адной з жыватворных крыніц фарміравання традыцый паратэатральных дзействаў ВКЛ.

На сёння ў гістарыяграфіі прысутнічае абмежаваная колькасць публікацый, у якіх закранаецца тэма месца *homo militans* у паратэатральных дзействах Вялікага Княства Літоўскага; асобнай працы, прысвечанай названай тэматыцы, не існуе, што абумоўлівае актуальнасць комплекснага даследавання.

У тэарэтычнай працы “Карнавал як прынецп мастацкага мыслення эпохі барока на Беларусі” Т. Катовіч аналізуе формы паратэатральных з’яў, разглядае мастацкі бок карнавальных дзействаў. Адзін з параграфу манаграфіі “Сармацкі партрэт. З эпохі польскага партрэта эпохі Барока” Л. Тананаевай прысвечаны вывучэнню станаўлення і развіцця рытуалу *pompa funebris*, яго ролі ў жыцці шляхецкага саслоўя.

Агульныя звесткі пра з’яўленне конных каруселяў на тэрыторыі Беларусі ў XVIII ст., прыцыпы іх арганізацыі і правядзення змешчаны ў “Дыярушы” князя Міхаіла Казіміра Радзівіла, ваяводы віленскага, гетмана ВКЛ.

Крыніцамі інфармацыі пра падрыхтоўку *homo militans* з’яўляюцца помнікі еўрапейскай мастацкай літаратуры, а таксама помнікі старажытнабеларускай літаратуры. Звесткі пра ваенную справу, падрыхтоўку, выпрабаванні, выхаванне ваяра падчас палявання пададзены ў творы “Песня пра зубра” Міколы Гусоўскага.

Сярод даследаванняў гісторыкаў, прысвечаных рыцарскаму руху ў ВКЛ, у тым ліку падрыхтоўцы ваяра, узбраенню і бітвам, вылучаецца праца беларускага аўтара Ю. Бохана. У манаграфіі “Турнірныя традыцыі ў Вялікім Княстве

Літоўскім у XIV – XVI стст.” гэтага аўтара апісваюцца зброя і амуніцыя, падрыхтоўка *homo militans* у ВКЛ; выкарыстоўваецца багаты ілюстрацыйны матэрыял.

Паратэатральныя дзействы – блізкія да тэатральнага спектакля, уключаюць распрацаваны сцэнар, спалучэнне розных відаў мастацтва, удзел прафесійных драматургаў і артыстаў, дзействы, створаныя на аснове якога-небудзь абраду ці календарнага свята, маглі выкарыстоўвацца для ўзмацнення ўплыву на грамадзян [6, с. 2].

Адзін з відаў паратэатральных дзействаў у ВКЛ – *pompa funebris* – пахавальная працэсія, рытуал, прасякнуты рэлігійным духам, з уласным, жыццёвым “сюжэтам”. *Pompa funebris* – гэта не толькі суправаджэнне памерлага ад месца адпявання да месца пахавання. Гаворка ідзе аб працэсе падрыхтоўкі да пахавання, незвычайна багатым з пункту гледжання колькасці гасцей, мастацкага афармлення і стварэння міфа пра *homo militans*, яго заслугі, месца ў родавым дрэве. Кожны род заможнай шляхты лічыў, што пахаванні даюць магчымасць прадэманстраваць багацце, сілу, славу нябожчыка і яго сям’і [9].

Прыкладам для шляхецкіх *pompa funebris*, стварэння годнага вобраза *homo militans* служылі каралеўскія пахаванні, што па традыцыі праходзілі ў двух сталічных гарадах – Кракаве (на Вавельскім замку) і Вільні (у кафедральным саборы). Магнатэрыя і заможная шляхта капіравалі, удасканалівалі ўрачыстую цырымонію, ператвараючы яе ў тэатральнае прадстаўленне. У пахавальнай працэсіі ўдзельнічалі тысячы людзей: атрады вайскоўцаў, што неслі дзясяткі сцягоў з гербамі, мяшчане, манахі розных ордэнаў, якія тым самым хацелі аддзячыць сваім дабрадзеям.

Пахавальны рытуал быў своеасаблівым спектаклем, які мог доўжыцца некалькі месяцаў. Яго сутнасцю лічыўся напамінак пра тленнасць і мімалётнасць зямнога жыцця, пра Страшны суд, што чакае ўсіх пасля смерці. У *pompa funebris* спляліся разам моц каталіцкай веры і рэпрэзентатыўнасць стылю барока, каталіцкія ідэалы су-

Ваяр часоў Вялікага Княства Літоўскага.

мяшчаліся з прызнаннем і ўзвялічваннем ролі памерлага. У кропцы напалу дзеяння па вертыкалі – свет зямны і свет трансцэндэнтны (мяжа жыцця і смерці), а па гарызанталі – свет рэальны і свет ігравы (мяжа сапраўднага пахавання і спектакля з гэтай нагоды). Неабходнымі выразнымі сродкамі былі хрысціянская і шляхецкая сімволіка і эмблематыка як адлюстраванне свету вобразаў і свету існых рэчаў [6, с. 3].

У ігравой прасторы-часе рабілі палявыя алтары: у моманты прыпынкаў-паўзаў на шляху, пакуль нябожчыка везлі да месца пахавання, там чыталіся пропаведзі. Тут існавала свая драматургія з паслядоўнасцю эпизодаў, спецыяльнае афармленне, музыка, святло і тэатральная дэкарацыя ў выглядзе *castrum doloris* – двух’яруснага балдахіна з дрэва і гіпсу (піраміды, якая ўсталёўвалася на саркафаг, змешчаны на пастаменце). Выкарыстоўваліся таксама рэльефы і жывапісныя выявы. Інтэр’ер касцёла, дзе адбывалася адпяванне нябожчыка, упрыгожвалі тканінай. Гарэлі тысячы свечак, умацняючы містыцызм дзейства. Ставілі таксама і партрэты ўсіх памерлых у родзе нябожчыка. На самім саркафагу змяшчалі пахавальны партрэт. Працэсію суправаджалі жалобныя спевы, якія ўзмацнялі “сцэнаграфію” (упрыгожванне храма, адзенне ўдзельнікаў, гербы, мячы, труна). Мернасць рытму паступова прыцягвала ўвагу да асноўнага эпизоду – кульмінацыйнай сцэны рытуалу. Святар доўга гаварыў пра добрыя якасці нябожчыка, у храме згучалася цемра, асветленай заставалася толькі труна, і ў гэты момант у храм уязджаў архімім (ад грэч.

archi ‘старэйшы’ і *mimos* ‘які пераймае’) [6, с. 4]. Гэтую ролю выконваў хтосьці вонкава падобны ці загрыміраваны пад памерлага: апрануты ў яго вопратку, ён спачатку сядзеў у жалобнай зале каля цела нябожчыка, потым ехаў побач з пахавальнай павозкай. У момант развітання архімім на поўным скаку заязджаў у касцёл, падлятаў да катафалка і з грукатам валіўся з каня, сімвалізуючы смерць свайго прататыпа [7, с. 216]. Удзельнікі падзеі ламалі коп’і і шчыты, розныя знакі ўлады, што было сімвалам недаўгавечнасці зямной славы. Калі паміраў апошні прадстаўнік роду, разбівалі фамільны герб. “Репрезентирующая функция игры используется... двояко; фигура игрового мира замещает нечто, что обладает сверхреальностью сущности, а декорация замещает всю вселенную” [8, с. 402].

Цалкам сярэднявечны па сваіх каранях абрад набыў дзікаватую сармацкую маляўнічасць. Апісаны абрад – сапраўдны “тэатр у жыцці”, паратэатральнае дзеянне, у якім бяруць удзел усе прысутныя, яны нібы яшчэ раз перажываюць смерць таго, хто глядзіць на ўсю гэтую сцэну з вышыні жалобнага катафалка [7, с. 218].

Працягвалася служба, адпяванне, і дзеянне пераводзілася на наступны, вышэйшы ўзровень, які і завяршаў усё, што адбывалася, быў яго канчатковай мэтай і найвышэйшым сэнсам: “І так, не пахаванне, але трыумф я бачу, і гэта таму, што... трыумфу быць не можа, пакуль няма перамогі... бо чалавечае жыццё ёсць вайна... і пакуль жывём, увесь час вядзём мы якую-небудзь бітву, а калі скончым сваё быццё, то нібы сыходзім з поля бітвы з трыумфам, бо хоць смерць і забірае ў нас жыццё, затое ў замену дае нам вечнае шчасце, дае самога Хрыста” (з пропаведзі). Прапаведнік, прасякнуты барочнай тэатральнасцю, ператвараўся, па сутнасці, у акцёра і на працягу некалькіх гадзін разгортваў перад глядачамі карціну ўсяго жыцця нябожчыка, пачынаючы ад яго даўніх продкаў і заканчваючы яго ўласнымі подзвігамі [7, с. 218].

Potpa funebris з’яўляецца драматычным, нават трагічным аспектам паратэатральнасці, у ёй свет паўстае як непарыўнасць жыцця і смерці. З дапамогай тэатралізацыі трагізм пераадоўваецца, а рэфлексія мае падвойны сэнс: смутак суіснуе з “люстраным” адбіткам самога сябе [6, с. 5]. Тут можна назіраць відавочнасць катарсісу ў яго тэатральным сэнсе: “Шкадаванне і трыюнга – гэта формы экстазу, быцця па-за сабой, якія сведчаць пра ўладнае абаянне таго, што паказваецца” [2, с. 176]. Трагічная скруха мае форму сцвярджэння: перажываючы падзею, яе ўдзельнік прымае і свой лёс.

Смерць была асобнай тэмай побыту і культуры эпохі барока. Пераход у іншабыццё су-

праваджаўся тэатралізацыяй, бо нябожчык рабіўся легендай роду, родавая ганарыстасць паграбавала пампезнасці, раскошы і пышнасці. І ў гэтым спектаклі сапраўдная смерць і драматычнае прадстаўленне злучыліся ў паратэатральнае дзейства. Яго ўдзельнікамі былі сам памерлы, яго сваякі і асяроддзе, святары, вайскоўцы, шляхта, акцёры і госці [6, с. 4]. “Ствараючы ігравы свет, яго ўдзельнікі не застаюцца ўбаку ад свайго стварэння, яны не застаюцца па-за ім, але самі ўступаюць у ігравы свет і выконваюць там вызначаныя ролі” [2, с. 368]. Унутры створанага ігравога свету яго ўдзельнікі з’яўляюцца адначасова і гледачамі, і творцамі.

У XVIII ст. тэатралізацыя – гэта імкненне да вечнага, бесперапыннага свята. Адною з такіх зон распаўсюджання паратэатральных з’яў у культуры Беларусі перыяду барока былі святочныя забавы: паляванні і спартыўныя бітвы, конныя каруселі, водныя фееры. Пачыналіся яны карнавалам. Выезды на паляванні суправаджалі тысячы пехацінцаў і вершнікаў; адстрэл звяроў мог абстаўляцца спецыяльнымі дэкарацыямі: вуліцы ўпрыгожваліся шпалерамі, “балваны” ў касцюмах ехалі на дзікіх свіннях, па каналах плавалі шклянныя качкі і да т. п.

Для ўдзелу ў паратэатральных дзействах ваеннага характару неабходна было мець досыць добрую фізічную форму. Ваенная падрыхтоўка займала важнае месца сярод шляхты і гараджан Беларусі. Гэта маляўніча апісаў паэт-лацініст XVI ст. Мікола Гусоўскі ў дачыненні да перыяду княжання Вітаўта (1392 – 1430), які славіўся ваўнічасцю далёка за межамі сваёй дзяржавы:

*Кожны дзядзінец пры замках, груды між балотаў –
Гэта пляцы і пляцы для вайсковых заняткаў.
Мірны перыяд між войнамі быў перадышкай,
Каб адначыць, падвучыцца і, страты пакрыўшы,
Рушыць у новы паход. На такіх табарышчах
Толькі і чуеш, як стрэлы спяваюць, а лукі
Суха на згібах скрыпяць, нібы хваляцца ўголас:
Бачыш, якія нястомныя рукі, якая ў іх сіла!
Выган пры вёсцы, і там ад відна да сутоння
Носыцца коннікі з гіканнем цугам па кругу,
Шабляй і стрэламі цэляць у вешкі. Часамі
Хтосьці падкіне свой зношаны брыль ці кучомку –
Некалькі стрэл упіваецца ў шапку на ўзлёце.
Падае ўніз, і – пад ахі і рогат прысутных –
Борзды наезнік падловіць падранка на піку [4, с. 49].*

Мікола Гусоўскі, апісваючы сістэму падрыхтоўкі да вайны насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага ў часы Вітаўта, важнае месца ў ёй адводзіць паляванню на буйнога зверу – зубра. Арганізаванае адпаведным чынам, яно давала магчымасць удасканаліць навыкі валодання ўсімі відамі зброі. Жывёла служыла мішэнню для стральбы з лука і кідання дзід, прычым яны пазначаліся спе-

цыяльнымі меткамі, каб у далейшым вызначыць трапнасць і сілу таго ці іншага ўдзельніка палявання. З параненым і саслабелым зверам распраўляліся пры дапамозе зброі бліжняга бою.

Паляванне на зубра дазваляла не толькі атрымаць навыкі валодання зброяй і запасы мяса. Яно было і выдатным відовішчам, якое арганізавалася з такой жа пышнасцю, як турнірныя гульні. Для гледачоў будавалі спецыяльныя трыбуны, на якіх засядалі і асобы самага высокага рангу. Мікола Гусоўскі апісвае выпадак, калі памост, дзе сядзелі прадстаўнікі велікакняжацкага двара, ледзь не знёс раз’юшаны зубр, што магло скончыцца калецтвам і нават смерцю членаў велікакняжацкай сям’і.

Шырока распаўсюджанай паратэатральнай з’явай у XVIII ст. былі так званыя *конныя каруселі* – тэатралізаваныя касцюміраваныя конна-спартыўныя спаборніцтвы, што прыйшлі на змену рыцарскім турнірам у XVII – XVIII стст. і сталі папулярнымі пры велікакняжацкіх еўрапейскіх дварах.

У 1721 – 1723 г. нясвіжскі князь Міхаіл Казімір Радзівіл здзейсніў падарожжа ў Заходнюю Еўропу, дзе наведаў Германію, Чэхію, Аўстрыю, Галандыю, Францыю, гасцяваў у каралеўскіх і велікакняжацкіх дварах. 17 лютага 1722 г. у Дрэздэне ён упершыню ўбачыў рыцарскую конную карусель і браў удзел у яе правядзенні. На 19-гадовага князя яна зрабіла надзвычай моцнае ўражанне, асабліва камічныя конныя сцэны, у якіх выкарыстоўваліся разнастайныя выразныя сродкі [3, с. 33].

Конныя каруселі складаліся з вальтыжыроўкі з адначасовай дэманстрацыяй адзення і розных каштоўнасцей, коннай стральбы па мішэні, паказу майстэрства валодання пікай, шабляй і г. д. [5]. Па сутнасці, удзельнікі выконвалі фігуры вышэйшай школы коннай язды. Аднак трэба заўважыць, што ў XVII – XVIII стст. гэтая школа мела ярка выражаны ваенна-прыкладны характар. Яе галоўнай задачай было навучыць прыёмам валодання зброяй у адзіночным конным баі. Вядомы савецкі гісторык конназаводства У. Віт з гэтай нагоды зазначаў: “Падобна да таго, як у наш час фігуры вышэйшага пілатажу выкарыстоўваюцца ў паветраных баях, так і фігуры вышэйшай школы коннай язды мелі прамое практычнае прымяненне ва ўмовах бою” [3, с. 34]. Вершнік, акрамя гэтага, павінен быў выконваць на рыцарскай каруселі розныя практыкаванні са зброяй. Вайсковы характар конных спаборніцтваў не здзіўляе, калі ўзгадаць, што яны праводзіліся ў эпоху амаль бесперапынных войнаў, у якіх важная роля адводзілася менавіта кавалерыі.

Рыцарская конная карусель складалася з непасрэднага спаборніцтва і параднага этапу. Спаборніцтва мела дзве традыцыі: антычную і сярэд-

нявечную. З часоў Антычнасці прыйшла гульня ў кольца – накідванне і зняцце кап’ём падвешанага кольца. На конныя каруселі ўплывала і сярэднявечная традыцыя рыцарскіх турніраў. У першай іх частцы праходзілі асобныя паядынкі рыцараў, у другой – агульны бой паміж дзвюма партыямі рыцараў. Такія паядынкі знайшлі працяг у карусельных практыкаваннях. Парадны этап коннай каруселі адлюстроўваўся на ўрачыстых маршах удзельнікаў са шматлікай світай да месца спаборніцтва, а пасля да месца ўручэння падарункаў.

Першая конная карусель на ўсходнеславянскіх землях адбылася ў 1724 г. у Нясвіжы пад уплывам заходнееўрапейскай культуры. Карусельныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі праводзіліся там, дзе размяшчаліся кадэцкія карпусы (Нясвіж, Гродна, Слуцк, Шклоў). На спецыяльных карусельных пляцоўках будавалі карэ: у сярэдзіне квадрата ўсталёўваліся неабходныя прыстасаванні (кольцы, бар’еры), а чатыры групы вершнікаў (“банды”, “кадрылі”), апранутыя ў розныя па характары і колеры касцюмы, пачыналі спаборніцтва. У гульнях маглі браць удзел і глядачы. Часам месцы правядзення коннай каруселі дэкараваліся, упрыгожваліся атрыбутамі сярэднявечных рыцарскіх турніраў. Для правядзення конных каруселяў будавалі амфітэатр ці манежы [1, с. 95].

Узорам падобнага тыпу афармлення з выкарыстаннем аказіянальнай архітэктуры можа служыць апісанне ваенных спаборніцтваў у Шклове пры адкрыцці новага будынка кадэцкага корпуса ў 1785 г.: «Пасля абеду гарматны стрэл паведаміў пра пачатак падрыхтоўкі да каруселі. У палове другой, па другім стрэле, роты занялі варту каля амфітэатра, зробленага ў выглядзе квадрата. Бар’ер упрыгожаны быў зялёнымі галінкамі, ваеннымі эмблемамі, трафеемі і рыцарскімі шчытамі. Кожны з чатырох бакоў квадрата меў вароты для выезду чатырох кадрыляў. У цэнтры амфітэатра быў пабудаваны адкрыты павільён, дзе знаходзіліся “карусельныя суддзі”» [3, с. 33].

Маляўнічасць прадстаўлення, пышнасьць касцюмаў удзельнікаў лёгка тлумачыцца. У коннай каруселі ўдзельнічала вышэйшая знаць і магнаты. Багатае адзенне, каштоўныя камяні, залатыя і сярэбраныя ўборы кавалераў і коней павінны былі прадэманстраваць моц і раскошу.

Апафеозам тэатралізаваных дзействаў быў феерверк. Ён таксама меў распрацаваны сцэнар. “Феерычна пышныя, разнастайныя па колеры і форме ракеты, якія ўзлятаюць у неба, каскады агнёў, што растаюць у вышыні, зіхоткія калясніцы і алегарычныя постаці, палаючыя аркі, храмы, абеліскі, транспаранты, што свецяцца, – усё гэта сваім вобразным ладам цалкам адпавядала духу відовішчнасці і ўзнятай тэатральнасці, да якіх была схільная эпоха” [1, с. 96]. Феерверкі

ўяўлялі сабой агнявы спектакль і былі часткай тэатралізаванага дзейства.

Конныя каруселі ў Беларусі праводзіліся і як самастойнае мерапрыемства, і як частка пэўнай падзеі. Яны працягвалі шматвяковую традыцыю сярэднявечных рыцарскіх турніраў, аднак у адрозненне ад іх былі бяскроўнымі мірнымі забавамі. Адным словам, такая карусель была конным спаборніцтвам, гульнёй і адначасова пышным паратэатральным відовішчам [3].

Паратэатральныя дзействы не існавалі ў чыстым выглядзе, яны былі часткай побыту перыяду барока, што спарадзіла іх рытарычнасьць, раскошу, пышнасьць формы. Паратэатральнасць была асобным жыццёвым асяроддзем XVII – XVIII стст., прасякнутым тэатралізаваным этыкетам і бляскам багацця.

У розныя эпохі *homo militans* па-рознаму на духоўным і мастацкім узроўнях дэманстраваў сваю самадастатковасць. У XVII ст., у часы глабальных навуковых адкрыццяў, ён змог пераадолець трагічнасьць свайго існавання праз экстаз формы, праз паратэатральнае трагічнае, містычнае, спаборніцкае дзейства (*rompa funebris*, паляванне, конная карусель). Менавіта ў гэтым існуе роднасная сувязь відаў паратэатральных з’яў у культуры барока, дзе звычай і рытуалы перапляліся з магнацкімі забавамі, удзельнікі якіх заўсёды знаходзіліся на мяжы мастацтва і жыцця.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Барышев, Г. И. Театральная культура Белоруссии XVIII в. / Г. И. Барышев. – Минск : Наука і тэхніка, 1992. – 293 с.
2. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988.
3. Гуд, П. А. Мастацтва феерверкаў / П. А. Гуд. – Минск : ООО “Мэджик Бук”, 2007. – 100 с.
4. Гусоўскі, М. Песня пра зубра / М. Гусоўскі. – Минск : Беларускае гуманітарнае адукацыйна-культурнае цэнтр, 1994.
5. Дыяруш князя Міхаіла Казіміра Радзівіла, ваяводы віленскага, гетмана ВКЛ // Спадчына. – 1995. – № 3.
6. Котович, Т. В. Карнавал как принцип художественного мышления эпохи барокко на Беларуси / Т. В. Котович // Журнал научных разысканий о биографии, теоретическом наследии и эпохе М. М. Бахтина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nevmenandr.net/dkx/?y=1996&n=2&abs=KOTOVIC>.
7. Тананаева, Л. И. Сарматский портрет. Из эпохи польского портрета эпохи Барокко / Л. И. Тананаева; под ред. В. Н. Прокофьева. – М. : Наука, 1979. – 304 с.
8. Финк, Е. Основные феномены человеческого бытия / Е. Финк // Проблема человека в западной философии / под ред. Ю. Н. Попова. – М. : Прогресс, 1988.
9. Хросьцицкий, Ю. О похоронных церемониях польской знати в эпоху сарматизма / Ю. Хросьцицкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.radioporuski.pl/6/139/Artykul/117077,Pompa-funebris>.

Юрый ЦАРЭВІЧ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.09.2013 г.

МУЗЕЙ ПАЎЛА ТЫЧЫНЫ, або УКРАЇНСКІ ВОПЫТ КРЭАТЫЎНАСЦІ

Культура народа, яго гістарычная спадчына і сучасны стан могуць спасцігацца ў розных ракурсах: здалёк і зблізку. Геаграфічная і гістарычная далеч часта фарміруе адцягнена-романтычнае ўяўленне, погляд зблізку дапамагае матэрыялізаваць уяўленае, пераконвае (часам расчароўвае) у сапраўднасці і праўдзівасці таго, што ўзнікла ў фантазіі пасля прачытання пісьмовых крыніц.

Аўтара гэтых радкоў Украіна заўсёды вабіла; прыгожае пісьменства братняга народа прыцягвала з навуковага пункту гледжання, практыкі мастацкага перакладу. Магчымасць пазнаёміцца бліжэй, на свае вочы пабачыць змены найноўшага часу надарылася разам з удзелам у VIII Міжнародным кангрэсе ўкраіністаў, што праходзіў у Кіеве мінулагоднім кастрычнікам.

Прэстыжны навуковы форум віраваў імёнамі вядомых вучоных, назвамі дакладаў, дыскусіямі, экскурсіямі і канцэртамі. Зрэдку выпадала магчымасць прайсціся вуліцамі прыгожага горада. Зацікаўленасць гісторыяй украінскай літаратуры, музейны досвед клікалі завітаць у месцы захавання культурнай спадчыны. Так адбылося знаёмства з Літаратурна-мемарыяльным музеем-кватэрай Паўла Тычыны, што месціцца на вуліцы Цярэшчанкаўскай (укр. Терещенківська), дом 5, кватэра 3.

У жыцці і творчасці паэта гэтае жылло мела асаблівае значэнне, тут прайшлі 23 гады (з 1944 да 1967 г.) працы на хвалі шырокага грамадскага прызнання, вы-

сокіх дзяржаўных пасадаў: міністра асветы УССР, старшыні Вярхоўнай Рады Украіны.

Спачатку кватэрай і ўсёй спадчынай апекавалася Лідзія Пятроўна Папарук, удава творцы. Дзякуючы ёй захаваліся і былі перададзены наступным пакаленням бібліятэка, асабістыя рэчы, усе драбніцы побыту, якія сёння ствараюць непаўторную абстаноўку хатняй утульнасці, нябачнай прысутнасці асобы паэта – “рафінаванага еўрапейскага інтэлігента” (Я. Івашкевіч).

Пасля смерці Л. Папарук клопат пра захаванне спадчыны П. Тычыны ўзяла на сябе дзяржава. Для наведвальнікаў экспазіцыя новага музея стала даступнай з 1980 г. Гаспода паэта адразу заявіла пра сваё адметнае месца ў культурным жыцці Украіны – месца творчых сустрэч, навуковай працы, асяродак грамадскага жыцця.

Сёння супрацоўнікі музея жывуць з перакананнем, што яны захоўваюць унікальную для постсавецкіх музеяў атмасферу прыватнасці, элітарнасці ўласнай прасторы, а таксама сведчанне складаных перыпетый эпохі, інтэлектуальнага супраціву.

Адным з важных складнікаў адметнасці музея з’яўляецца яго фондавая калекцыя, якая налічвае больш як 27 тысяч адзінак захоўвання, 90% з якіх – мемарыяльныя рэчы П. Тычыны.

У музеі паяднаны розныя планы: выкшталцонасць і аскетычнасць, духоўнае багацце і сціпласць абстаноўкі, дзяржаўная веліч і непа-

Будынак, у якім размяшчаецца
Літаратурна-мемарыяльны музей-кватэра Паўла Тычыны.

Працоўны кабінет Паўла Тычыны.

трабавальнасць паэта да асабістага камфорту і інш.

Сутнасць сучаснага бачання музейнай працы, адпаведнай духу часу, змястоўна і ёміста ахоплена ў словах Таццяны Сасноўскай, якая ўжо колькі гадоў ачольвае апошні зямны прытулак паэта: *«Мы, музейшчыкі, надта ўпэўнены ў сабе, паколькі перакананы, што мы і ніхто іншы маем асаблівую місію – зберагаць духоўныя здабыткі дзясяткаў пакаленняў. Што толькі нам дазволена іх браць у рукі, пераносіць з месца на месца, уважліва разглядаць, апісваць, датыкацца, змятаць пыл і г. д. Мы (у абагульненым вобразе музейных супрацоўнікаў) прымаем рашэнні: якія экспанаты змясціць у экспазіцыі, а якія пакінуць у фондасховішчы, які экскурсійны маршрут прапанаваць, на што звярнуць увагу наведвальніка. Мы не ўсвядомілі аднаго: усё гэта нам даравана лёсам, таму што мы бачым, чуем, размаўляем, вольна перамяшчаемся і, штодня дакранаючыся да вечнасці, наракаючы на праблемы ці няшчасці, успрымаем жыццё як штосьці бяспрэчна пастаяннае. У нас было такое ж адчуванне, пакуль музей не рэалізаваў праект “Даступны музей” і стала зразумела, што насамрэч мы – толькі пасрэднікі паміж Музеям і людзьмі з асаблівымі фізічнымі патрэбамі. Мы распрацавалі спецыяльныя экскурсіі для невідучых, спецыяльныя – для глуханямых, спецыяльныя – для інвалідаў-калясачнікаў».*

Названы Т. Сасноўскай праект – адзін з шэрагу арыгінальных ініцыятыў, скіраваных на зняцце любых бар’ераў на шляху да знаёмства са спадчынай П. Тычыны, а таксама на спрыянне росту іміджу літаратурнай спадчыны паэта і, вядома, самога музея. Напрыклад, праект “Кні-

га на кожны дзень” разлічаны на наведвальнікаў ад 15 гадоў, тых людзей, чыё сталенне прыпала на час маштабнага перагляду нацыянальнай гісторыі, адкрытых прэтэнзій да савецкага перыяду, з якім часта атаясамліваецца ўся творчасць П. Тычыны. У рамках гэтага праекта былі выдадзены дзве невялічкія і хораша аформленыя кнігі выбранага: “Любая, мілая...” (лірычная паэзія), “Каму гаварыць?” (грамадзянская лірыка).

У пераходны час камерцыялізацыі жыцця і ўлады грошай музейшчыкам даводзілася адстойваць не толькі жыццёвасць літаратурнай спадчыны аўтара “Сонечных кларнетаў”, але

і само памяшканне, якое не магло не трапіць на вока людзям з тоўстымі кашалькамі з-за свайго прэстыжнага размяшчэння ў цэнтры Кіева. Таму праекты, што маюць шырокі грамадскі розгалас, сталі таксама адным са сродкаў абароны музея і адстойвання права на яго існаванне.

Супрацоўнікі здолелі напоўніць музей шматлікімі цікавосткамі: дэманстрацыяй фільма, з якога прамаўляе сам паэт і даследчыкі яго творчасці, рознымі сувенірамі, што дапамагаюць “матэрыялізаваць” кантакт з пісьменнікам і мінулым часам, аўдыёзапісамі. Госці могуць папачаставацца адмысловымі пернікамі, зафіксаваць свае пробы пярэ ў адмысловых нататніках “Пішу як Паўло Тычына” і такім чынам адчуць паэзію не толькі праз эмоцыю, няўлоўныя душэўныя зрухі, але і навоабмацак.

Музей П. Тычыны вельмі годна пададзены ў сеціве, таму ёсць магчымасць спраўдзіць напісанае аўтарам гэтых радкоў, а таксама даведацца пра сучасную працу выбітнай культурна-асветніцкай установы.

Даследчык Мікола Трус каля шафы з памятнымі вазамі.

Прыемнай неспадзяванкай сталі для мяне беларускія кропкі ў экспазіцыі музея. У гасцінным пакоі класіка ўкраінскай літаратуры самавітае месца занялі дзве вазы белага і зялёнага шкла з партрэтнымі выявамі Янкі Купалы, якіх сёння не мае нават музей песняра ў Мінску.

У час індывідуальнай экскурсіі мне распавялі пра жыццёвы эпизод П. Тычыны, звязаны з пачаткам Вялікай Айчыннай вайны. Пры тэрміновай эвакуацыі з Кіева паэт не меў часу на зборы, з багатай бібліятэкі захапіў толькі адзін чамадан кніг. Гэты факт сам па сабе звычайны для тагачаснай мітуслівай абстаноўкі, але інфармацыя пра тое, што паэт браў самае дарагое, па-новаму загучала ў пакоі-бібліятэцы, дзе адна шафа адведзена кнігам з дарчымі подпісамі. Сярод іх аказаліся беларускія выданні даваеннага і пасляваеннага часу: творы Я. Купалы, Ц. Гартнага, М. Зарэцкага, М. Клімковіча, П. Броўкі і інш. Асобны том Купалавай спадчыны заняў пачэснае месца сярод абраных аўтараў кніжнай шафы ў спальні П. Тычыны. Дырэктар музея Т. Сасноўская запэўніла мяне, што дарчыя подпісы з часам будуць адсканаваны і змешчаны на сайце ўстановы.

Такім чынам, аўтар гэтых радкоў, пакідаючы гасцінны музей П. Тычыны ў Кіеве, вяртаўся ў Мінск з новымі знаходкамі, даследчыцкімі праектамі, планами на далейшае супрацоўніцтва. Сённяшні абмен вопытам паміж музеямі розных краін надзвычай важны і актуальны. Ён прахо-

Музейныя сувеніры.

дзіць у розных фармацах, але галоўны досвед, які атрымалі культурна-асветніцкія ўстановы пасля пераходнага (постсавецкага) перыяду, – гэта вопыт не толькі фізічнага выжывання, але і праверкі на адпаведнасць часу і здольнасць захаваць найкаштоўнейшы скарб – жывое адчуванне класікі.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

У артыкуле выкарыстаны фотаматэрыялы Літаратурна-мемарыяльнага музея-кватэры П. Тычыны, а таксама фотаздымкі, зробленыя М. Трусам у кастрычніку 2013 г.

ДА ЎВАГІ АЎТАРАЎ!

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб'ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісаная ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі).

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

МАСТАЦТВА БЕЛАРУСКАГА ЭКСЛІБРЫСА 1920-х гг.

У XVI ст. з'явіліся годныя ўладальнікі кніг, якія хацелі, каб на кожным асобніку з іх кнігазбораў стаяў, па еўрапейскім звычаі, знак прыналежнасці канкрэтнай асобе. З таго часу мастацтва экслібрыса не перастае здзіўляць сваёй арыгінальнасцю і сувяззю з рознымі перыядамі нашай гісторыі і сучаснасцю.

Экслібрыс на Беларусі пачаў распрацоўвацца з XVII – XVIII стст. Яскравы прыклад – кніжны знак бібліятэкі Яна Фрыдрыха Сапегі, выкананы мастаком І. Мілі (1730), дзе ў аснове выявы – герб з вензелевымі атрыбутамі сілы роду. Кніжны знак Караля Радзівіла (1734 – 1790) гравёра Г. Ляйбовіча – узор распрацоўкі ініцыялаў на паверхні каралеўскай мантыі. Вядома, што ў сярэдзіне XIX ст. у сваім Лагойскім палацы вядомага беларускага гісторыкі і археолагі Канстанцін Тышкевіч (1806 – 1868) і Яўстафій Тышкевіч (1814 – 1873) сабралі вялікую бібліятэку, якую потым часткова перадалі ў заснаваны імі Віленскі музей старажытнасцей. Іх кніжны знак – родавы герб Тышкевічаў “Ляліва” (у блакітным полі залаты маладзік рогамі ўгору), над ім – шасціпромяневая зорка з графскай каронай над мантыяй і стужкай з уладальніцкім тэкстам на польскай мове “3 бібліятэкі Лагойскай”.

Праходзілі часы, і толькі авангардысцкія рухі ў мастацтве пачатку XX стагоддзя змаглі зацвердзіць экслібрыс у якасці самастойнага віду графікі. Прыклад – экслібрыс бібліятэкі за-

мка Радзівілаў у Нясвіжы, на якім у ракальным картушы змешчаны герб роду “Трубы” на грудзях чорнага арла ў кароне. Польскае таварыства “Огніско”, заснаванае ў 1905 г. у Нясвіжы па ініцыятыве А. Радзівіла, мела секцыі асветы, палітыкі, забаў і спорту, а бібліятэка налічвала больш за 2000 тамоў. У аснове кампазіцыі яго экслібрыса – белыя пошугі полымя на чорным фоне, уверсе і ўнізе ўладальніцкі тэкст на польскай мове “Огніско”.

Экслібрыс уладальніка бібліятэкі ў маёнтку Выдранка Я. Бараноўскага, які быў выкананы ў Мюнхене Тэадорам Шмітам у 1902 г., – прыклад стылю мадэрн: герб і дэвіз абрамляюць дэкаратыўныя рамкі, а на чорным прамавугольніку змешчаны герб “Ястрабец”.

У 1920-я гг. Беларусь нараджалася як новая нацыянальная дзяржава. Своеасаблівым прататыпам экслібрыса тых часоў становіцца знак з выявай сонца і месяца ў кнігах Ф. Скарыны. Гэта быў векапомны рух людзей да лепшай долі. Можна сказаць, што інтэнсіўнасць культурнага самаўсведамлення дасягнула свайго творчага апагею. У 1920-я гг. з'явілася шмат мастацкіх твораў, якія сталі ўзорнымі, этапнымі здабыткамі айчыннай спадчыны. У іх адбылося фарміраванне сучаснага нацыянальнага стылю, што ахапіў розныя віды мастацтва. Экслібрыс, мабыць, быў адной з самых аператыўных форм мастацкай творчасці, якія ўлоўлівалі ўсе новыя тэндэнцыі і стваралі перадумовы для ўзнікнення больш манументальных відаў мастацтва. Падобная сітуацыя назіралася ў Старажытнай Грэцыі, калі першым класічным стылем стаў чырвонафігурны вазапіс, а потым у класічны перыяд уступілі скульптура і архітэктура...

Немагчыма без хвалявання ўглядацца ў невялічкія чорна-белыя адбіткі са сціплымі малюнкамі і подпісамі, якія перадаюць пачатак новай мастацкай культуры! Яна арганічна злучае традыцыйныя формы з геаметрычным мадэрнізмам у кампазіцыі, у абагульненні малюнкаў або ў падборы розных фігур, дзе знаходзіць адлюстраванне розная выяўленчая інфармацыя. Атрыбуты мастацтва, народны арнамент, помнікі архітэктуры – усё мае лаканічны і вельмі чытэльны выгляд. Дробнае, неістотнае ніколі не з'явіцца ў такіх стылёвых вырашэннях, а галоўнае адразу праяўляецца, прыцягвае ўвагу і добра запамінаецца. Шрыфт мае жывы мастацкі характар і дапасаваны да фармальнай кампазіцыі кожнага экслібрыса. У тых “бурапенных” часы ён успры-

Францішак Бальцэвіч. Экслібрыс Ю. Сапегі.
1732 – 1736 гг.

маўся як абярэг, знак жыхароў, што прапісаны ў сваім доме – Беларусі. Як дакумент эпохі экслібрыс зафіксаваў з’яўленне шэрагу дзяржаўных, грамадскіх і прыватных прадпрыемстваў, выдавецтваў. З увядзеннем новай эканамічнай палітыкі (НЭП) быў пашыраны попыт на эмблему, герб, сімвал, таварны знак, жэтон.

Асаблівую цікавасць у святле нашай тэмы выклікае замова кніжнага знака для Інстытута беларускай культуры. Сярод асноўных мэт арганізацыі вызначалася і прапаганда кнігі. Факт першай дзяржаўнай замовы сведчыць пра актыўную дзейнасць Прэзідыума Інбелкульту ў складзе А. Смоліча, М. Шчакаціхіна, Я. Дылы, Ч. Родзевіча, М. Красінскага. Навуковы сакратар Цэнтральнага бюро краязнаўства М. Каспяровіч прапанаваў наступную схему вызначэння экслібрыса: “па месцу паходжання бібліятэк, альбо па нацыянальнасці іх уладальніка. У такім разуменні беларускі экслібрыс мае ўжо доўгую гісторыю, бо сустракаецца яшчэ ў XVI стагоддзі (выданні канцлера ВКЛ Р. Хадкевіча, пазней – кніжны знак Полацкай Езуіцкай Акадэміі, альбо канцлера Сапегі)”. Далей даследчык адзначаў, што “аднымі з першых навішых беларускіх экслібрысаў з’яўляюцца кніжныя знакі І. Фурмана (дзе работы С. Юдовіна), Я. Мініна, Б. Брэжгі, М. Каспяровіча (работы Я. Мініна), М. Шчакаціхіна (А. Тычыны)”. Спіс уладальнікаў кніжных знакаў дапаўняўся прозвішчамі вядомых вучоных, краязнаўцаў і мастацтвазнаўцаў В. Ластоўскага, І. Цвікевіча, Д. Даўгялы, Б. Эпімаха-Шыпілы, А. Шлюбскага, І. Фурмана, братаў Даркевічаў, В. Вольскага і інш. Даследчыкі культурных працэсаў заўважалі: “Трэба адзначыць павальнае захваленне беларускай інтэлігенцыі экслібрысам” (Известия ЦИК СССР, 1927, № 58).

Пластычнымі сімваламі часу рабіліся кніга, сонца, старажытная вежа, народныя паясы, расліны. Гэты напрамак мастацтва можна назваць краязнаўчым, што выяўляе яшчэ адну адметнасць наватарскага стылю экслібрыса. Кніжныя знакі належалі вядомым асобам ці аўтарытэтным арганізацыям, якія стваралі “надвор’е” ў культурным і грамадскім жыцці, таму патрабаванні да стылёвай выразнасці адпавядалі іх прагрэсіўнай ролі ў розных сферах дзейнасці. Такім чынам, і мастак, і заказчык узаемна актывізавалі наватарскія ідэі ў мініграфіцы. Дарэчы, у адным з лістоў да А. Тычыны віцебскі мастацтвазнавец І. Фурман ставіў пытанне аб перыядычным выданні і рэгістрацыі беларускіх кніжных знакаў.

Нягледзячы на тое, што ў 1930-я гг. цалкам змяніліся культурныя арыенціры, здабыткі мастацтва, абвінавачанага ў палітычнай варожасці, не былі ліквідаваны да канца. Як толь-

Невядомы мастак. Экслібрыс лагойскай бібліятэкі Тышкевічаў. Сярэдзіна XIX ст.

кі пачалася творчая адліга, прага да творчых пошукаў зноў працерабіла шлях да традыцый беларускага наватарства 1920-х гг. Менавіта на яго аснове працягваў сваё далейшае развіццё беларускі экслібрыс, прадстаўлены творчасцю В. і Я. Ціхановічаў, У. і М. Басальгаў, А. Кашкурэвіча, Я. Красоўскага, Я. Куліка, М. Купавы, Г. Паплаўскага, У. Савіча, М. Селешчука, В. Целеша, В. Мікіты, В. Славука, Г. Гугніна, Г. Галубовіча і інш.

Але заўсёды застаюцца на сваіх гістарычных пазіцыях экслібрысы З. Гарбаўца, П. Гуткоўскага, А. Грубэ, Г. Змудзінскага, Я. Мініна, А. Тычыны, С. Юдовіна, якія нясуць невычэрпную энергію наватарства. Кожны іх кніжны знак – выключны мастацкі твор. Пошук новых сродкаў выразнасці з’яўляецца яскравым доказам менавіта авангарднага кірунку развіцця беларускага

Анатоль Тычына. Экслібрыс М. Шчакаціхіна.

Павел Гуткоўскі. Эсклібрыс для кнігазбору
Цэнтральнага бюро краязнаўства.

эсклібрыса таго перыяду. Яркі прыклад – геаметрычна-прасторавыя кампазіцыі Паўла Гуткоўскага (1893 – 1963) на эсклібрысах Інбелкульта. Герб у форме старажытнага шчыта сведчыць пра пераход мастацкай мовы на новы, высокі рыторыка-перабудоўчы стыль, галоўнымі атрыбутамі якога сталі сімвалы часу Адраджэння. У дадзеным выпадку гэта імкненне да складання своеасаблівай геаметрычнай сеткі, калі ў прамавугольныя формы ўпісаны складаныя фігуры з пяці-, сямікутнікаў. П. Гуткоўскі вучыўся ў Варшаўскай мастацкай школе, калі служыў у Чырвонай арміі ў Петраградзе, наведваў майстэрню У. Дабужынскага.

Аляксандр Грубэ. Эсклібрыс Інбелкульта.
1926 г.

У творчасці Яўхіма Мініна (1897 – 1937) “беларускі стыль” адлюстравана праз вобразы беларускай літаратуры канца XIX ст., яскравым прадстаўніком якой быў Максім Багдановіч: кветка васілька, арнаменты народных паясоў і г. д. У пошуках самабытнага стылю Я. Мінін ствараў пейзажы старога Віцебска, звяртаўся да дрэварытаў скарынаўскіх выданняў. Напрыклад, кніжны знак этнографа і фалькларыста А. Шлюбскага – сапраўдны гімн народным музыкам, што, па задуме аўтара, павінны займаць самае пачэснае месца ў культурным жыцці народа... У аснове эсклібрыса для М. Каспяровіча – рамантычны вобраз дзяўчыны, якая ўглядваецца ў старонкі кнігі. Узнёсласць задумы падкрэсліваецца выявамі аблокаў, архітэктурнымі калонамі, слуцкім поясам з васількамі. Мастак вучыўся ў Петраградскім політэхнічным інстытуце.

Яркі эсклібрыс Генадзя Змудзінскага (1897 – 1937) выкананы для збору кніг І. Цвікевіча – стваральніка і арганізатара Таварыства прыхільнікаў беларускага мастацтва ў Мінску (1926). Тэма твора – навука і мастацтва, пра што сведчыць фігура багіні Афіны, у правай руцэ якой паходня з агнём. Мастак вучыўся ў Петраградскай акадэміі мастацтваў.

Саламон Юдовін (1894 – 1954) як актыўны стваральнік новых форм, заснаваных на кантрастах і дэфармацыі, уключаў у кампазіцыі эсклібрысаў узоры этнаграфічных замалёвак, матывы, характэрныя для архітэктуры Віцебска, сімваліку старажытнай яўрэйскай культуры, шрыфты. Аднак гэтыя фантастычныя перапляценні ўспрымаюцца неад’емнай часткай кожнага вобразнага вырашэння. Мастак вучыўся ў школе-майстэрні Ю. Пэна, скончыў Віцебскі мастацка-практычны інстытут.

Адна з тэм кніжных знакаў Анатоля Тычыны (1897 – 1986) – паказ інтэлігенцыі Мінска праз працу і творчыя захапленні. Асноўныя якасці твораў гэтага мастака – рэалістычнасць і даходлівасць. А. Тычына скончыў мастацкую школу ў Омску.

Зіновій Гарбавец (1897 – 1979) прапанаваў завершаныя манументальныя кампазіцыі – мініяцюры з адлюстраваннем аматараў кнігі за пісьмовым сталом (аграном-заатэхнік В. Авітоўскі). Уражвае вастрыня ксілаграфічнай лініі, якая дае трапную характарыстыку героям кніжных знакаў. З. Гарбавец скончыў мастацкую школу ў Чарнігаве, потым Вышэйшы мастацка-тэхнічны інстытут (Ленінград).

У галіне стварэння малых форм актыўна працавала Марыя Лебедзева (1893 – 1942), педагог Віцебскага мастацкага тэхнікума, аўтар эсклібрысаў для ленінградскіх сяброў – мастакоў А. Каплера і Макаравай, а таксама братоў

П. і Х. Даркевічаў. Каб падкрэсліць кола інтарэсаў галоўных герояў, мастачка ўводзіла ў кампазіцыю сімвалы духоўнага свету і культурных традыцый. М. Лебедзева скончыла Пецябургскую мастацкую школу, вучылася ў Ленінградскай акадэміі мастацтваў.

Аляксандр Ахола-Вало (1900 – 1997) – аўтар сімвалаў і знакаў розных выдавецтваў і прадпрыемстваў, а таксама кніжных знакаў З. Бядулі і рускага пісьменніка У. Набокава. Скончыў мастацкую школу ў Адэсе.

Скульптар Аляксандр Грубэ (1894 – 1980) быў здольным графікам, аўтарам шэрагу кніжных знакаў. У 1926 г. быў абвешчаны конкурс на праект выдавецкага знака для выданняў Інбелкульта, пераможцам якога стаў А. Грубэ. Дарэчы, і сёння можна ўбачыць яго твор на вокладках кніг з былога збору Інбелкульта ў Нацыянальнай бібліятэцы. У цэнтры кампазіцыі – папяровы скрутак з трыма словамі “Інстытут беларускае культуры”, якія змешчаны на васьмікутніку памерам 3 x 4 см.

Чым больш мы паглыбляемся ў асэнсаванне каштоўнасці экслібрысаў 1920-х гг., тым больш знаходзім стваральных ідэй для развіцця сучаснай кніжнай культуры. Вялікую цікавасць да беларускага экслібрыса праяўлялі Ленінградскае і Маскоўскае таварыствы кніжнага знака, вывучалі і друкавалі даследаванні, прысвечаныя яму, на старонках сваіх выданняў. У 1925 – 1930 гг. беларускі экслібрыс экспанавалася на ўсебеларускіх, усесаюзных і міжнародных выстаўках кніжнага знака ў Расіі (Масква, Ленінград), Украіне (Львоў), Германіі (Лейпцыг), ЗША (Лос-Анджэлес). Разам з тым экслібрыс 1920-х гг. моцна пацярпеў ад рэпрэсій. У спісы ворагаў народа надоўга трапілі

Яўхім Мінін. Экслібрыс А. Шлюбскага.

імяны не толькі дзейчаў Інбелкульта, але і мастакоў. А таму наша сённяшняя задача – вывучаць іх творчасць, больш уважліва даследаваць гераічны і адначасова такі трагічны перыяд беларускага мастацтва 20-х гг. XX стагоддзя.

Спіс літаратуры

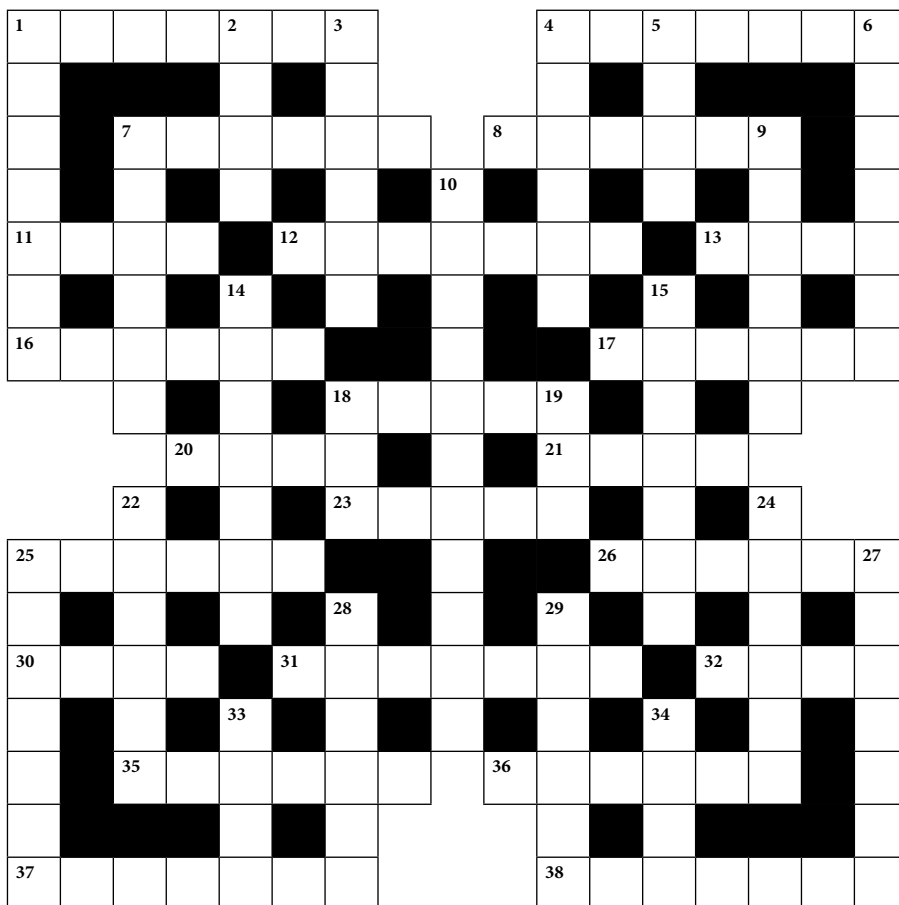
1. Труды Ленинградского общества экслибрисистов. – Л., 1925. – № 2 – 3.
2. Выставка экслибриса (XIX – XX вв.) : каталог. – Минск, 1960.
3. Бродский, В. С. Б. Юдовин / В. Бродский, А. Земцова. – Л., 1962.
4. Тычына, А. Беларускі кніжны знак / А. Тычына, В. Шматаў. – Мінск, 1975.
5. Гугнін, М. Экслібрыс / М. Гугнін // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. / рэдкал. : І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск, 1987. – Т. 5. – С. 622 – 623.
6. Судлянкоў, А. Весткі стагоддзяў : Старажытны беларускі экслібрыс / А. Судлянкоў // Мастацтва Беларусі. – 1989. – № 7.
7. Налівайка, Л. Выяўленае мастацтва ў дзейнасці Інбелкульта / Л. Налівайка // Інстытут беларускай культуры. – Мінск, 1993.
8. Вусава, Н. Люстэркі кніжнай культуры / Н. Вусава // Першацвет. – 1994. – № 12.
9. Подлипский, А. Художник Зиновий Горбовец / А. Подлипский. – Витебск, 1997.
10. Пазднякоў, В. Экслібрыс / В. Пазднякоў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск, 2003. – Т. 6, кн. 2.
11. Скарбы Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь : каталог / нав. рэд. Н. Вусава. – Мінск, 2004.
12. Налівайка, Л. Сімвал адраджэння кнігі / Л. Налівайка, Я. Шунейка // Мастацтва. – 2009. – № 3.

Людміла НАЛІВАЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
Яўген ШУНЕЙКА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Генадзь Змудзінскі. Экслібрыс І. Цвікевіча. 1927 г.

КРЫЖАВАНКА

ральнай зале. **30.** “Трыумфальная ...” – раман Эрыха Марыя Рэмарка. **31.** Беларуская пісьменніца, гісторык старажытнага Мінска Вольга ... **32.** Выканаўца ўласных песень. **35.** Гуз на дрэве. **36.** Камічная паэма “... навыварат” – вяха ў развіцці беларускай літаратуры. **37.** Князь, які валодаў Залессем на Смаргоншчыне; аўтар музычных твораў і мемуараў. **38.** Пейзаж (сінонім).

Па вертыкалі: **1.** Антон ... – паэт, сябар Аляксандра Пушкіна. **2.** Даўней: паляўнічы-прафесіянал або салдат-стралок. **3.** Кніга або фільм з займальным сюжэтам, баявік. **4.** Малады персанаж рамана Івана Шамякіна “Сэрца на далоні” ... Шыковіч. **5.** Прадмет, асноўны змест разважання. **6.** Кніга пра апошняя караля Рэчы Паспалітай “... яе вялікасці” Уладзіміра Арлова. **7.** Старадаўняе судна, да якога прыкоўвалі рабоў і катаржнікаў. **9.** Рыцар VIII ст., які шанаваўся ў Заходняй Еўропе і стаў героем эпасу. **10.** Антыпод Тулягі ў п’есе “Хто смяецца апошнім” К. Крапівы. **14.** Легендарны лідар “Песняроў” Уладзімір ... **15.** Прозвішча чэхаўскага “чалавека ў футарале”. **18.** “Чорны ...” – дакументальная аповесць Фелікса Баторына

Па гарызанталі: **1.** Мясцовая разнавіднасць мовы. **4.** Літатар, які выкрывае недахопы, высмейвае іх носбітаў. **7.** Баец у “Жураўліным крыку” Васіля Быкава. **8.** Камень для скульптуры. **11.** Свабода (сінонім). **12.** Запіс гістарычных падзей. **13.** Шахматная фігура. **16.** Дзіцячы пісьменнік Вісарыён ... (1913 – 1986). **17.** Дадатак да пугі ў ідыяматычным выразе. **18.** Капітан, якога шукалі ў рамана Жуля Верна. **20.** Буйная вёска. **21.** Цар Ітакі, яго імя стала загалоўкам найвядомейшага твора Джэймса Джойса. **23.** Кароткае выслоўе, што выражае галоўную ідэю. **25.** Мірнае, бесклапотнае існаванне (пераноснае). **26.** Бывае ў парку, ёсць у тэат-

пра пачатак Вялікай Айчыннай вайны. **19.** Ігральная карта, і ўплывова асоба. **22.** Князь-“ідыёт” у рамана Фёдара Дастаеўскага. **24.** Актава ў паэзіі – гэта васьмірадковая ... **25.** Прозвішча аўтаркі “Прадславы”, “За морам Хвалынскім”. **27.** Кніга “Я” Уладзіміра Ліпскага мае падзагалолак “Праўдзівы аповяд пра твой і мой ...”. **28.** Аўтар шматтомнай кнігі “Беларусы” акадэмік Яўхім ... **29.** Алесь ... (1907 – 1996) – паэт, “эпохі польмем апалены”. **33.** Свойская жывёліна, а таксама прозвішча паэта-маладнякоўца, аўтара паэмы “Дзясяты падмурак”. **34.** Паэтка, перакладчыца, казачніца ... Мацяш (1943 – 2008).

Адказы

Па гарызанталі: 1. Дзівяцкі. 2. Бяроза. 3. Трыцер. 4. Славик. 5. Тама. 6. Казаханак. 7. Галера. 8. Каханак. 9. Раман. 10. Іртыш. 11. Вольга. 12. Летапіс. 13. Слон. 14. Мулявін. 15. Белікаў. 16. Парубок. 17. Пярнік. 18. Франт. 19. Топ. 20. Свято. 21. Уліс. 22. Мышкін. 23. Давіа. 24. Страфа. 25. Ітава. 26. Партэр. 27. Радавод. 28. Карскі. 29. Званак. 30. Арка. 31. Бабкова. 32. Бард. 33. Трус. 34. Ніна. 35. Нараст. 36. Энеіда. 37. Агітскі. 38. Кравіц.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара **(017) 203-35-17**, намесніка галоўнага рэдактара **(017) 203-24-69**, рэдактараў і галоўнага бухгалтара **(017) 203-34-79**, адказнага сакратара **(017) 203-07-40**, факс **(017) 203-07-40**.
E-mail: **rodnae_slova@tut.by**
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 10.03.2014. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2452 экз. Зак. 559. Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.